

Nagy Pál
BETŰVETÉS
MEZEJÉN

Írókról, írásokról

Erdélyi Gondolat Könyvkiadó

ÍRÓK ÉS MŰVEK

Nagy Pál

*BETŰVETÉS
MEZEJÉN*

A könyv borítóját
Beke Sándor-Olivér
tervezte

Nagy Pál

*BETŰVETÉS
MEZEJÉN*

Írókról, írásokról

*Erdélyi Gondolat Könyvkiadó
Székelyudvarhely 2010*

AZ ERDÉLYI GONDOLAT
SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

BEKE SÁNDOR (igazgató)
BRAUCH MAGDA
CSEKE GÁBOR
CSEKE PÉTER
CSIRE GABRIELLA
FODOR SÁNDOR
GÁBOR DÉNES
JANCSIK PÁL
NAGY PÁL
P. BUZOGÁNY ÁRPÁD
PÉNTEK JÁNOS

© Nagy Pál, 2010
© Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2010

ISBN 978–606–534–026–8

MOLTER KÁROLY A TÜKÖRBEN

Volt egyszer egy *Tükör* Marosvásárhelyen: négy újságoldalra nyomtatott hetilapocska. 1918-tól 1926-ig Morvay Zoltán szerkesztette. (Akiről mellelleg azt is tudni érdemes, hogy a múlt század végén, nyomdászsegédként, gyalog bejárta Nyugat-Európát, s miután — 1908-ban — Vásárhelyre költözött, szocialista szellemű sajtótermékeket indított el útjukra, 1920-ban pedig létrehozta az Írók, Művészek Otthonát, ezt a rövid életű, haladó értelmiségi csoportosulást; mindemellett tizenegy kötetet jelentetett meg saját neve alatt.)

Bizony, vidéki kiadvány volt a vásárhelyi *Tükör*. Többnyire helyi érdekességekről cikkezett, a kor ízlésének és elvárásainak hangnemében. Például Fedák Sári és Molnár Ferenc válóperének részleteivel szórakoztatta a Somostető alatti olvasókat. De 1924-ben már a televízióról közölt verset benne Gólem (ilyen és hasonló álneveket találunk a *Tükör* hasábjain!), aki „Dróttalan távolba látónak” nevezte ezt a később oly fontossá lett, már-már szentté avatott készüléket. Morvay azonban *Tükör*-szerkesztőként sem tagadta meg önmagát; a lap nyíltan rokon-szenvezett a baloldali törekvésekkel. 1918. november 3-án terjedelmes tudósítást jelentetett meg az itteni Nemzeti Tanács megalakulásáról, közölvén a vezetőség és a tagok névsorát is. E közlemény tőzszomszédságában szerénykedett egy rövid írás, *In memóriám!* címmel. Írta Molter Károly.

Ez volt az első Molter-cikk a *Tükör*ben. Egy kivételes értékű közírói, kritikai pályaszakasz nyitánya. Túlzás nélkül mondhatjuk: 1918 és 1925 között a romániai magyar írói publicisztika egyik legrangosabb teljesítménye látott napvilágot Molter Károly tollából a marosvásárhelyi *Tükör* oldalain. Csak most, a *Tükör* Molter Károlyát bemutató Kriterion-kiadvány, a *Buborékharc* megjelenése után mérhetjük fel igazi jelentőségét. (Egyben figyelmeztető is ez a kötet: milyen hatalmas értékek várnak hasonló felfedezésre a két világháború közötti romániai magyar lapokban...)

Vidéken — a húszas évek Marosvásárhelyének „pletykahorizontú” társadalmi-szellemi légkörében — Molter európai nívójú publicisztikát művelt Morvay Zoltán lapjában. Frissen, bátran, tájékozottan reagált eseményekre, jelenségekre, melyek a kibontakozó romániai magyar közélet, közművelődés, irodalom, művészet előterében állottak. Szókimondó elvi következetességgel politizált — eszményeket, kisebbségi jogokat védő tudatossággal. Nehéz idők lelkiismeretének kifejezője volt — a magyar írói publicisztika legjobb hagyományainak folytatójaként.

Fontos könyv a *Buborékharc*: ott a helye a Molter-életműn. Benne érezzük egy fiatal írástudó nyitott szellemiségének perzselő hevét, a demokrácia, az igazságosság, a humánus szószólójának erkölcsi erejét. A közösség súlyos gondjaival való azonosulás forró élményét...

Volt egyszer egy *Tükör* Marosvásárhelyen, s volt egy munkatársa, akit a provincia nem taszíthatott magányba, hallgatásba, köldöknézésbe. Az elnyomás, a kicsinyesség, a közöny folytonosan új és újabb tüzeket csiholt ki tollából.

Idézniem kell, ha a *Buborékharról* meggyőzően akarok beszélni. 1922. január 29-én írta Molter a *Tükör*-ben: „Egyelőre írók kellenek. Akik egy-egy világot hívnak elő a belsejükből, akik utat mutatnak a derengésben, akiknek nevét legalább akkora súllyal vessék a jelen serpenyőjébe, mint a régiekét, az el nem felejtettekét...” Irodalmat, kultúrát teremteni az új történelmi viszonyok között lassan önerejére, feladataira ébredő romániai magyar kisebbség számára: ez volt Molter Károlyék küldetése a húszas évek kezdetén. Ráébresztteni a tömegeket a nyomtatott betű, az anyanyelv megtartó erejére. Vásárhelyt, Nagyváradon, Kolozsvárt, Aradon, Temesvárt ugyanaz a hivatástudat készítette hőskori tettekre az írástudók legjobbrait.

A Molter-publicisztika elvi következetességét, haladó eszmeiségét említettem az imént. Ugyancsak 1922-ben, a június 18-i *Tükör*-ben volt olvasható: „Ne merje ezentúl senki a magyar nyelven beszélő munkásságot kívülhagyni az itteni magyar

összességből, és ne merje a szocializmust megbecsülő szabad-
elvűséget a nemzeti érzés-komplexumból és a nemzet érdekei-
nek védelméből kizárni. Elég volt abból a vakságból, mellyel
kifelejtették az erdélyi magyarság vezetéséből a munkától ne-
mesített előkelő szellemeket, akik egytől egyig parolásai a mun-
kástenyereknek.” A „múlttal kufárkodó kéregmagyarok” anak-
ronisztikus szemléletével szemben a dolgozó tömegek józansá-
gára apellált Molter szenvedélyesen, félreérthetetlenül. Megkér-
dezte: „Komoly és tartós hatalom-e az, mely elkobozza a mun-
kástömegek gyülekezési szabadságát, sajtóját, választójogát, ho-
lott adójukat elfogadja, katonáskodásukat elvárja és verejtékük-
re számít az ország életében? Lehet-e huzamosan üzletpolitikát
űzni egy óriás osztály tudta és beleegyezése nélkül, megkérde-
zése nélkül, mikor idő és tér közelében fenyegetnek a népharag
szörnyű kilendülései?” (1923. május 6.)

Megértés a címe 1923. december 30-i írásának. Többek között
ez áll benne: „Meg kell állapítanom, mióta Romániában élünk,
mi magyarok gyorsabb iramban haladunk a megértésben, mint
a kormányzó románok a meghallásban... Jelentkezem katoná-
éknál, pedig pacifista vagyok, tanúskodom a törvény előtt, pe-
dig idegenkedem a nekünk, de nélkülünk hozott törvényektől,
hódolattal haldokolva fizetek adót és teljesítem állampolgári
kötelességem, pedig csak »străin« vagyok mindenféle jöttment,
nacionalista firkász előtt. Olyan megértő vagyok, hogy az már
érthetetlen és mégis — ...” Ám az emberi megbecsülést követel-
ő Molter Károly pillanatig sem téveszti szem elől, hogy „a ha-
talmi szférán kívül állók” — a román dolgozó tömegek —
másként gondolkoznak. „...ez az a románság, amelyik — teszi
hozzá — enyhe megértéssel köszönt bennünket ... ez az a
kaszt, amelyikkel mind a világ végéig megértjük egymást...” A
kisebbségi iskolákat bezáró urak, a szobrokat döntögető kisvá-
rosi hatalmasságok, a cégtáblákat bekenetű serények ellené-
ben védelmezett jogot, tisztességet, humánusmot Molter; érve-
lése és hangja ezért csenghet tovább az időben...

Az irodalomkritikus, az esszéista Molter pedig nem akármilyen tekintélyekkel: Pintér Jenővel, Ravasz Lászlóval, Szabó Dezsővel csatázott. És Madáchért — a teljes, a meghamisítatlan Madáchért — szállt síkra; „törpe és nyomottfejú utókor-nak” nevezte azt, amelyik megnyirbálva engedi színpadra *Az ember tragédiáját*, vagy éppenséggel letiltja onnan a nagy költő valamelyik művét. Rebreanu regényét, *Az akasztottak erdejét* recenzálta Molter finom elemző készséggel, s megjegyezte cikke végén: „Bármilyen művészi könyv és élmény is *Az akasztottak erdeje*, szebb volna végre »Az élők erdeje« ebben a jobb sorsra érdemes Erdélyben.” Őszinte hittel vallotta, munkálta a román—magyar megbékélés, a testvéri egymásra találás ügyét. Nacionalista elfogultságokat támadó emelkedettséggel...

„Életem legmegrendítőbb korszakát idézi fel ez a kisebbségi *Tükör*, egy életformaváltozás rianását, sorsfordulását, amikor minden cselekedetünket az élniakarás diktálta...” — írja Molter Károly a *Buborékharc* bevezetőjében. Élniakarás, cselekvés — harc: a sorsfordító esztendőkből ezt a programot tudatosította nálunk a *Tükör* író-publicistája.

Ébrentartásra érdemes öröksége ez közelmúltunk kultúrájának.

(1981)

APÁCZAI ÉLETREGÉNYE

Apáczai Csere János személyisége, felbecsülhetetlen értékű tudományos munkássága az érdeklődés előterében áll napjainkban. S nem véletlenül. Könyveket, tanulmányokat írnak róla; emléket versek, regények, drámák egész sora őriz irodalmunkban. Hogy csak az utóbbi évekre gondoljunk vissza: 1975-ben jelent meg a kolozsvári Dacia Könyvkiadó Kismonográfia sorozatában Fábián Ernő pályaképe a nagy erdélyi pedagógusról; születésének 350. évfordulójára, 1977-re készült el a *Magyar Encyclopaedia* hazai kiadása — Szigeti József szakszerű gondozásában; 1980-ban adta ki a Kritérion Szász János kitűnő esszé-kötetét *Felhőjáték Franekerben* címmel, mely ugyancsak az Apáczai-téma ígézetében született. Szenczei László regénye — *A halál tanítványa* — viszont 1943-ban látott napvilágot először Budapesten. Most a Kritérion örvendetes módon besorolta a Romániai Magyar Írók sorozat könyvei közé, s ezzel lehetővé tette, hogy a mai olvasó is megismerkedhessék a nemrég elhunyt író jórészt elfelejtett, ritkán emlegetett alkotásával.

De a szerzőről — Szenczei Lászlóról — is meglehetősen keveset beszélünk, amikor a romániai magyar irodalom múltját vizsgáljuk. Holott egyike volt a harmincas évek második felében induló nemzedék legjobbjainak. 1935-ben mutatkozott be *Székel apokalipszis* című kisregényével, majd 1938-ban az Erdélyi Enciklopédia nevű, haladó írói társulás jelentette meg a *Korom és koronát*, Szenczei bátor hangú, realista látásmódról tanúszkodó regényét — olyan művek társaságában, mint Bözödi György úttörő jelentőségű szociográfiája, a *Székel bánja*. Tagja volt a *Helikon* íróközösségének, de ugyanakkor a *Korunk* is közölte írásait. A román—magyar testvériség őszinte hitvallójaként rendszeresen ismertette a román irodalom új eredményeit; sokat fordított a klasszikus és jelenkori szerzőktől, életének utolsó szakaszában a *Nagyvilág* szerkesztője volt Budapesten, s elsőrendű feladatának tartotta a román kultúra népszerűsítését ennek a rangos folyóiratnak a hasábjain.

Nehéz időkben, a második világháború idején választotta hőseül Szenczei a XVII. századi Erdély művelődésének nagy alakját, Apáczait, akiben a szülőföldre való hűség, az anyanyelven megszólaló tudományosság iránti elkötelezettség, az elnyomottakkal vállalt sorsközösség tudata oly példamutatóan testesült meg. *A halál tanítványa* lapjain mindvégig érezni, hogy a Rákóczi György fejedelem esztelen vállalkozásait elbeszélő író 1943-ban saját kora jobb lelkiismeretét ébresztgeti: a háborúba sodort néptömegek békevágyát juttatja kifejezésre. Fegyverek zajában az iskolák fölöttébb szükséges voltára figyelmeztetett, s a honi kultúra felemelő erejét hangsúlyozta — egybehangzóan azokkal a nemes eszményekkel, amelyek egész egyéniségét, magatartását meghatározták.

A történelmi regény hagyományos eszközeivel elevenítette meg Csere Jánost s a kor hangulatát. Végigvezet az apácai otthonból Kolozsvárra, Gyulafehérvárra, majd Hollandiába tartó úton; színesen ábrázolja a XVII. századi erdélyi és külföldi diákéletet, és azokat a kemény megpróbáltatásokat, amelyek a férfiúvá serdült Apáczaira vártak hazájában, amikor a fejedelmi és főpapi önkénnyel szemben, az elmaradottság lázító viszonyai között érvényesíteni próbálta a felvilágosultabb szellemiséget. Új vonásokkal nemigen gazdagítja Szenczei a már régebből ismert Apáczai-képet, de úgy helyezi el a hangsúlyokat, úgy árnyalja a tablót, hogy abban az ő személyes látomása nyerjen világos körvonalakat. Így beszél hőséről a regény egyik fejezetében; „Pusztá életükért, személyes sorsukért aggódó honfitársaival szemben ő volt a végveszedelembé sodródott nemzet lelkiismerete, az a színtiszta szellemből szűrt tudat, hogy romba dönthetik egy nép falvait és városait, feldúlhatják szőlőskertjeit, megritkíthatják sorait, ha erős marad a lelke, s szelleme tiszta, mint a kristály, újra nagyvá és tiszteltté lehet”.

Apáczai sorsa, példája jellegzetesen erdélyi sors és példa. Egy rendkívüli életműnek csak az alapjai és a tartóoszlopai épülhettek meg, amikor jelentkezett a halál, s elragadta a mesterré nőtt tanítványt. Szenczei László azonban nem a tragédia végzetszerűségét,

hanem a modell halhatatlanságát állítja előtérbe regényes életrajzában. Ezért érezzük szívünkhöz, szellemünkhöz oly igen közelálónak az általa életre álmodott Apáczai Csere Jánost.

(1981)

A KÖLTŐ PRÓZÁJA

Sok a hézag és a homály irodalmunk közelmúltját — különösképp a negyvenes-ötvenes éveket — illetően. Hiányoznak az írói monográfiák; nélkülözzük a nélkülözhetetlen bibliográfiákat; feldolgozatlan a folyóiratok és a napilapok vonatkozó anyaga. Ezek a körülmények nem kis mértékben akadályozzák a szintetizáló vállalkozások kibontakozását. A ködoszlató, igazságtevő tisztázást — sok esetben. A művek, pályák, jelenségek elfogulatlan és szakszerű megítélését — általánosságban.

Mindez akkor tűnik igazán szembeötlőnek, ha egy-egy részletkérdés alapos ismerőjeként, meglepő eredményekkel jelentkezik valaki. S nem feltétlenül a hivatásos filológusok közül... Mert például Cseke Péter, aki sajtó alá rendezte, utószóval és jegyzetekkel látta el Horváth István *Kipergett magvak* című — nemrég megjelent — prózakötetét, a köztudatban kialakult elkönyvelés szerint a riporterek rendjébe tartozik. Ezzel a munkájával azonban végleg kilépett a skatulyából: megbízható, körültekintően tájékozott, nyitott szemléletű kutatóként mutatkozott be — egy olyan területen, melynek módszeres felderítése halaszthatatlanul időszerű és fontos a mérlegelő irodalomtörténeti összegezés szempontjából.

Ilyen és hasonló magányos-önkéntes jelentkezések figyelmeztetnek olykor a sürgető feladatokra. Cseke Péter ígéretes felzárkózása azt is jelzi tehát, hogy a választott téma iránti szenvedélyes érdeklődés, a kutató türelem, a kérdőjelek feloldására irányuló tiszta szándék jószerivel túlmutat önmagán, s ösztönző indításokkal járulhat hozzá az összefüggéseket értelmező munka szélesebb körű megélénküléséhez.

Amit Cseke most Horváth Istvánról — és Horváth István ürügyén — elmondott, mindaz szorosan összefügg irodalmunk közelmúltjának leglényegesebb (voltaképp máig felderítetlen, kibogozatlan) szövődményeivel. A pályakép alakulásában döntő szerepet játszó körülményeket — egykori könyvkiadói viszonyokat, szerkesztőségi eljárásokat — éppúgy tekintetbe vet-

te, mint az író sorsának társadalmi, emberi meghatározottságát és legszemélyesebb alkotói ambícióit. Már a kötet anyagának megválogatásában is tudatos elgondolás érvényesítésére törekedett: Horváth István „szellemi önéletrajza” bontakozik elénk ezekből az írásokból. Az a folyamat világosodik meg ily módon, hogy honnan indult és meddig jutott (juthatott) el az önkifejezésben „vándorlásai” során Magyarózd nevezetes fia, aki született két cseléd gyermekeként, s meghalt idő előtt, kegyetlen véletlen folytán — egy rendkívüli életmű-építmény betetőzése közben... Az anyagválogató, tanulmányíró és jegyzetelő Cseke Péter munkája a készülő Horváth István-monográfia eszmei körvonalait vetíti előre. Jó, hogy nekivágott; sok reményt fűzünk vállalkozásához. (Emlékezzünk csak: a *Látóhegyi tüprengésekben* — kitűnő riportkönyvében — már ékesen tanújelét adta ilyen irányú érdeklődésének. Körültekintő nyomozásai során főként az irodalom, a kultúra közösségi funkciójának, tudatalakító szerepének vetületeire figyelt fel — szociográfiai érzékenységet filológiai készséggel párosítva.)

A Cseke Péter gondozásában megjelent *Kipergett magvak* eleddig kétségtelenül a legrangosabb és a leghitelesebb válogatás Horváth István rövidprózájából és emlékezéseiből. Jegyzetanyaga meg éppenséggel felzaklató. A hagyatékban található kéziratváltozatok tanulmányozása nyomán elérhette Cseke, hogy a szerző eredeti intencióit leginkább megközelítő szövegeket mutassa be, helyreigazítva a különböző célzatú szerkesztői „javítások”, lektori beavatkozások következményeit. Efféle kényszerű módosulások főként az ötvenes években gyakran előfordultak, és nem csupán Horváth Istvánnál. Mindemellet maga a szerző is átdolgozta egyik-másik novelláját (néhányiket nem is egyszer) — a neki szegezett merev elvárások szellemében. Cseke Péter kimutatja: az első változat rendszerint érzékletesebb, sikerültebb a későbbiekénél. Jól szemlélteti ezt a *Csali gróf* példája. Horváth István előbb elbeszélést írt — ezzel a címmel —, melyet aztán a (kézirat bírálóinak véleménye alapján) kisregénnyé terebélyesített, miközben kellőképp „elseké-

lyesítette” az eredeti változatot. Igyekezett eleget tenni a lektori igényeknek. (S még nyilvánosan önbírálatot is gyakorolt „eltévelyedése” miatt.) Most persze a *Csali gróf* elbeszélés-változatát olvashatjuk a *Kipergett magvak*ban. A hozzáfűzött eligazító jegyzetek pedig nemcsak Horváth István írói műhelyének eddig alig ismert sarkaiba engednek bepillantást, hanem a tovatűnt idők irodalmi közállapotaira is fényt vetnek — az idézett hiteles dokumentumok érvelő erejével.

A *Kipergett magvak* mai olvasója maradéktalanul egyetérthet Cseke Péter ama észrevételével, miszerint Horváth István „próaróként maradandót csak akkor alkotott, amikor magyarózdi élményrétegeihez nyúlt vissza”. Erről a mélyvilágról volt igazán jelentős, időtálló, megszenvedett mondanivalója. A költő Horváth István prózája: külön fejezet irodalmunkban. Értéke csak nőhet az elkövetkező korszakokban.

(1981)

MÚLTISMERETRE VEZÉRLŐ KALAUZ

Nekem még nem fáj az utazás: szeretnék egyszer ellátogatni (egyebek között) a Szeben megyei Kercre is, megnézni a régi köveket, melyek a XIII. század elején élt és itt működő építőmesterek, ügyes pallérok keze nyomát őrzik. Milyen lehetett az élet a tatárjárás előtti kolostor háza táján? Mert a kerci apátság szerzetesei — tudjuk — nemcsak hitük terjesztésén munkálkodtak buzgó szorgalommal, hanem a szőlőművelést, a cseresznyetermesztést is ők honosították meg ezen a vidékein. 1202-ből való a rájuk vonatkozó legrégebb írásos feljegyzés. Milyen bor forrhatott akkortájt — több mint hét évszázaddal ezelőtt — a kerci hordókban? Kik faragták s kötötték fallá azokat a régi köveket? Az időnek milyen mélységeiből hozták magukkal építő tudásukat?

Izgat a múlt. Mind többet szeretnék tudni csodáiról, titkairól.

De ez nem afféle személyes szeszély. A történelem iránti érdeklődés napjainkban nálunk társadalmi méretű művelődési jelenség. Mélyebb, teljeseb önismeretre törekszünk, ami a tudatos jelenvállaláshoz egyik erőforrásunk. Közösségi emlékezet nélkül nincs szilárd talaja a jövőt alakító közösségi létformának. Kik vagyunk, honnan jöttünk, mit hoztunk magunkkal, mit teremtetek eleink a tovatűnt századok során? Mindig időszerű kérdések ezek egy nép, egy nemzet, egy nemzetiség számára.

Mai önmagunk mivoltának kezdeteit keressük a múltban, amikor faggató kíváncsisággal vallatjuk a szülőföld köveit. S milyen érdekes: a nagy visszanéző regényíró, Jókai Mór figyelmeztet, hogy a legősibb romoknál és díszeknél sokkal fontosabb — az ember. 1853-ban írta Kolozsvárról keltezett úti levelében: „Mert nem a holt emlékek legdrágább nevezetességei Erdélynek, hanem azon élő ivadék, mely (...) ahány lépéssel haladt a jövőbe, annyi lépéssel nem hagyta hátra múltját, hanem magával vitte ennek emlékeit — arca vonásain, szívében, szavában”.

Az „élő ivadéokra” gondolhatott Szépréti Lilla is, amikor elindult barangolásaira a honi várak, kastélyok, könyvtárak világában, hogy ráirányítsa figyelmünket történelmi értékeinkre. (Elkísérte útjaira Marx József, a fotóművész, akit e kiadvány társszerzőjének nevezhetünk. Kitűnő felvételei megérdemelték volna azonban, hogy szemléltetőbb elosztásban s gondosabb kivitelezésben kapjanak itt helyet.) Hajdan volt bástyaépítő fedelmeket, ellenséggel vívott csatákat, családi intrikákat, legendákat, művelődéstörténeti pillanatokat megidéző riportjai az *Új Élet* hasábjain jelentek meg először 1968 és 1978 között. Most könyv lett a már annak idején nagy tetszéssel fogadott műemlék-sorozatból — amolyan múltismeretre vezérlő kalauz mindazok részére, akik utazásaik közben a Küküllő mentén, Moldvában, Vajdahunyad tájékán megállnak a régi építmények előtt, s él bennük a vágy, hogy megtudjanak egyet-mást ezek eredetéről, egykori gazdáik kilétéről, s azokról a mindennapokról is, amelyek az emlékeztetőül megmaradt falak között peregetek le elődeink korában. Hirtelenjében nem mondhatok egyebet: igen-igen hasznos könyv a Szépréti Lilláé (*Régi és új világ*. 1982). Műemlékeink nagyobb megbecsülésére ösztönöz, és a történelmi ismeretterjesztés ügyét is szolgálja. Azonban ne tévesszük szem elől: riportok füzére — nem művészettörténeti tanulmánykötet. A legszélesebb értelemben vett „nagyközönséghez” szól. Forrásait csak utalásszerűen jelzi, hivatkozásaiban nem törekszik szakszerűsége, kénytelen többször is megismételni ugyanazt a történelmi adatot (amit viszont figyelmesebb egybeszerkesztéssel sok esetben el is kerülhetett volna). Sütő András (az előszobán) „eszméltető” munkának nevezi Szépréti riportgyűjteményét, mely úgy világít be „az Időben és sorsunkat meghatározó Térben” leélt századok lelkületébe, hogy érzékelteti: ezeken a tájakon a különböző nyelveket beszélő „élő ivadék” ma is magával viszi — megbecsüli, jelenébe beépíti — múltjának emlékeit.

Mindaz persze, amit Szépréti jó félszáz riportban bemutat, csak része az egésznek. Maga az erdélyi műemlékállomány ki-

merítő feltérképezése is vaskos köteteket igényelne. Nyilvánvalóan kitetszik, hogy a szerző szükségszerűen lapkövetelményekhez igazodva indult el barangoló útjaira, s olykor kényszerű körülményekhez kellett alkalmazkodnia. Brassó és környéke, a Maros mente, a Küküllő vidéke vonzotta leginkább; itt fordult meg leggyakrabban. Műemlékekben gazdag tájak ezek, kétségtelenül. A fogarasi vár — például — épp olyan fontos színhe-lye az eseménydús erdélyi történelemnek, mint Nagyenyed volt egykoron; Árva Bethlen Kata olthévízi otthonába ellátogatni legalább olyan élmény, mint Alvincen Fráter György nyomait kutatni. S kit ne érdekelne, hogy kinek a kolozsvári házában született Mátyás király „1443 Böjt második havának huszonhe-tedik napján”, vagy az, hogy milyen viharos sorsa volt a kerelőszentpáli kastélynak?

A Bethlenek, a Báthoriak, a Rákócziak, a Telekiek, a Kemé-nyek otthont védelmező hadakozásainak sűrűjében járunk foly-tonosan. És az otthont felépítő, civilizációt teremtő, anyanyelvi kultúrát istápoló elődök életének színterein. Szépréti Lilla azon-ban asszonyi érzékenységgel nem csak a történelem sorsfordító eseményeire, látványos mozzanataira utal, de észreveszi s gon-dosan számon tartja a régi bútordarabok stílusát, a ruhadíszek árnyalatait, megnézni az omladozó pincék káposztáshordóinak helyét is — mindazt, ami az élet tartozéka volt a hajdani idők-ben. Ezért jó riportok ezek a rendhagyó riportok. Ezért nyúj-tanak többet az olvasónak, mint nem egy tudományoskodó, szakállas-száraz közlemény.

Valamivel gondosabb egybeszerkesztéssel és gyomláló figye-lemmel, mondom, még egységesebbé és egyenletesebbé lehe-tett volna tenni a kötetet. Gyakori az időrendi összevisszaság a riportokon belül is; helyenként hiányoznak lényeges adalékok (Alvinc kapcsán nem történik említés Kemény Zsigmondról, aki itt született); előfordulnak ügyetlen, naiv fogalmazások. (Költőről szólva, Petőfit illetően: „Kikurkászták, hogy a mé-zeshetekre némi árnyékot vetett a házasságot tiltó atyai ha-rag...”; „Már egyre többen és egyre többet tudnak róla, és egyre

kevesebben csodálkoznak azon, hogy republikánus költőnk szívbeli barátja egy gróf volt...” — és így tovább. (Sajtóhiba is akad bőségesen. Csak kettőt említek itt: magyar „rabszódia” — rapszódia helyett; „domokosok” — domonkosok helyett.) Egészen valószínű, hogy Szépréti Lilla könyvéről elmondják bíráló véleményüket a hivatott szakemberek — a történészek, a művészettörténészek is. Én nem tartozom közéjük.

De a múlt — úgy érzem — hozzám is tartozik. Mindnyájunkhoz. Közös, drága tulajdonunk. Ha pedig egy hasznos könyv közelebb visz csodáihoz, szívemben, szavaimban magaménak vallok.

(1982)

SZÁZADUNK

Valós szellemi igények hívták életre a Kriterion Könyvkiadó legfrissebb vállalkozását: a Századunk sorozatot. Az eddig megjelent pár kötet alapján is érzékelhető, hogy ezek a csinos zsebkönyvecskék jól körülhatárolható elgondoláshoz igazodnak, s olyan kérdésköröket érintenek, melyek iránt növekvő érdeklődés mutatkozik manapság a legváltozatosabb olvasói rétegekben. Megosztott világunkban a kultúra harmóniateremtő lehetőségeit kutatják a Századunk sorozat szerzői, írók és tudósok; tegnapi és mai eszméket fognak vallatóra; kulcsfogalmak tisztázására törekednek — azzal a rákérdező nyitottsággal és írástudói felelősséggel, melyben az intellektus tudatépítő jelentőssége nyilatkozik meg.

Csoóri Sándor *Tenger és diólevél* című esszékötetével indult a sorozat, s már ez a szerencsés kezdet jelezte, hogy milyen dús értékregegek feltárására, megközelítésére kínálkozik itt alkalom. Csoóri a népi kultúra időtlen korszerűségét hangsúlyozza, reflexiói pedig egy olyan műveltségmodell alakulására utalnak, melyben a legrégebbi múlt szellemisége ötvöződik jelenünk izgató tartalmaival.

Más területen, más módszerekkel fürkészi a szintézis felé vezető utat Toró Tibor *Kvantumfizika, művészet, filozófia* címmel egybefogott tanulmányaiban. Ő a modern természettudományok és a filozófia, irodalom, képzőművészt, zene, színház érintkezési felületeit keresi — a madáchi teljességigény („...átpillantását vágyani az egésznek...”) vonzásában. Ebben az összefüggésben állítja előtérbe a Bolyaiak példáját, az Apáczai Csere János nevével fémjelezhető erdélyi hagyományt, melynek egyik alapvető vonása volt minden korokban a történelmi szükség-szerűségben gyökerező enciklopédikus szemlélet és harmónia-eszmény.

Termékenyítően gondolatgazdag, sok szempontból időszzerű esszét közölt a Századunk sorozatban Fábíán Ernő, akinek nevét évekkel előbb épp az imént említett Apáczai Csere Jánosról

és az Eötvös Józsefről írt remek kismonográfiák tették ismertté szélesebb körben. A tudatosság fokozataiban Fábián az identitástudat európai fejlődésvonalát rajzolja fel — mintegy bevezetőként mondanivalójának lényegéhez, a transzilvanizmus sokat vitatott kérdésének új szempontokat érvényesítő megközelítéséhez. (Így kapcsolódik írása Balázs Sándor munkájához — Tavasz Sándor filozófiája —, ami ugyancsak a Századunk sorozatban látott nemrég napvilágot.)

Vázlatszerűségében is széles ölelésű és meggyőzően érvelő Fábián Ernő írása. Már maga a témaválasztás is fölöttébb figyelemre méltó; a nemzeti és nemzetiségi azonosságtudat ilyen természetű vizsgálatára nemigen történt érdemleges kísérlet újabb esszéirodalmunkban.

Demokrácia és nemzeti-nemzetiségi jelleg, kultúra és közösségi lét, ideológia és történelmi-társadalmi valóság bonyolult viszonylatainak alakulásában, az érintkezési gócok és az ellentmondásos gyűremlések szövevényében kutatja a szerző azokat a támpontokat, amelyekről horizontot nyílik az emberhez méltó mindenkori jövő, „a közösség fennmaradását biztosítani hivatott cselekvési alternatívák”, az előítéletektől és megtévesztő mítoszoktól, elfogultságoktól és megkülönböztetésektől mentes élet felé. Következetesen vallja, hogy az azonosságtudat kimunkálásában és fenntartásában meghatározó szerepe van a kultúrának. A két világháború közötti korszakban a romániai magyarság azonosságtudata a transzilvanizmusban nyert ideológiai megtestesülést — mondja Fábián Ernő —, és egyértelműen elítéli azt a balos, dogmatikus álláspontot, mely a transzilvanizmust — a Helikon és a Szépmíves Céh irodalmát — mereven azonosította az uralkodó osztályok köldöknéző antidemokratizmusával. Fábián Ernő ezúttal újabb perújítást jelent be Gaál Gábor és a régi *Korunk* eszmetörténeti, irodalomtörténeti értékelését illetően, amikor kritikai fenntartásait megfogalmazza. Lehetséges, hogy végkövetkeztetései helyenként túl nyerseks vagy indulatosak, de — úgy vélem — épp szenvedélyes igazságkeresése és rendkívüli problémaérzékenysége érdemel elismerést. Persze, világosan látja

Fábián, hogy az adott körülmények között „...a transzilvanizmus nem tudott tudományos igényű és értékű nemzetiségelméletté fejlődni”. Mindjárt hozzáfűzi azonban: „De nem tagadható, hogy pluralizmusával, kritikai nemzetszemléletével, nyitottságával a nemzeti és nemzetiségi azonosság tudatosításának eszményi mását állította szembe a kizárólagosságot történelmi parancsként hirdető nacionalizmus valóságával...”

Demokratikus nemzetiségi önazonosság csak egy olyan politikai struktúrában lehetséges, mely a „nyelvi és kulturális különbözőségeket és azoknak közéleti érdekképviselését természetes és értékes adottságként fogadja el” — állapítja meg a szerző. S ezzel már átléptünk legközvetlenebb jelenünk sűrűjébe.

Esszéjében Fábián Ernő úgy beszél a múltról, a mi közelmúltunkról, hogy mindig a mához szól.

(1983)

AZ ÖNISMERET FORRÁSVIDÉKÉN

Hajdan volt emlékiróink közül a jelesebbek korán felismerték, hogy a történelmi tudat meghatározó funkciót tölt be az egyén és a közösség életében. Kialakítását, ébrentartását erkölcsi kötelezettségnek érezték. A nagy műveltségű humanista tudós, Verancsics Antal már a XVI. század közepe táján így érvelt: „Minden író tanúsítja, mi pedig magától a gyakorlattól és természetes észjárásunktól tanuljuk naponta, hogy írni valamit, ami akár az emberek közös hasznára, akár fejedelmek, nemzetek, híres férfiak emlékezetének az utókor előtt való hirdetésére szolgál, minden időben kedves, dicséretes, szokásos, igen-igen hasznos... Ha tudniillik az emberiség hajdani történelme feledésbe merül, kétségtelen, hogy tapasztalatunk is tökéletlenebb lesz, hogy a jelenben is, a jövőben is kevésbé gyönyörködünk...” — Másképp — oldottabban — fogalmazott egy évszázaddal később Haller Gábor *Járásaimról, hallásaimról való számtartásom* című úti feljegyzéseinek bevezetőjében, de ő is a múltismeret, az emlékezés fontosságát hangsúlyozta: „Szerencsétlen, sőt ostoba, aki csak a jelenre gondol, s elhanyagolja a múltat, mert a jelen csak pillanatnyi, s ezért nem tud bennünket oktatni. De a múltból a jelenre és a jövőre lehet következtetni...” Tehát: emlékezni és emlékeztetni arra, ami volt, ami megtörtént — a tanulságok megszívlelése végett... A mindenkori jelen okulására... Hogy bizodalommal nézhessünk a jövő elébe. Nem kétséges: a múltismerettől elválaszthatatlan önismeret forrásvidékén járunk...

Sok és sokféle oka lehet annak, ha egy etnikai közösség, egy nép, egy nemzet szellemi kultúrájában, irodalmában koronként hangadó szerep jut az emlékirásnak. Elsődlegesen a sajátos (rendhagyó) történelmi körülmények teremthetnek ilyen helyzetet. Forgatagos-változatos, veszélyérzettel telített időkben, amikor bárkivel bármi megtörténhetik, a közélet irányító személyiségei, a fennforgók és a szürke eminenciások, az írástudók, a kegyencek, a félretaszítottak, de még az események név-

telenebb részesei is fokozott mértékben látják szükségesnek a tisztázó szándékú (nem egyszer önigazoló) vallomástételt. Vagy pusztán az a törekvés késztet megnyilatkozásra nem hivatásos tollforgatókat, egyszerű közembereket is, hogy hűségesen lejegyezzék a velük körülöttük történeteket — mintegy tanúskodásképpen. Így születnek dokumentum értékű népi memoárok napjainkban is.

Az erdélyi magyar memoáriródalom virágzásának fényes korszakában, a XVI. század második felében és a XVII–XVIII. században olyan kivételes értékű művek — krónikák, naplók, önéletírások, emlékiratok — születtek, melyek mindmáig kimeríthetetlen forrásai a történettudománynak s a múltábrázoló szépirodalomnak, de önismeretre serkentő olvasmányként is lenyűgözőek. A historikus és az irodalomtörténész számára cseppet sem meglepő, hogy épp ez az időszak — az önálló fejedelemség másfél évszázada, és ami közvetlenül utána következett — termelte ki magából az önkifejezésnek ezt a jellegzetesen erdélyi műfaját. A szüntelen fenyegetettség atmoszférájában „két pogány közt” egyensúlyozó „kis ország” mindennapjai, a viharos korviszonyok újból meg újból a lét és a nemlét alternatívájával szembesítették a gondolkodó lelkeket; ezen a robbanékony talajon súlyos etikai kötelezettségként (de nem egyszer személyes vagy hatalmi szempontokat is érvényesítve) lépett előtérbe az állásfoglalás, a megtörtént dolgokhoz való viszony feltárásának belső kényszere. Fejedelmek és városi polgárok, diplomaták és hadvezérek egyaránt szükségesnek vélték, hogy megfogalmazzák nézeteiket, valljanak saját tetteikről és terveikről, megrajzolják azokat a kortársaikat, akikhez igazán közel állottak, vagy akiket mélységesen gyűöltek. Hisz emberek voltak valamennyien... Emlékiróink történelmi hitelű prózát írtak; a memoárokból kibontakozó kép azonban nem csak azért izgalmas és tanulságos számunkra, mert minden apró részletében a korabeli valóságot hozza közel hozzánk, de emberi mivoltunk egykori példázataival a helytállás és eligazodás lehetőségeire is figyelmeztet. Ez a szellemi örökség ugyanakkor kivé-

teles művészi élményt is nyújt az anyanyelvi kultúra iránt fogékony mai olvasónak: elbeszélő irodalmunk kibontakozásának.

A XVI–XVII. századi erdélyi magyar memoárirodalom gazdag hagyatékából Veress Dániel *Emlékezeitől hagyott írások* címmel huszonhat szerző műveiből készített szemelvényes válogatást. Korántsem lehetett könnyű feladat a hatalmas anyagból azokat a fejezeteket, részleteket kiszemelgetni és egybeszerkeszteni, amelyek időrendi folytonosságban beszélnek múltunknak erről a mozgalmas, eseménydús, felemelő és tragikus mozzanatokban egyaránt bővelkedő korszakáról. Veress Dánielt sok évtizedes érdeklődés köti a fejedelemskori Erdély emlékiróihoz, s búvárkodásának eredményeiről kötetek, tanulmányok tanúskodnak. A hivatott irodalomtörténész anyagismeretének arányait, módszerének szakszerűségét, sokoldalú tájékozottságát bizonyítja itt közölt bevezető írása is (*Egy önkifejezési forma változásai és változatai*). Válogatásában nyilván számot kellett vetnie a terjedelmi kötöttségekkel. Egyetlen lényeges vonatkozásban érzem eljárását legalábbis vitathatónak: hogy Bethlen Miklóst kihagyta a kötetből — noha a bevezetőben több helyütt maga is kiemelő hangsúllyal említi a legjelentősebb erdélyi magyar emlékirat szerzőjének nevét, sőt korszakzárónak mondja az *Önéletírást*. És Apor Péternek is itt lenne a helye... Ezeknek a memoároknak a többsége csak a XIX. században válhatott közkinccsé, holott szerzőik mindenekelőtt saját korukra, kortársaikra szerettek volna hatni általuk.

Mindszenti Gábornak a Szapolyai János haláláról készített *Diáriuma* nyitja az antológiát és Nagyvárad Inczédi Pál *Erdélyországban történt közönséges dolgoknak feljegyzéseivel* zárul az összeállítás. Mi-lyen sokatmondó, hogy ebben az utóbbi szövegben — mely az önálló fejedelemség végnapjairól tudósít — egymást követik a tá-
tár betörésekről, sáskajárásokról, mérhetetlen fosztogatásokról, tűzvészekről szóló feljegyzések. Az ismertebb emlékirók mellett — amilyen Verancsis Antal, Szamosközy István, Nagy Szabó Ferenc, Kemény János, Szalárdi János, Nagyajtai Cserei Mihály — olyanokat is bemutat Veress Dániel, akikről alig tudhatnak valamit

a mai nemzedékek. Pedig milyen megrendítő kordokumentum például Kocsárdi Gálffy János rabságban készített önéletrása, vagy Petrityvity Horváth Kozma beszámolója II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárataról, hogy hirtelenjében csak ezeket említsem.

A fejedelmválasztások, csaták, követjárások, véres pártharcok, udvari intrikák, árulások, fejvesztések érzékletes megjelenítése mellett (közben) nem kevés információt szerezhetünk ezekből a szemelvényekből az egykori erdélyi élet hétköznapijairól is. A kis és nagy ügyek a sors szorításában olykor szorosan egymáshoz tapadnak a krónikás tolla nyomán: Segesvári Szabó Bálint az 1616-os esztendő tavaszáról naplójában egyebek között ezeket tartotta feljegyzésre érdemesnek: „Az cserebogár rettenetesen nagy kárt tön a szőlőkben... Áprilisban lőn országgyűlése... 13 maji az hideg elveré az kolozsvári szőlőhegyeket...” Így került tőszomszédságba a cserebogarak kártevése és az országvezetés gondja...

A nyugalmasabb idők építő munkájában realista célokat követő kis haza népeinek gondolkodásmódjáról, szokásairól, anyagi és szellemi kultúrájáról épp úgy beszámolnak az emlékirók, mint az országos jelentőségű politikai eseményekről, fordulatokról. Ismét felfedezhetjük, egyebek között, azt is, hogy memoárirodalmunk milyen értékes kordokumentumokat, adalékokat tartalmaz Erdély és a szomszédos országok, népek közös küzdelmeiről.

Nem kétséges: a bőség zavarával kellett megbirkóznia Veress Dánielnek, mikor ezt az antológiát összeállította.

(1983)

„MAGAMRÓL KÉPZELT ÖNELEMZÉS”

Azokban a tovatűnt időkben, amikor az epigrammák költőjét hosszú verses elbeszélések írására ösztönözték a kritikusok, és a tárcanovella műfajában otthonos szerzőt erőteljes mozdulatokkal a nagyepika irányába terelgették az esztétika szolgálatos pásztorai, könnyen kalandos vállalkozásokba keveredhettek azok is, akik pedig kellő önismerettel és arányérzékkel rendelkeztek. Megírandó irodalomtörténetünk lapjain külön fejezetben lehetne tárgyalni ezeket a többnyire kényszerű (rendszerint átmeneti) pályatorzulásokat. Melyek sorában az egykoron regény trilógiával jelentkező Szemlér Ferenc esete talán a legtanulságosabb.

Miről van szó? A negyvenes évek első felében Szemlér írt egy jó könyvet legközvetlenebb brassói élményanyagának birtokában a korabeli erdélyi értelmiség sorsalakulásáról, útkereső tájékozódásáról; regénye 1946-ban látott napvilágot — *Arkangyalok bukása* címmel. Esztendőkkel később így nyilatkozott szándékáról s indítékairól: „Voltaképpen csak arról igyekeztem számot adni (...), hogy személyesen velem és velünk mi történt ebben a feszültségekkel telt, homályoktól terhes, sok-sok nem értett jelenségtől nyüzsgő időkben”. Ekkor még — mint hangsúlyozza — esze ágában sem volt trilógiává duzzasztani Imreh Péter építészmérnök történetét. De az ötvenes években mégsem tudott ellenállni az „időszerű” csábításnak: tető alá hozta — folytatásként — a *Napfordulót* (1959). És fürgén hozzákezdett a harmadik kötethez (*Földön, égen*), úgyhogy 1962-ben készen volt a nem épp mérnöki szakszerűséggel — vissza-sorrendben — létrehozott építmény: a trilógia. S menet közben az *Arkangyalok bukása* is rögtönzött módosítások áldozatává vált az író nagyepikai lendületének sodrában: az 1961-es második kiadás szövegét Szemlér helyenként „hozzaigazította” a későbbiekhez — húzott, és igyekezett megfelelő előzményeket teremteni —, ami bizony meg-megzavarta az eredeti munka hangleleti egységét s csökkentette művészi hitelét.

Szemlér Ferenc, aki költőként Babits és a nyugatos modernség vonzásában indult el pályáján, prózájában is a legjobb európai és magyar mintákat tekintette eszményének, a kosztolányis világosságot például, a szigorúan tárgyias (olykor rokonszenvesen ironikus) hangtartást, az intellektuális józanságot, amire az *Arkangyalok bukása* olvasása közben is felfigyelhetünk. De regényének legnagyobb érdeme, úgy vélem, mégis csak az, hogy az ábrázolt időszakasz (1940 augusztusa — 1941 februárja) történelmi-társadalmi valóságáról, egy soknemzetiségű erdélyi város megkavart lelkületéről, értelmiségi hősenek erőpróbáiról és fejlődéséről a személyesen megélt élmények kivetítésével szólt bátran, meggyőzően — írói felelősséggel. Két oldalról egyazon intenzitással szított nacionalista izgatások, súlyos emberi tragédiák, vészfelhőktől terhes feszültségek összekuszálódott világát ábrázolta a szerző, zöld inges arkangyalok tündökléséről és bukásáról számolt be — hosszú távon érvényes emlékeztetéssel. Az ő Imreh Pétere jó ideig abban a hitben ringatja magát, hogy a faggató tények szorításában is megmaradhat semleges kívülállónak szakmai hivatása teljesítésével, családi otthonának falai között, de az események alakulása nyomán fokozatosan ráébred illúzióinak tarthatatlanságára és mind közelebb kerül azokhoz, akik vállalják a cselekvő szembefordulás kockázatait. Érzékletes képekben mutatta be Imreh Péter otthoni környezetét, az értelmiségi-polgári család mindennapjainak látványok mögötti területeit, egy házasság felbomlásának csendes drámáját; a regénynek ez a vonulata tanúskodik leginkább a szerző prózájának rangos művességéről. Egyik műhelyvallomásában „Magamról képzelt önelemzés”-nek mondotta Szemlér Ferenc az *Arkangyalok bukását*. Helyénvaló fogalmazás.

(1984)

FODORÚR FÜLÖPKÉJE

Nincs több mese Csipikéről — mondja Fodor Sándor. De nem olyan embernek ismerjük őt, aki egyik napról a másikra hűtlen tudna lenni leghűségesebb olvasóihoz: a gyermekekhez. Számol azzal, hogy számítanak rá. Ha nem lesznek újabb Csipike-történetek, legyen hát valami egyéb. Itt van például Kolozsvárt ez az izgékony-mozgékony kisfiú az ötödik osztályból, Bagos Fülöp; miért ne írhatná meg beszámolóit a vakáció örömeiről, az iskolájáról?

És megírta. (*Fülöpke beszámolói*. Ion Creangă Könyvkiadó. Bukarest, 1984. A fedőlapot és a belső illusztrációkat Unipan Helga készítette.)

Sok esztendővel ezelőtt (de már a szakma közkedvelt mesterként) Fodor egy interjú-beszélgetés alkalmával azt mondta, hogy a jó gyermekirodalom nem csak a gyermekekhez szól; „a felnőtt is meg kell találja benne a maga élvezhető igazságait”. Így igaz. A mesterkélt gügyögésnek, a fantázia nélküli cselekményszövéseknek, a didakticista okoskodásnak vajmi kevés esélye lehet a befogadásra — gyermeki szinten is. Miért halhatatlan olvasmány gyermeknek, felnőttnek egyaránt a *Légy jó mindhalálig*, *A Pál utcai fiúk*, a *Fehér szerecsen*? Miért maradhat felejthetetlen nemzedékek emlékezetében Fodor *Csipikéje*? Mert irodalom — jelző nélkül. A szerzőnek soha nem szabad szellemileg leguggolnia, mikor a kezdő olvasóra gondol. A kezdő olvasó — a gyermek — ugyanis rögvést gyanút fog: őt az író-bácsi (vagy -néni) nem veszi komolyan. Márpedig ez súlyos sértés.

Fodor *Fülöpkeje* azonban olyan „valódi” gyerekmber, akire oda lehet figyelni, mert nincsen benne semmi kiagyalttság. Bármelyik ötödikesnek padtársa, szomszédja lehetne itt, a mi tájainkon. S ami megesett vele Béla bácsiék társaságában a tengeri kiránduláson, Bütyök oldalán az erdőben, jó szülei házában, a táborozáson, a Deltában — mindez könnyen megtörténhetett volna akármelyik társával. Virgillel és Petykával is barátságot köthetett volna osztálytársai közül bárki, hogy aztán együtt próbálják kifogni „a vén

bajuszost” s közösen hallgassák végig a Gherasim úrról szóló, hátborzongató históriát. És mégis... A gyermekek világát és az író-mesterség titkait kitűnően ismerő Fodor Sándor személyes varázslata, hogy ebből a hétköznapi életanyagból felnőttek számára is élvezhető, kellemesen szórakoztató olvasmány kerekedik ki a fehér papírlapokon.

Hajszálpontosan tudja Fodor Sándor, milyen hangütés illik az ő cseppet sem mintagyerek (de talián épp ezért oly rokonszenves) Fülöpkéjéhez. Hogy a humor, a jótékony oldottság elengedhetetlen ilyen esetben. Csakis a megbocsátó kedély színárnyalataival rajzolhatta elénk hitelesen ezt a nagyon is gyermekszabású, egyszer gézengúz, máskor illedelmesen fogékony Fülöpkét. Esze ágában sem volt erkölcsi tételekből egybegyúrt figurát teremteni, olyan „eszményi” gyerekalakot elővezetni, amilyenhez hasonlókat csak a silány ifjúsági irodalom oldalain találhatunk. Fülöpkét a vele egykorú olvasók minden bizonnal befogadják a maguk közösségébe, mert testestől-lelkestől onnan való; nem valamely elmetorna szüleménye. Nagy szükség van manapság ilyen életízü elbeszélésekre. Nem hiszem, hogy a tizenéveseket ne érdekelné a tizenévesek „problematikája”; csak persze érzékenyen és avatottan kell megközelíteni ennek a rejtelmes gyermekvilágnak a mindennapi csodáit.

Fülöpke beszámolóinak java része a deltai kirándulásról íródott. Édesapjával utazott el ide, s amiben részesülhetett, az nemcsak a változatos-izgalmas vízi kalandok sorozata, hanem — leginkább — a Virgillel és Petykával való egymásra találás élménye. Fodor a testvériségről vall meggyőzően, amikor ennek a gyermekbarátságnak a kialakulását elmeséli, s a várható folytatását is előrevetíti. Egyszerű szavakkal, világos fogalmazásban érzékelteti, mit jelent egy ötödik osztályos tanuló számára az a tapasztalat, hogy a tulceai román Virgil és a deltai lipován Petyka ugyanúgy érez, mint ő, ugyanazok a vágyai és álmai; hogy az egyik vagy a másik anyanyelv nem lehet akadálya együvé tartozásuknak. „És a barátságnál nincs szebb dolog a világon”: ez az az életre szóló felismerés, amellyel Fodor Fülöp-

kéje hazatért a vakációból, és belépett a hatodik osztályba. Köztulajdonba vehető drága kincset hozott magával.

Nem tudom, végleg el kell-e búcsúznunk tőle? Vajon nem találkozhatnánk még a jövőben is Fülöpkével? Szerintem megérdemelné, hogy teremője és értő barátja, Fodor Sándor bácsi ne szakítsa meg vele a jó viszonyt.

(1985)

HUMORUNKNÁL VAGYUNK?

Figyelmeztet a nemrégiben felröppentett — nagyon is rokonszenves — jelszó: „Legyünk humorunknál.” Valóban: hol is lehetnénk egyszer és máskor. Mert az az igazság, hogy van nekünk humorunk, volt mindig, és lesz is talán, csak hát túl ritkán, roppant szemérmesen merünk-tudunk nála lenni, vele élni, oldódni kissé jótékony nedveiben.

Vannak humoristáink. Kisded, ám edzett csapat. Igaz, egy idő óta jobbára csak csúcsidényben, a kötelező szilveszteri humorkampány napjaiban bújnak elő barlangjaikból, holott szükséges, természetes volna állandó jelenlétük a sajtóporondon. A lapszerkesztőktől várnának több noszogatást? Lehetséges. Igényben, keresletben ugyanis — az olvasók részéről — soha nincs hiány.

Bajor Andort például — hogy csak őt, a céh nagymesterét említsem ezúttal — semmiképp sem nélkülözhetné huzamosabban bármely egészségesen fluktuáló irodalom. (Hol közöl sorozatban Bajor; mikor jelent meg új könyve?). A humor valamenynyire változatának légzésszabályozó funkciója van. Nem élhetünk humor nélkül.

Persze könnyű mondogatni, ismételtetni: „Legyünk humorunknál”. Csak a tapasztalt humorista tudja, milyen nehéz és kockázatos igazán ott lenni: a humor sűrűjében. Ahol nem csak gyanútlan őzikék legelésznek s verebek röpködnek, de vérmedve is akad bőven, és fölöttébb süppedékes a terep. Akinek gyengébb az idegzete, igyekszik elkerülni a kalandokat. Ide, a sűrűbe, kevesen merészkednek behatolni. Marad az ártatlan nyúlvasadászat a veszélytelen mezőkön — s lesz belőle szelíd szatirizálás a hanyag kultúrfelelősről, a szőrösszívű lakáshivatali tisztviselőről. Lesz sava-borsa-nincsen humorpótlék. Noha a humoristának manapság sem lehet oka panaszra témahiány miatt.

Lapozgatom, olvasgatom Zágoni Attila friss könyvecskéjét (*Sánta Pegażus*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985), mely humoreszkeket és paródiákat tartalmaz: mennyi jó ötlet, szel-

lemes villanat, tiszta szándék (mindjárt a legelején egy kitűnő írás, *A bigonya*) — és megannyi elszalasztott lehetőség. Zágoni a belelátás tehetségével megáldott, eleven nyelvi fantáziával rendelkező humorista, és bizony már nem kezdő a szakmában. Pontosan tudja, hol, miért szorít a cipő. Ismeri a látszatok torzító tükörijátékának törvényszerűségeit. Mégis, mintha megtorpanna és tétovázna, mikor be kellene lépni a sűrűbe. Nem egyszer verebekre célozgat, s hagyja tovacsörtetni a medvét. Kár. Többre telne erejéből.

A humoreszk, úgy tűnik, nem a legotthonosabb megnyilatkozási formája ennek a szembeötlően intellektuális alkatú, sokoldalúan művelt humoristának. Minden jel szerint sokkal közelebb áll hozzá a paródia. Kritikai érzékenysége, nyelvi leleményessége itt érvényesül minőségi szinten. A parodizáló Zágoni is Bajor Andor nyomdokait követi ezen az úton (nem teremtett ugyan iskolát a *Kerek perec* szerzője, de aki nálunk stílusparódiával kísérletezett az elmúlt évtizedekben, az ilyen-olyan mértékben csakis Bajor-tanítvány lehetett); mégsem mosódnak el nála a saját egyéniség körvonalai. Amikor íróársai — idősebbek és fiatalok, nagyobbak és kisebbek — stílusának modorosságait tűzi tollhegyre, voltaképp parodisztikus miniportrét rajzol „pácienseiről”. Bántó szándék nélkül, a megértés alázatával. Így aztán gyakorta többet és lényegesebbet mond el pár sorban, mint ami egyik-másik kritikai tanulmány terjengős szövegéből kiolvasható.

Nyilván: nem mindenik író-paródiája telitalálat. Nehéz vagy éppenséggel lehetetlen sikerült karikatúrát rajzolni jellegtelen arcokról — s megragadni a stílustalan stílust. (Efféle kísérlet is akad egynéhány a *Sánta Pegasusban*.) Ahol világosabbak az egyéniség kontúrjai (az alkotó emberé, a stílusé), ott remekül parodizál Zágoni. (Egyed Péter, Farkas Árpád, Gáll Ernő, Gelért Sándor, Kántor Lajos, Mózes Attila, Szász János, Veress Dániel, Veress Zoltán esetében — például.) Bűn lenne abba hagynia sorozatának továbbfejlesztését; előbb-utóbb egy amolyan játékos irodalmi kislexikont tellene egybeszerkeszteni ezekből a paródiákból.

Zágoni Attila könyvének — merem jósolni — egyetlen példánya sem marad eladatlan a boltokban. Ami persze még nem minden, ha irodalomra, könyvkiadásra gondolunk, de feltétlenül jelez valamit: a humor — a humor minden változata — iránti általános vonzódást demonstrálja. Tanúsítják ezt egyéb jelek is. Csakhogy imitt is, amott is jobban oda lehetne figyelni ezekre a jelekre. A komorságra hajlamos szerkesztő és kiadó bácsiknak, néniknek elsősorban...

Humorunknál vagyunk, ugyebár.

(1985)

AMI NEM KEVÉS...

Három szerző neve a címlapon: az első rápillantás nyomán azt hihetné a gyanútlan olvasó, hogy Balázs Ferencről egy munkaközösség készített könyvet. Olyanképpen, hogy kidolgozták a munka tervét, egymás között szétosztották a feladatokat, időnként összeültek s tanácskoztak, vitatkoztak a folyamatosan-párhuzamosan alakuló fejezetekről. Így is történhetett volna. A „páratlan” Balázs Ferenc (Gaál Gábor jelzője), a „nagy ébresztő és kezdeményező” (László Dezső), „Erdély második Apáczai Cseréje” (Darvas József) életútjának, szerteágazó irodalmi és közéleti — népszolgálati — tevékenységének monografikus felmérése igazán igénybe vehetné legalább három szakember képességeit. Itt azonban a három szerző „találkozásának” teljességgel más természetű oka volt. Mégpedig: Mikó Imre, aki a leginkább hivatottnak érezhette magát Balázs Ferencről, az egykori küzdőtársról és jóbarátról könyvet írni, már nem tudta célba juttatni dédelgetett tervét; az anyag java részének egybegyűjtése és az első fejezet felvázolása közben végleg kihullott kezéből a toll. Más nemzedékhez tartozó pályatárs, Kicsi Antal lépett a nyomába és — majdnem sikerült befejeznie a munkát. Majdnem. Mert váratlan gyorsasággal ő is eltávozott az élők sorából. Ekkor pedig akadt (szerencsére) egy fiatalabb irodalmár, Horváth Sz. István, aki nem volt babonás; aki számot vetett a vállalkozás jelentőségével és megírta a hiányzó részt, véglegesítette az előtte járók szövegeit — úgy, hogy végül csak kikerekedett a különös sorsú Balázs Ferencről rajzolt kép s megjelenhetett ez a különös körülmények között született könyv. Elmondhatjuk: Habent sua fata...

Jó, hogy most már a Balázs Ferenc-jelenség eligazító, értékmérő megvilágításban áll előttünk. A romániai magyar szellemiség két világháború közötti múltjának egyik legnagyobb egyéniségéről persze még lehet érdemleges, továbbbármnyaló mondanivalója az irodalomtörténetnek, a társadalomtudománynak, amiként bizonyosnak is vélem, hogy Mikó Imréék monográfiája nem az

utolsó szó ezen a területen. Hiszem, hogy Balázs Ferenc izgató példája a jövőben is serkentőleg lesz jelen közgondolkodásunkban, és újabb meg újabb megközelítésének eredményeként mind világosabbá válik: merész álmaival és közösségépítő törekvéseivel, írásaival és tetteivel, derékba tört életének, pályájának tragédiájával ő a huszadik század első felében, ezeken a tájakon, az értelmiségi felelősségtudat, a népi elkötelezettség legnemesebb hagyományainak folytatója, ébresztője volt.

Élt harminchat évet. Bejárta a kerek világot. Könyveket írt, szellemi mozgalmakat kezdeményezett. Elhintette Aranyosszéken a szövetkezeti eszme magvait. Nép főiskolát szervezett. Örök harcban a kétkedőkkel, a maradisággal, feletteseivel. Mészkőt választotta — nem a karriert. Belepusztult a lázba, mely cselekvő nyugtalanságát hevítette... Szinte csodálkozom, hogy erről az egyedülálló erdélyi tüneményről nem írtak még regényt vagy drámát. Benne van mindaz a sorsos jellemtartalom, ami Misztótfalusit és Apáczait eltöltötte egykoron, ami Kőrösi Csomát útra indította, ami a Bölöni Farkas Sándorokban munkált égő lánggal. Székely őseitől örökölte a küzdés, a helytállás szenvedélyét. A dolgok konok újragondolására való készséget. Ugyanakkor a mészkői „rideg” valóság talaján kereste eszményei gyakorlati érvényesítésének lehetőségét. A konfliktusok feloldását. Hős volt Balázs Ferenc? Apostol? Honi Don Quijote? Szép ábrándok megszállottja? Akár így, akár úgy: kivételességében felemelő lélek. Tamási Áronmondotta róla, sírja fölé hajolva: „...a legtisztábban mutattad meg, hogy ezen a földön miképpen kell élnünk és meghalnunk”. Végző fokon ezt a Balázs Ferencet — a nagy kísérletezőt, a példa-embert — körvonalazza meggyőzően Mikó Imre — Kicsi Antal — Horváth Sz. István monográfiája is.

A három szerzőt, kiknek alkatában különben nehéz volna megegyező vonásokat felfedezni, egyazon törekvés rokonítja: lehetőleg teljes, átfogó, hiteles szintézist nyújtani a Balázs Ferenc-jelenségről. Mindhárman érzékelhették a téma vonzását más-más indítékok alapján. Mikó Imre kezdettől fogva Balázs Ferenc

leghűségesebb barátai és eszmetársai közé tartozott; az Erdélyi Fiatalok táborában együtt indították el a falukutatást (Gusti professzor iskolájának korában), együtt szorgalmazták az értelmiség nyitottabb tájékozódását, az elnyomott néptömegek ügyével való azonosulás szükségességét. Ő — Mikó — volt mindvégig (Bözödi György, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Szabédi László, Szentimrei Jenő mellett) Balázs Ferenc emlékének legkövetkezetesebb ébrentartója a tovatűnt esztendőik során, ő vállalta a legnehezebbet: felkutatni, összegyűjteni, rendszerezni a Balázs Ferencsel kapcsolatos dokumentumokat, melyek ismeretében hozzá lehetett kezdeni a monográfia megírásához. Az alapozást végezte el. Érzelmi kötődése sem akadályozhatta abban, hogy „igényes el-fogulatlansággal” viszonyuljon anyagához.

Kicsi Antalnak és Horváth Sz. Istvánnak viszont semmi személyes élménye nem lehetett a Balázs Ferenc-i sors és pálya hajdani hétköznapijait illetően; ők az elvégzendő feladat hívására hallgattak, amikor — egymás nyomába lépve — munkához láttak. Kitetszik ugyan a szövegből, hogy nem ugyanazzal a tollal íródott véges-végig, de szembeötlő egyenlenségeket nemigen talál benne a figyelmes olvasó. A monográfia kompozíciója, felépítése is egységesnek mondható. Három fejezetben (I. A jövőnek magja; II. A falu szerelmese; III. Félbeszakadt álom) mutatják be a szerzők Balázs Ferenc életpályáját és munkásságát, sűrűn idézve a *Bejárom a kerek világot* és *A rög alatt* vallomásos sorából, a levelezésből, a vonatkozó irodalomból, kortársi feljegyzésekből és értékelésekből — hagyományos-biztonságos módszer ez nálunkfelé ebben a műfajban. Noha kétségtelen: a korszerű irodalomtörténetírás kidolgozott és meghonosított más monográfia-modellt is... (Jegyzetek és Könyvészet egészítik ki a kötetet; ez utóbbit összeállította Nagy Teréz.)

A biográfia partvonalala mentén haladva nem nehéz betájolni Balázs Ferenc pályájának sorsalakító állomásait. Kolozsvári gyermekkor a század első éveiben — s valami ösztönös vágyódás a falu, a Nyikó mente iránt, ahonnan a család elszármazott. Diákélet — ébredező irodalmi ambíciókkal, kollégiumi lap-

szerkesztéssel, önképzőkörrel, szemnyitogató olvasmányokkal. Indulás — az unitárius teológia viszonylag liberális légkörében, a Tizenegyek közösségében (e porondra lépő nemzedék ideológusaként), Benedek Elek *Cimborájának* munkatársi gárdájában, szerelmekkel és csalódásokkal; az első könyvecske (*Meseföllyam*, 1922). Vándorlások a nagyvilágban — Angliától Amerikáig, Japánig, Kínáig, Indiáig; az egész életre szóló tapasztalatok összegzése egy rendhagyó útikönyvben, mely a szerző nevét széles körök előtt ismertté tette (*Bejáróm a kerek világot*, 1929). Rövid székelykeresztúri tartózkodás után a nagy kísérleti terep; Mészkő — a megtalált falu; „szövetkezeti szocializmus”, népfőiskola, otthonépítés az idegenből hozott feleség oldalán, munka és munka, gyönyörű álmok és fájó kudarcok, mozgalmi fórumon az Erdélyi Fiatalokkal, s összegzésként ismét egy könyv (először az „Aranyos-vidéki Vidékfejlesztő” kiadásában), önéletrajz és dokumentum (*A rög alatt*, 1936). A dráma végjelenetei: tüdőbajjal ágyhoz kötötte, utolsó percekig reménykedve, dolgozva, versekkel perlekedve a halál fenyegető árnyaival (mint pár évvel előbb a hozzá oly sokban hasonló Sipos Domokos), regényt írva (*Zöld árvíz*, 1936), további merész irodalmi terveket szöve — és temetés Mészkőn, 1937 májusában. Ezekhez a főbb csomópontokhoz igazodtak a monográfia szerzői. Az életpálya áttekintése alkalmat adott Balázs Ferenc eszmei-gondolati fejlődésének felvázolására, azoknak az indítatásoknak az érzékeltetésére (Bicsérdyől Tagoréig), melyek meghatározólag befolyásolták ellentmondásoktól nem mentes egyéniségének formálódását. Láthatjuk: nem egy emberi élet lehetőségeihez méretezett társadalomjavító terveit, gazdasági kezdeményeit, erkölcsnemesítő törekvéseit — mint a mindenkori reformerek és kiemelkedő pedagógusok esetében rendszerint történni szokott — jószerivel illúziók táplálták; a korabeli valóság talaján még nem verhettek mélyebb gyökereket „rögeszmés” elgondolásai. De Balázs Ferenc a fanatikusok elszántságával küzdött érettük és bízott igazában. Egy kis közösség — Mészkő és vidéke — felemelésén fáradozott, azzal a

szent meggyőződéssel, hogy ez a járható út; a társadalmi-gazdasági realitások tágabb összefüggéseitől elszigetelten próbált új — tökéletesebb — mikrokozmoszt teremteni. Utópia? Az. De közelmúltunkban, tájainkon a legrokonszenvesebb kísérletek közül való. Megálmodni lehetett — életben tartani semmiképp.

Miután bejárta a kerek világot s visszatért hazájába, híres-nevezetes könyvének utolsó lapján így summázta a megvalósítandó életprogramot: „Éppen akkora újság, hitetlen öröm volt a visszatérésem, mint öt évvel ezelőtt az eltávozásom. Akkor magamon túl akartam jutni; most megtalált önmagamba húzódtam vissza. De közben a világ megnőtt velem! — Abban a kis székely faluban, ahova letelepedni vágyom, ennek a megnőtt világnak akarok Székelyföldre szakadt polgára lenni...” Sorsának alkatrésze az is, hogy a kis falut végül nem az Olt vagy a Küküllők mentén találta meg; a benne megnőtt világ méreteihez igazodó tiszta szándékok azonban átítatták törekény mivoltának minden mozdulatát. S maradt az utókorra, emlékeztetőül, örökségként, néhány könyv, azutáni egybegyűjtésre (kiadásra!) váró írások — cikkek, mesék, versek — hagyatéka, meg a cselekvő lét gerjesztő példázata. Ami nem kevés...

(1985)

IGAZSÁGKERESŐ TUDOMÁNY

Anyanyelvünk életéből címmel 1970-ben jelentette meg a Kriterion Könyvkiadó Szabó T. Attila válogatott tanulmányainak, cikkeinek első kötetét. Itt a szerző Elöljáró beszédében ezt olvashattuk: „A nyelvészetről mint érdektelen, száraz, dogmatikus tudományról és a nyelvészekről mint e tudományszak szürke, unalmas, vaskalapos képviselőiről divatozó, meglehetősen általános vélekedés ismeretében e sorok írójának igazán álmában sem fordult meg fejében az a szerénytelen gondolat, hogy négy évtized óta elszórtan napvilágot látott dolgozatai, cikkei együttes megjelentetésének igényével kiadói ajtókon kopogtasson”. Hamar bebizonyosodott azonban, hogy a nyelvészeti érdektelenségét hangsúlyozó vélekedés — ha nem is épenséggel alaptalan hiedelem ez — aligha mondható általánosnak: Szabó T. Attila könyvét nem csak egybehangzó szakmai elismerés fogadta, de szélesebb olvasói körökben is rendkívüli figyelem nyilatkozott meg iránta. A válogatott tanulmányok és cikkek sorban következő köteteinek (*A szó és az ember*; 1971; *Nyelv és múlt*, 1972; *Nép és nyelv*, 1980; *Nyelv és irodalom*, 1981) kedvező visszhangja ugyancsak e dicséretre méltó kiadói vállalkozás szellemi létjogosultságát tanúsította.

Most, amikor kézhez kaptuk a sorozat hatodik kötetét is, a *Tallózás a múltban* címmel egybefoglalt írások gyűjteményét, s az arányaiban egyedülálló hazai magyar tudományos életmű-építmény alakulásának több mint fél évszázados folyamatáról minden eddiginél teljesebb képet alkothatunk, még inkább érzékelhetjük, hogy lényegét illetően mennyire nem „száraz” és nem „unalmas” az a fajta tudományosság, melynek művelését Szabó T. Attila élete egyetlen céljának tekinti. Hiszen az általa felkutatott levéltári adatok, írásos emlékek nem csupán anyanyelvünk történelmi fejlődésének útját szemléltetik, hanem a múltbeli élet csendes, vagy forgatagos mindennapjairól is hitelesen vallanak; a szó és az ember, a nyelv és a nép viszonylatainak vizsgálata rendjén lépten-nyomon fontos társadalmi-művelődési je-

lenségek árnyaltabb megvilágítására nyílik lehetőség; a nyelvi érintkezés tényeinek feltárása a sok évszázados együttélésben kialakult kölcsönösség értékteremtő erejét hozza előtérbe — rejtőző kincseket veszünk birtokunkba, ha a szerző látszólag „szürke” közléseinek rengetegében a mögöttes területek bő kínálatát is felfedezzük. Az élő, közösségi tudatot építő tudományművelés eszményének érvényesítésére irányuló törekvés Szabó T. Attila egész munkásságát kezdettől fogva alapvetően meghatározta. *A tudomány az erdélyi életben* című, 1939-es tanulmányában fogalmazta meg (s nem csupán a maga számára): „A tudományosságnak a legfokozottabb mértékben szigorúan igazságkeresőnek és a közösség céljaira nézőnek kell lennie”. Erről az útról soha, semmilyen körülmények között nem tért le.

Igazságkeresőnek lenni a nyelvtudományban: ez Szabó T. Attilánál mindennekfölött a nyelvi tények tiszteletét és a következtetések megalapozottságát jelenti. Támadhatatlan, bizonyító érvényű következtetésekhez pedig csakis a vonatkozó anyag teljes ismeretében lehet eljutni; elsődleges követelmény tehát az adatok feltárása. Szabó T. Attila erre kötelezte el magát már ifjúkorában, amikor professzora, Tavasz Sándor indítása nyomán, mestere, Kelemen Lajos mellett a levéltárak „bűvöletének” vonzásába került. Itt ébredt fel benne — s vált aztán életre szólóvá — a nyelvtörténeti kérdések iránti érdeklődés, ami mindmáig fő kutatási területe, ahogyan ezt nagy vállalkozása, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* kötetei oly lenyűgözően bizonyítják. Az *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár* munkálataihoz ugyancsak az anyagfeltárás jelentőségének tudatában fogott hozzá annak idején. Semmi sem áll tőle távolabb, mint a nyelvi valóságalapot nélkülöző feltételezések megkockáztatása. A nem szakember valóban úgy érezheti, hogy többnyire csak a beavatottakhoz szól, s jórészt apró, mellékesnek tetsző vonatkozásokat érint dolgozataiban. De ha jobban odafigyelünk, a végtelen türelemmel és céltudatossággal felsorakoztatott adatok tömkelegéből nemcsak anyanyelvünk életének, törvényszerűségeinek

„titkaiba” nyerünk bepillantást, hanem a nyelvalkotó nép — a közösség — mindenkori társadalmi helyzetéről, lelkületéről, kultúrájáról, történelméről is nélkülözhetetlen tudnivalókkal gyarapodunk. A nyelv tudósának — ha tényleg igényt tart erre a rangra — nem is lehet más vezérelve, mint a kérlelhetetlen igazságkeresés, ami elválaszthatatlan a mélyebb önismeretre való neveléstől (nem utolsósorban az önkritikai készség ébren tartásától), tehát a közösség ügyének szolgálatától. Szabó T. Attila több mint fél évszázada hivalkodás nélkül, töretlen kitartással, példamutató odaadással végzi vállalt munkáját. Most, az életmű betetőzésének idején (nemrég ünnepelhetette 80. születésnapját) ugyanazok az eszmények határozzák meg tudományos irányulását, mint pályája kezdetén; semmit sem kellett feladnia önmagából, egyéniségéből.

Persze a válogatott tanulmányok és cikkek hatodik kötetéből is elsősorban a nyelvtudós Szabó T. Attila szellemi arculatának jellemző vonásai tárulnak elénk. Az általa befogott témakörök azonban már ezen a pászmán belül is érdeklődésének kiegyensúlyozott, célirányos változatosságára vetnek fényt. Hisz a nyelvművelés ügyeinek ébren tartása, a nyelvjárástörténeti kutatás, a hely- és személynevek faggatása, a magyar szókészlet feudalizmus kori román eredetű kölcsönelemeinek vizsgálata — hogy csak utalásszerűen jellemezzem kötete alapvonulatának tartalmi sokszínűségét — úgyszólván egybefonódottan tartozott tudományos, igazságkereső gondjai közé hosszú pályafutása legkülönbözőbb szakaszaiban. De — úgy vélem — szűkítő méltánytalanság lenne épp a *Tallózás a múltban* című könyve kapcsán Szabó T. Attilát kizárólag nyelvtudósnak tekinteni; irodalomtörténeti és néprajzi vonatkozású írásai meggyőzően cáfolják az egyoldalúság bármiféle látszatát. Elegendő talán a Vadadi Hegedüsi-kódexről és Körispataki B. János Históriajáról szóló, rendkívül érdekes tanulmányára vagy az emlékiró Pállfy Jánost bemutató remek portréjára utalni; a tudományos igényességnek ugyanazok az erényei érvényesülnek ezekben is, melyek a szerző munkásságát általában jellemzik. Néprajzi,

művészettörténeti, verstani kiadványokról, memoárokról, monográfiákról, mesegyűjteményekről mondotta el megszívlelendő véleményét, ha ilyen természetű kéréssel fordultak hozzá folyóirataink, lapjaink szerkesztői, s a *Tallózás a múltban* oldalain újraolvasva ezeket a cikkeket, érvelésének szakszerűsége mellett olvasói-kritikai tájékozódásának sokoldalúsága ragadja meg figyelmünket. Többek között Horváth István könyvéről, a *Magyarórádi toronyaljáról*, a Jakó Zsigmond gondozta Rettegimlékirat kiadásáról, B. Nagy Margit művészettörténeti tanulmányairól, Kelemen Lajos összegyűjtött munkáiról, Venczel József posztumusz kötetéről írt beható elemzést, és már pusztán az itt említett nevek is kifejezik Szabó T. Attila értékérzékenységét.

A válogatott tanulmányok és cikkek első kötetének élén közzölt — már idézett — Előjáró beszédben erről a „sokfelé kalandozó csapongásról” is vallomást tesz a szerző, mondván: „...a nyelvtudomány szerteágazó területe mellett az írás: könyv-, irodalom-, társadalomtörténet, néprajz meg más tudomány-szakok kérdései irányába tájékozódó, érdeklődő kitekintés, sőt itt-ott kontárkodó portyázás is, a kutatás és a feldolgozó munka végzése rendjén, úgy érzem, inkább használt, mintsem ártott: egyrészt, bizonyos mértékig megóvott az egy tudomány körében való szűkkeblű elzárkózás, a »szakbarbárság« veszélyétől, másrészt lehetővé tette számomra a nyelvtudományi kérdéseknek több tudomány-szak eredményeit és módszereit számba vevő megközelítését, átfogóbb — egy kissé tudományos divatnyelven szólva — komplex szemléletét.” A nyelvtudós hatalmas teljesítménye — az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár —, s a szaktanulmányok tömege mellett mindaz, amit Szabó T. Attila más területeken is teremtett, szerves része a nagy egésznek; mindennek jól meghatározott funkciója van az impozáns építmény szerkezetében. Az irodalomtörténet, a néprajz és más tudomány-szakok mezején „kalandozó” Szabó T. Attila eredményeinek ismerete nyomán kétségtelenül árnyaltosabbá válik a kép, ami róla a köztudatban kialakult. Aki elolvassa a *Tallózás a*

múltban egész anyagát, egy tudatosan tájékozódó, sok irányba fogékony szellem gazdag világába nyer betekintést. A célszerűséggel párosult fegyelem, a korán felismert és vállalt feladattal való töretlen azonosulás viszont távol tartotta Szabó T. Attilát a szétforgácsolódástól. Mindig pontosan tudta, mi a legfontosabb dolga, s eszerint cselekedett. Mindig volt ereje szembe szállni a hívságosabb érvényesülés csábításaival. Tudósként időtálló alkotni csakis így, ilyen fokú szakmai hivatástudattal lehetséges.

Mai és holnapi nemzedékek tanulhatnak tőle — elkötelezettséget is.

(1986)

RAGYOG EGY CSILLAG

Van annak is immár hatvanöt esztendeje, hogy Kolozsvárt a *Keleti Újság* novellapályázatának első díját egy addig ismeretlen nevű fiatalember nyerte el — *Szász Tamás, a pogány* című írással. Világháborús csatamezőkről hazatért diák (a kereskedelmi akadémia növendéke) volt a díjnyertes ifjú; sziklás hegyek s vadvirágos mezők ölelésében lapuló kicsi faluból, a Nyikó menti Farkaslakáról jött fel a kincses városba, eredetileg azzal a szándékkal, hogy itt jogi tanulmányokat folytat, mert igazságosztó bíró szeretett volna lenni. De nem bíró: író lett belőle. Tollával szegődött az oszthatatlan igazságok szolgálatába.

Tamási Áronnak hívták.

Kilencven éve született. S tavaly tavasszal múlt húsz esztendeje, hogy végleg megpihent a bölcsőringató anyaföldben.

Tünetényes berobbanásával új, nagy fejezetet nyitott irodalmunkban a *Szász Tamás, a pogány* szerzője, aki novellája székelly hősének szavaival egy helyütt így szólott: „(...) én tuljántúl szeretem ezt a földet, pedig hitván s kínlódvá termik, de a tűz a kerek világon itt ég a legszebben s a hegyek kebelében meghótt asszonyemberek jósága sír. S tűz van bennem is, amit kioltani, míg a világ világ, nem lehet (...)”. Ekként fogalmazta meg először Tamási, hogy mit jelent számára a szülőföld. Az otthon. Ahová országban-világban tett vándorútjairól mindig hazatért. Idők múltán egyszer Székelyudvarhelyről szekerezett Farkaslaka felé, s a Baknya-tetőről tekintett le a falura: „Az esti fátyolon keresztül csak derengve látszik a torony, de ahogy a száját sötétben is megkapja az ember, olyan pontosan tudom én is, hogy mi hol van a derengésben. Valósággal nyűgbe ver valami különös érzés, amelyhez hasonlót soha semmi nem ébresztett bennem, csak a föld, hol ringott a bölcsőm. Nem öröm és nem fájdalom ez az érzés, nem szárnyalás és nem is megenyhülés. Kehely talán, miben e földi élet levének kivonata van: az a titokzatos, egyetlen ital, melybe a kerek földnek minden fűszere egybefőzetett. Ízében mind ott találod az édes és keserű fűsze-

reket, a mérgezőket és gyógyítókat, nemkülönben a kábítókat és józanító fűszereket. Isten s majd szülő nem kérdezte tőlünk, hogy innánk-e belőle, hanem megittattak, mint tehetetlen áldozatokat. S ami éltetett egyfelől, megmérgezett ugyanakkor; s mint a testnek és léleknek legnagyobb szenvedélyét, azóta sem tudjuk leszokni ezt az italt. Rabjai vagyunk.” 1939-ben megjelent könyvéből, a *Szülőföldemből* való ez a csodálatos vallomás. Sokan idézték már — azzal az ábeli felismeréssel együtt, miszerint: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”. A szülőföld rabjaként Tamási Áron a hovatartozás mély gyökerű, sorsalakító, személyes élményét emelte sokágú életművében a maradandóság magaslatára. Farkaslaka fölé világító csillagot álmódott az égboltra. Ragyog ez a csillag ma is, hogy betöltse hittel vállalt küldetését. Tiszta időben, mikor viharfellegek nem homályosíthatják el fényét, messzibbről is jól látni, miként szórja felénk a tisztaság és az emberség, a remény és a derű sugarait.

Tamási Áron csillaga világít rá a magasból — az örökkévalóság horizontjáról — itthoni tűzhelyeinkre, ahol szerencsés pillanatokban szellemének közösségében találkozhatnak a tekintetek. Amit az író édesanyai ajándékként vihett magával vándorútjaira, ezerszeresen megtetézve juttatta s juttatja vissza övéinek.

Mindjárt az első könyv, a *Lélekindulás* megjelenése után Németh László a novella költőjének nevezte Tamásit, és ez a telibe találó minősítés azóta sem veszített érvényéből, sőt: egész prózája, drámatermése egyik legszembeötlőbb jegyének látjuk a költőiséget. Merőben népi ihletésű, üde, lehetetfinom poézis ez. Jelen van a játékos képzelet röppályáján szárnyaló merész futamokban épp úgy, mint a hétköznapi rideg valóság tényeit feltáró rajzolatokban; az *Énekes madár*, a *Jégtörő Mátyás* mesei realizmusában és a gyakorta bajlátott szülőföld gondjait göngyölgető riportos tudósításokban egyaránt. Egy otthoni, tavaszi látogatás élményeit páratlan harmóniában összegző kötet pedig — a *Szülőföldem* — éppenséggel utánozhatatlan remeklés. Egye-

dülálló művészi teljesítmény. Nem lehet megindultság nélkül olvasni. Valóság és költészet változatos színárnyalatait vegyíti tökéletes egyensúlyozó biztonsággal Tamási ezeken a lapokon. Úgy vélem, nincs még egy munkája, mely ilyen közel lehetne eredeti tehetségének, eszményeinek, magatartásának igazi megértéséhez.

A felületesebb szemlélő annak idején is hajlamos volt táji egzotikumnak, góbé-romantikának, regionális különködésnek bélyegezni Tamási Áron úgyszólván társtalan elbeszélő művészetét (egy napon emlegetvén őt az uzbencés modorosságokkal is sikerekre pályázó Nyíró Józseffel); elvétve még ma is akadnak értetlenek, akik esztétizáló mutatóványokkal hozakodnak elő, fenntartásaik igazolása végett. Ne csodálkozzunk: az *Ábel a rengetegben*-t „jelentéktelen vidéki történetnek” tartotta — s nyilván elutasította — egykoron a kiadói szaktekintély. Sikerkönyv lett belőle az Erdélyi Szépmíves Céhnél; két háború közötti prózánkról szólva, kezdetektől fogva kiemelő hangsúllyal emlegetjük. A szegények zászlóhordozójául szegődött csikcsicsói leányke aztán angolul is megszólít: „In that memorable year...” —, anyanyelvünkön pedig újból meg újból hallatja hangját, hogy a mindenkori helytállás erkölcsi parancsára és lehetőségeire figyelmeztessen.

Tamási Áron tényleg a „provincia” mikrokozmoszának elemeiből teremtett időtálló írói építményt. Hangvétele, humora — irálya — csak azok szemében tűnhetett (tűnhet) helyi érdekű különködésnek, akik szív és fül nélkül próbáltak (próbálnak) közeledni hozzá. Szabédi László azonban megvilágítóan értelt 1942-ben: „Azt mondhatnánk, hogy Tamási valóban legszívesebben azokban a helyzetekben ábrázolja hőseit, amikor azok nem olyanok igyekeznek lenni, amilyenekké életkörülményeik kényszerítik őket. A fortélyos párbeszéd tiltakozás a konvenció rabbilincsei ellen, a rab hétköznapiok magától értetődő igazságai ellen. A lélek ruhát vált benne.” Lázadó és lázító humor feszül Tamási fortélyos párbeszédeiben — s szövegének mélyrétegeiben. A „kínlódva” termő szülőföld szegényei, szén-

égetők és szolgalények láznak itt az elnyomás ellen; kedélyben oldódó indulattal feszegetik a konvenció és a megalázottság szorító bilincseit. Szakállas Ábel csak egyike a lázadóknak. Hosszú sorukból való a *Rendes feltámadás* Énekes bácsija is meg Szép Domokos Anna, aki az egekből így kiált le a lövészárkokkal teleszabdalt földre: „Verjen meg az Isten, háborúcsinálók!” És egyenes ágú rokonaik: a szamara hátán jövődő felé repülő Demeter Gábor, Boda Ferus és Szenté Mózsi — az igazságkereső, sorsukkal-sorsunkkal viaskodó novellahősök valamennyien —, meg aztán kicsi Móka és Magdó is, a színpadi játékok s regények öröme-szerelemre termett fiataljai, akik benépesítik Tamási Áron életművének világát. Az otthonosság melengető érzésével lépjük át bármikor ennek a világnak kapuit.

Mert az író rendes feltámadásának nap mint nap tanúi lehetünk. Könyvei sorozatban jelennek meg; fényes színházakban és falusi művelődési otthonokban játsszák darabjait, mindig telt ház előtt. Nem túlzás talán azt mondani, hogy öröksége a nép közös tulajdonává vált jelenkorunkban, s bizakodással hisszük: az marad a jövőben is.

(1987)

TERMÉSZETLÍRA — PRÓZÁBAN

Kemény János már pályakezdő karcolataiban is csak nagy kezdőbetűvel írta le a számára legkedvesebb szót: Havas. Nem valamiféle apró ortográfiai sajátosság ez nála. Síríg tartó szerelmének tárgya volt a természet, az erdők világa; mindenkor csak áhítattal tudott beszélni róla.

Szerette — és ismerte a Havast. A dürgő fajdkakasok és pettyes pisztrángok, ősfenyők és vadvirágok birodalmát. Az ott élő pásztorembereket, erdészeket, halász-vadászokat. Természetélményének hitelesítő fedezete a szakszerűség. Ifjúkorában két évig volt a bécsi Hochschule für Bodenkultur erdőgazdálkodási fakultásának hallgatója, s ez idő alatt — mint maga mondja egy helyütt — főként vadvédelmi és vadászati szakmunkákat tanulmányozott. Életének körülményei lehetővé tették, hogy sokáig közvetlen kapcsolatban maradjon a természettel s személyes tapasztalatokkal gazdagíthassa ide vonatkozó ismereteit. Otthon érezhette magát a Kelemen-havasok rengetegében, a Ratosnya környéki lunkákon: legmaradandóbb írásainak színhelyén.

Novellákban és regényekben vallott nagy szerelméről költői ihlettel. Havasi prózájának bensőségessége, rezdülékenysége talán a kortárs és jóbarát Áprily Lajos tájírójával rokonítható leginkább. És ez a tiszta hang semmit sem veszített üde csengéséből az eltelt évek során. Mindemellett: ember és természet jelen korunkban vészesen megbillent egyensúlyának szegényítő következményeire figyelmeztet. Van abban persze némi nosztalgia is (szerintem: egészséges nosztalgia), ha a toronydaruk árnyékában, a benzingőz ködében romantikus elvágódással tekintgetünk a kéklő havasok felé s szívesen vesszük kézbe — például — Kemény János lélekfrissítő könyveit.

Ilyen olvasmány manapság a *Vadpáva*. 1958-ban látott napvilágot először Kemény Jánosnak ez a regénye Marosvásárhelyen. A *Vadpáva* tehát az ötvenes évek romániai magyar irodalmának terméke. Szerzőjétől egy évvel előbb jelent meg egy

novelláskötet, *A Havas dicsérete* címmel. Ehhez rövid Előszót is írt Kemény János. Az újrakezdés kételyes izgalmával fogalmazott: „Most arra várok feleletet, hogy élet- és emberismeret, valamint íráskészség tekintetében sikerült-e eljutnom a fejlődésnek arra a fokára, amikor hozzáláthatok legfontosabbnak érzett mondanivalóim megírásához”. Legendás szerénysége mellett kétségtelenül sorsának tapasztalatai készítették túlzott aggodalmak hangsúlyozására, hiszen már annak idején bebizonyította, hogy ő nem afféle „nagyúri műkedvelő” az irodalomban, nem csupán önfeláldozó házigazdája a Helikonnak, de céhbeli tagja az írók közösségének — tolla (s nem öröklött rangja) jóvoltából. Az ötvenes évek sűrűjében, mégis, érthetőnek mondható Kemény János tűnődése. Tőle is elváródott volna, hogy az osztályharc napi eseményeiről novellizáljon; senki sem biztatta saját osztálya, saját élményanyaga visszatekintő megírására. Ebben a légkörben semmi feltűnést sem ébresztett egyik kritikusanak az a „rosszalló” megjegyzése (épp a *Vadpáva* kapcsán), miszerint „engedte sodortatni magát saját tapasztalatai által”. Igen: engedte. Sajnos nem mindig. Amikor regénye, a *Vadpáva* lapjain a havasi természet pompája, színgazdagsága — flórája és faunája — elevenedik meg, akkor ezt a sodró hitelességet és költőiséget érzékeljük a leírásokban — de legfennebb tisztes igyekezet részéről az akkor kötelező sablonokhoz való igazodás. Így lett aztán a *Vadpáva* fájdalmasan felemás alkotás: egyrészt Kemény János lírai melegségű vallomása a Havasról, másrészt halovány ábrázolata az elvárásoknak. S a tétovázó képzelet ezúttal egy olyan idilli szerelemnek szán történethordozó szerepet, amelyből hiányoznak a valószerű emberi tartalmak. Nem hiányzik azonban — itt sem — a szépítő humánus, az erkölcsi értékek felragyogtatása. (Semmiképp sem lebecsülő szándékkal nevezem most Kemény János *Vadpáváját* fölöttébb hasznos ifjúsági olvasmánynak.)

Ezerkilencszázötvenkettő őszén leszerelt katonaként hazaérkezik Farkasvölgyébe — a Havasra — Andris. Azonnal kinevezik vadőrnek. Nagy lelkesedéssel, merész tervekkel lát hozzá

feladatai megoldásához. Van tennivalója bőven; a háborús pusztítások sok kárt okoztak az erdőkben is. Elégedetten veszi szemügyre az újjáépítés gyorsan szaporodó jeleit minden területen. Atalakulóban a hegyek közé zárt kis települések arculata, ahol román, magyar és más nemzetiségű erdőmunkások, pásztorok élnek testvéri egyetértésben időtlen idők óta. Ebben a miliőben igazán otthon érezheti magát a fiatal vadőr, aki most dédelgetett ambícióit valósíthatja meg. S olyan segítőtársai vannak, mint Sofron bácsi meg a vén Dumitruj. A boszorkányosan szép Lukrécia pedig, a sánta molnár leánya, szenvedélyes szerelemmel édesítgeti Andris mindennapjait. Mint a szelíd tündérmesékben — olyan ez a havasi mikrokozmosz. Csupa jószándék az emberi törekvésekben, csupa építő akarat, vacsoraillat és kolompyszó. Idilli világ. Amit kontrasztként mégis szükségesnek lát felvillantani a szerző, az legalább olyan súlytalan, mint amilyen erőszakolt ráadás. Gyöngye betét.

Kemény János a megnyugtató tisztaságot hozza előtérbe kifejezetten természetcentrikus prózájában; messze elkerüli a valóság drámai vetületeit. Pedig 1952 körül bőven akadtak ilyen konfliktusok a fátalepek és isten háta mögötti falucskák társadalmi közegében is. De ő nem ezekre figyelmeztet. Hanem az erdők-mezők vonzásában kiteljesedő érzelmekre, a „pozitív” emberség mindenütt jelen lévő megnyilatkozásaira. S leginkább magára a Havasra. Ahol szeptember közepe táján, amikor egy szarvasbika jelenik meg a Borzas tetején s hívogató, szerelmes hangon belebődül a világba, már „Hűvösödnek az éjszakák. Hajnalonként dörög fehérlik a réteken. Az erdő vadjai egyre többet nyugtalankodnak. Sárgulnak, barnulnak, pirosodnak a fák. Sűrűn hullanak az elszáradt levelek. Az erdő, ciherezek mélye ritkul. A búvóhelyek titokzatos homálya világosodik. A kanyargó ösvényeket beledi a lomb. A virágok kornyadoznak. Még nincs elmúláshangulata a világnak: az őszi vad, buja színekben pompázik”, de aztán a korán érkező tél „Fehér süveget nyomott a szirtek fejébe, a fenyőket vastag hóbundába öltöztette, a tisztásokra ezüstösen csillogó, puha, lilás mintákkal dí-

szített szőnyeget terített”. Tömény természetlíra ez — leíró prózában. Szinte készlet, hogy (legalább időlegesen) hátat fordítsunk szűk blokkalakásaink gépesített kényelmének, vegyük a horgászbótot s bebarangoljuk a Rókás-patak völgyét, a „Stézséris” ösvényeit. Kemény János poétikus látása meghatározó alkati vonás. „Különös ájtatosság” vett erőt rajta már kezdő író korában, amikor a Havasra gondolt. (Máskülönben az sem mellékes, hogy voltaképp költőnek indult; első könyve az 1919-ben — saját kiadásban — megjelent *Költemények*, s élete utolsó éveiben gyakran írt gyermekverseket.) A *Vadpáva* legszebb fejezeteiben írásművészetének ezeket az erényeit érvényesítette.

Voltak, hogyne lettek volna sokkal visszhangosabb, „mondanivalósabb” megnyilatkozásai az ötvenes évek romániai magyar prózájának. Ezek többségét ma aligha lenne célszerű újból kiadni. Megfakultak. Átfutott rajtuk az idő. Kemény János *Vadpávája* azonban (nagyobbik részében) semmit sem veszített frissességéből — időszerűségéből. Az irodalmi maradandóság útjai, bizony, kiszámíthatatlanok.

(1987)

IDŐK TORNÁCÁNAK KÜSZÖBÉN

Több mint valószínű, hogy ezeken a tájakon nemzedékeimből nem én vagyok az egyetlen, aki Gellért Sándorral egy felejtetetlen vers-pillanatban találkozott először. Közel fél évszázada; fergeteges időben. Most is tisztán hallom: „Zsandártollasan jó / amarról egy felhő. / Zúg a betyár-romantikás / mikolai erdő.” És látom őt, a fiatal költőt, az egy szál embert, amint bátran szembenéz a villámokkal, és azt mondja: „Nem vagyok én gyáva, / nem is vagyok bátor, / de országból, de faluból / palacsintás háztól / nagy vihar jöttékor / — bármi legyen bére — / valakinek állni kell a / tornác küszöbére.” Akkor még nem tudhattuk, hogy egy korunkbeli Tinódi Lantos Sebestyén indult el innen — idők tornácának küszöbéről — hosszú menetelésére. De 1941-ben a felelősségvállalás erkölcsi parancsát ily szemléletesen megfogalmazó ifjú poéta sem igen sejtette, hogy rövidesen a Don menti hómezőkre sodorja őt a háború nagy viharának forgataga; hogy ez az emberirtó ézzen-gés életre szóló, életművet érlelő élményévé válik.

Mert ha monumentális háborús eposzán kívül semmi egyebet nem írt volna, Gellért Sándort akkor is legjelentősebb kortárs költőink között kellene számon tartanunk. Bár dacosan elhatárolja magát a hajdani „katonaköltőktől”, az az igazság, hogy ebben a minőségében a legnagyobb elődök hagyományainak megújítója, folytatója századunkban. Nem csupán szemtanúja volt a legvéresebb hadi eseményeknek: személyesen élte át mindazt, amiről A magyarok háborújának sok ezer verssorában megrázó hitelességgel beszámolt. Egyedülálló irodalmi dokumentum született a bakasorban átélt szenvedésekből. Gellért Sándor eposzának hőse maga a háborúba hajszolt, félrevezetett nép, melynek fiait tragédiás kaland áldozataivá tette a történelem. Hisz mi keresnivalója lehetett a megannyi Szabó Józsefnek, Bartha Mihálynak, Gellért Sándornak „ama nevezetes Brianszk erdejében”, Novo-Uszpenkában, Voronyezsnél? De a gellértsándoroknak a mindennapi halál árnyékában nemigen

volt érkezésük a kérdezetésre. Csak az volt ijesztő bizonyosság számukra, hogy a sorsuk „fennakadt egy rossz csillagon”. És hogy az eredendő emberség az esztelenségnek még ezekben a szféráiban is óvható, megőrizhető. Gellért Sándor nagy műve, A magyarok háborúja lényegében lelkiismeret-ébresztő háborúellenes költői manifesztáció. S éppen azért oly meggyőző, mert a legközvetlenebb élmények művészi erejével érvel.

Gellért Sándor eddig megalkotott életművének azonban csak része — bár kétségtelenül legsúlyosabb része — *A magyarok háborúja*. Még a negyvenes évek első felében két verseskötete jelent meg (*A bál udvarában*, 1942; *Halálratáncoltatott lányok*, 1944), s jó évtized múltán látott napvilágot a *Bodor Péter kútja* (1955), majd ezt követte az *Angyal Bandi nyomában* (1957). Válogatott verseit *A magány szikláján* címmel adta ki a Kritérion 1983-ban. (Itt kapott helyet Vasile Alecsandri Mariórájának átköltése és néhány tolmácsolása a finn lírából, melyek először a *Csillagok Suomi égén* című kis kötetben jelentek meg, 1972-ben.) Ennyi, ami munkásságából eleddig nyilvánosság elé juthatott. (A négy részből álló eposzból is csak részletek olvashatók válogatott verseinek gyűjteményében.) Versei tözsomszédságában kiadatlan, készülő munkák (közöttük nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányok) vaskos kötetei bizonyítják, hogy a magány sziklájára épített műhelyében többnyire csak látszólagos volt olykor a csend. Egy sajátos szellemiség birkózik ott ma is a sors szabta feladattal. Titkokat faggat, nyelvünk múltjának és milyenségének rejtelmeit kutatja szinte fanatikus szenvedéllyel Gellért Sándor hosszú évtizedek óta — a költői invenció merészségével. Az anyanyelv mélyrétegeiben nyomoz fáradhatatlanul. Egyik készülő verseskötetek előszavában vallotta: „Én verset talán nem is azért írtam, mint más költők. Elsősorban magáért a magyar nyelvért. Azt akartam velük megmutatni, hogy Arany és Ady után is milyen sok szépséget lehet még kiemelni a magyar nyelvből.” És valóban kiemelt, felmutatott ritka szépségeket, veszendő értékeket — garmadával. Tudós filológusok dolga lesz az eredmény szakszerű vizsgálata...

Tornác küszöbéről néz szembe az idővel mindenkoron a költő. Gellért Sándort én nem is tudnám másképp elképzelni. Mongolos szemének egyetlen villanatába belefér a mögötte balagó hét évtized minden fájdalma, öröme.

(1987)

„HULLÓCSILLAG” VOLT

A húszas évek elején — irodalmunk „hőskorának” hajnalán — nem egy valódi tehetséget fedeztek fel pályázatokon, így indult el messzi vezető útjára Tamási Áron; így lépett nyilvánosság elé az ismeretlenség homályából Sipos Domokos is, aki 1921 tavaszán két első díjat nyert a marosvásárhelyi *Zord Idő* kettős („kisnovella” és „nagynovella”) pályázatán — *Templomrabló* és *Boldog idők* című írásával. Felfigyeltek rá a friss erők torborzásán fáradozó lapszerkesztők, a becsületes betűre éhes olvasók, s nem alaptalanul: Sipos Domokos a maga sajátos feladataira eszmélő romániai magyar próza nagy ígéreteként mutatkozott be a sikeres indulással. Azonban, épp csak felvillanthatta nem mindennapi képességeit: meghalt fiatalon, 35 éves korában. Hatvan esztendeje... Életművének csupán az alapzata készült el, s ennek ismeretében sejthetjük, hogy milyen magasságok szintjére juthatott volna el, ha valóra válthatja merész terveit, gyönyörű álmait.

Dsida Jenő — majdani sorsos társa a gyors elmúlásban — „hullócsillagnak” nevezte Sipos Domokost. Németh László, Szentimrei Jenő regényhőst látott benne. Valóban az volt: a bátor toll, a cselekvő értelem, a mindenkori humánus regényes hőse — vajúdó időkben.

Vidéken született — Dicsőszentmártonban, 1892. augusztus 4-én —; itt is halt meg 1927. december 22-én. Kettétört életének, visszhangos harcainak színtere (s közege) a provincia. Itt próbált egészséges közéletet és szellemi pezsgést teremteni lapjával, a *Kiskükküllő*vel, irodalmi találkozók szervezésével, könyvek kiadásával — a progresszív gondolat jegyében. Korszerűtlen illúziókkal, maradi nézetekkel vívott kemény csatákat. A provincia szorítójában a provinciális elmaradottsággal birkózott rendületlenül. Szentimrei mondta annak idején a Sipos Domokos szerkesztette (s úgyszólván egymaga írta) *Kiskükküllőről*: „Országos figyelem középpontjába került a négyoldalas lapocska. Kolozsvári, marosvásárhelyi, aradi, nagyváradi tekintélyes napilapok

hivatkoztak rá, idéztek belőle, mintha országos fórum volna.” A „vidéki jakobinus” (Molter Károly jellemző szavai) köntörfalazás nélkül fogalmazta meg a maga különvéleményét olyan kérdésekben is, amelyek messze túlmutattak a vidéki horizonton. Támadások kereszttüzében állott, mivelhogy maga is folyton támadott. S szenvedélyesen védelmezte eszményeit. Azokat, akikkel azonos hullámhosszon gondolkodott. (Benedek Elek igazáért kellett legélesebben megütköznie a reakciós-konzervatív nézetek helyi hangadóival.) De a kicsinyes torzsalkodások, groteszk vidéki klikkharcok közepette is meg tudta őrizni erkölcsi emelkedettségét, egyenes tartását. — A regényhős Sipos Domokos elszánt tollharcaiban mindig volt valami megejtő romantikus lelkesültség, s ez arculatának egyik legrokonszenvesebb vonása.

Életében egyetlen kis novelláskönyve jelent meg — 1922 végén, *Istenem, hol vagy?!* címmel — az általa vezetett dicsőszentmártoni Erzsébet Nyomda termékeként. (Igen: nem csak lap, de nyomda is volt akkortájt ebben az alig-kisvárosban. A Petőfi-centenárium alkalmával itt adták ki a költő összes verseit 5000 példányban, s ugyanitt látott napvilágot Áprily Lajos *Esti párbeszéd* című verseskötete.) Molter Károly — sorrendben elsőként — a vásárhelyi *Tükör* hasábjain méltatta Sipos kötetét. „Legtöbb írásában bujkál, sőt a témavezetés végén vakmerően ütközik elő a nyomorúság pártján álló humánum” — jegyezte meg, majd hozzátette: „Nyugtalanítók és problémákra döbrentők” a szerző novellái. A társadalmi kérdések iránti fogékonyság személyes élményekben gyökerező alkati jegy Sipos Domokosnál. Tudatos érdeklődéssel fordult az esetetek és megkínzottak, a bűnbe kergetett szenvedők felé. Igaz, lázadó indulatait nem egyszer érdekesebb naturalista nyersességgel juttatta kifejezésre, s a szenvedély izzása olykor éppenséggel lihegésbe fulladt. De már itt, a kezdetek idején, érvényesültek szemléletének és művészi érzékenységének meghatározó vonásai. A tragikumhoz való vonzódás, a sötét színárnyalatok kedvelése mindvégig jellemző novellisztikájára. Úgy látszik, arra rendeltetett, hogy az élet árnyékos oldalait figyelje, rajzolja (*Templomrabló, Karácsonyestén* stb.). A falu elnyomott népének

forradalmas hangulatát és úrgyűlöletét ábrázolta *A kastélytető fellángol* című írásában. Forró szülőföldszeretetéről tett hitet *Hazafelé* című remek novellájában, amely akkoriban vitát is kavart helyzet-tudatosító mondanivalójával. Tabéry Géza így emlékezett: „Az erdélyi irodalom — sokszor úgy érzem — valahogyan a Sipos-novella körül keletkezett véleménymegosztások kis örvényéből született tudatosan külön életté, mint Aphrodité a tenger habjaiból.” Ezek az írások először a *Pásztorújság*-ban, a *Napkelet*-ben, a *Vasárnapi Újság*-ban jelentek meg. A *Pásztorújság* közölte *Zokog a porszem* című kis egyfelvonásosát is (különös műfaji megjelölése szerint: Suta tragédia egy felvonásban), ezt a megrázó minidramát a létbizonytalanságban vergődő falusi néptanító sorsáról.

És még egy pályázat, mely belejátszott Sipos Domokos írói pályájának alakulásába: 1925-ben az *Ellenzék* tűzött ki díjakat történelmi tárgyú regényre és novellára. Budai Nagy Antalék felkelésének megidézésével jelentkezett ezen a pályázaton. Eredetileg regénynek tervezte a *Vajúdó idők küszöbén* című elbeszélését, de vidéki elszigeteltségében nem jutott hozzá elegendő forrásanyaghoz. Tompa Lászlóhoz írt terjedelmes levelében (1925. július 26.) részletesen feltárta műhelygondjait, megvallván többek között: „Regényt akartam én ebből írni. Ne feledd, hogy míg a többiek túlonúl ismert korban szerepeltetik alakjaikat, én Erdély históriájának (azt hiszem szándékosan) ismeretlenül kapott részét elevenítem meg, s valósággal megelevenítem (...) Igaz, ennek a novellának van egy nagy hibája. Igen érzik rajta az élet szaga! De tehetek én róla, hogy csak akkor írok, amikor mondani valóm már valósággal vágja, szúrja szívemet és lelkemet?” Noha a bíráló bizottság megjegyezte (miközben az első díjat, megosztva, neki és Berde Máriának ítélte oda), hogy „a kollektív törekvések átérzése háttérbe szorította az egyes alakok jelentőségét”, már maga a témaválasztás is merészen újszerű volt és másfajta tájékozódásra vallott, mint a korabeli történelmi regények, elbeszélések szerzőinek múltba fordulása.

Ugyanebben az esztendőben Sipos Domokos szerkesztőségi felkérésre megírta rövid önéletrajzát, s ebben olvasható az alábbi

mondat: „Sajtó alatt van Vajúdó idők című novelláskötetem.” Továbbá: „Vidéki forradalom című regényemnek Budapesten keresek kiadót.” Szomorú igazság, hogy említett novelláskönyve már csak halála után látott napvilágot az Erdélyi Szépmíves Céh-nél — benne olyan kitűnő írásokkal, mint *A csoda* és a *Rettenetes angyal*. A szegénység mélyrétegeibe szállt alá az író, onnan hozta felszínre az emberiesség kigyöngyözött példáit. Regényéből, a *Vidéki forradalomból* viszont végül is csak egy részlet jelent meg, *Gát-szakadás* címmel; a *Keleti Újság* közölte 1925 januárjában. Ez év szeptemberétől már csak újraközlésekkel volt jelen a sajtóban. Betegen, súlyos anyagi körülmények között élt kis családjával Dicsőszentmártonban (már régóta nem volt az Erzsébet Nyomda igazgatója). Kuncz Aladárnak panaszolta egyik levelében: „Minden jövedelmen az, amit a szépirodalommal keresek, az pedig Erdélyben édeskevés, kivált, ha az embert rossz tüdeje gátolja a munkában.” Vágtatva közeledett a halál...

De még megírta — az elmúlás rémével viaskodva — páratlan búcsúzó verseit. Legszubjektívebb gondolatait és látomásait vetette papírra halálos ágyán; a nagy téma fájdalmasan őszinte, megrázó lírai futamokban kapott hangot. Reményik Sándor e versek különös erejét azzal magyarázta, hogy szerzőjük „viszonya a halállal rettenetesen reális volt és éppen ezért egészen személyes”, Gaál Gábor pedig úgy látta, Sipos Domokos pályázáró költeményeiben „minden érzés és minden élmény a diadalmas gondolat s a lét-problémák keservei között” szólal meg. Ez a néhány vers (és töredék) egy kereső-vergődő szellem utolsó vallomásos fellobbbanása. (Az Erdélyi Szépmíves Céh közvetlenül az író halála után adta ki kötetben Sipos Domokos verseit — *Vágtat a Halál* címmel. Szentimrei Jenő, a hűséges barát, *Sipos Domokos kettétört élete* című esszétanulmánya ugyanitt látott napvilágot.)

A megmaradókra gondolt végső pillanataiban: „Most nem tudok mást, csak meghalni értetek!” Hullócsillag volt; világító tűnemény a hajnali égbolton. Sírja szülővárosa fölött, a domboldalon figyelmeztet hajdani ittlétére.

(1988)

TÉNYEK KUTATÓJA: BÖZÖDI

Nézem, ahogy jön, jődögél lefelé a jeges vásárhelyi utcán — a Tékából talán, ahol évtizedek óta mindennapos vendég az öreg betűk birodalmában —, óvatosan tipeg, mint egy törékeny madárka, hóna alatt teletömött aktatáska. Aztán befordul a sarkon a szerkesztőségek háza tája irányába, mert eszébe juthatott, sürgősen meg kell kérdeznie barátaitól: „Hogy virágzunk, hogy virágzunk?” Elüldögél kis ideig a kényelmes fotelben, igazgatja szemüvegét, hallgat tartalmasan, szívja olcsó cigarettáját, veszi a kalapját — „Hát, fiacskáim...”, s indul tovább. Haza. Készülő munkák kéziratai, kijegyzett adatok tömkelege, megsárgult újságkötegek, papírdarabkákra rögtönzött versfoszlányok, félbe-maradt mondatok, dédelgetett tervek várnak rá itt, a négy fal között. (*Meg a magány.*)

Nézem, láthatom olykor, ahogy mohó érdeklődéssel belelapoz egy könyvbe, folyóiratba, forgatja gyorsan a lapokat, keres valamit, hümmög közben, helyesel vagy vitázik a szerzővel; rögtönzött kritikai megjegyzései szinte odatapadnak a margóra, az elme szüntelen működésének bizonyosságaként. (Emlékszem, hogy meghökkentem annak idején, amikor a legnagyobbak között számon tartott írónk szövegében huzigálta alá ceruzájával az általa felfedezett stíláriis pongyolaságokat; afféle kollegiális magán-kötődésnek gyanítottam buzgalmát, Alaposabb odafigyelés nyomán győződtem meg: kifogásai, sajnos, egytől egyig megalapozottak.) Ha nyelvünkről van szó, nem ismer pardont. Egyebekben sem homályosítják el látását látszatok, a tekintély vakító fényei, a felszín káprázatai. A tényeket kutatja múltban, jelenben. Megszállott racionalista. Értelem- és igazságromboló mítoszok, avatag beidegződések, szívós tévedések ellen küzdő szellem. Mellesleg: költő.

Egyébként? A história tudományának szakavatott művelője, prózaíró, szociográfus, mesegyűjtő, nyelvész, esztéta, műfordító; mindezt kötetek és közlések hosszú sora tanúsítja... Böződi György... Aki egyik versében ezt a bizalmas vallomást tette szé-

les nyilvánosság előtt: „Örült vállalkozás volt / az egész életem, / megírni mindent, / ami történelem, / s maholnap azt se tudom, mi történik velem”. Más forrásokból is értesülhettünk: történt vele, körülötte egy és más a tovatűnt időkben. S történik szüntelenül.

Szülőfalujából a székely szegényparasztság nyomasztó hétköznapijainak meghatározó élményével indult el útjára, s mindaz, amit tollával teremtett, ebben a talajban gyökerezik. Bözödi György számára Bözöd örök tűzhely és erőforrás. *Repedt csupor* című, 1944-ben kiadott novelláskötetének bevezetőjében írta a hegyek között lapuló kicsi faluról — és önmagáról: „Elküldted (ti. a falu az ő fiát), hogy legyen a te szótlán múltadnak beszélő szája és sorsverte életednek az emberek elé kirezgő könnycseppje”. Az otthoni valóság fordította tekintetét a szélesebb horizontok felé, hogy a közösségi gondok sűrűjéből fogalmazhassa figyelmeztetéssé tapasztalatait. Minden műfajban, bármely területen a szigorú ténytisztelet és a józan tárgyiaság eszményeihez igazodott. Megosztotta — megosztja — ugyan érdeklődését a szépirodalom és történettudomány között, de ez a kettősség nála szilárd és természetes egységet jelent, ha a mélyébe pillantunk. Leginkább nagy szociográfiai munkája, a *Székely bánja* szemlélteti átfogó szellemi egyéniségének arculatát: az éles szemű társadalomkutató, a realista prózaíró, a tudós történész Bözödi korán kikristályosodott erényei szintetizálódnak kitűnő könyvének lapjain. 1938-ban jelent meg a *Székely bánja*, ez a leleplező vádirat és dokumentum, de a fiatal Bözödi György nevét már jóval előbb megismerhették az olvasók; versei, novellái, cikkei a harmincas évek elejétől kezdve rendszeresen láttak napvilágot a *Keleti Újság*, az *Ellenzék*, a *Páosztörtész*, az *Erdélyi Helikon* hasábjain. Közele kapcsolatban volt a *Korunk* körével is; Gaál Gábor biztató rokonszenvvel kísérte nyomon pályájának alakulását, részleteket adott közre a készülő *Székely bánjából*. Radikális népi elkötelezettsége a progresszió szellemi gócainak vonzásában teljesedett ki. A romantizáló transzilvanizmus bírálói közé tartozott — azoknak az újító írástudóknak

a táborába, akik egy korszerűbb és egészségesebb irodalmi kultúra, társadalomszemlélet kialakítására törekedtek. Kor- és eszmetársai közül talán Balázs Ferenc és Szabédi László állt hozzá legközelebb; emléküket ma is kitörölhetetlenül őrzi. Szabédival — és Asztalossal, Kiss Jenővel, Jékely Zoltánnal — közös vállalkozásuk, a *Termés*, elsősorban a tanulmányíró Bözödi számára nyújtott egykoron tág lehetőséget; itt jelentek meg kitűnő kritikai elemzései a figyelem előterében álló művekről, jelenségekről. (Csak sajnálhatjuk, hogy ezek az írásai mind ez ideig nem kerültek kötetbe. Nem az az ember ő, aki elsietti a maga termésének begyűjtését. Első és egyetlen verseskötete, a *Nap és árnyék*, 1979-ben jutott el az olvasókhoz.) Bözödit, az elbeszélőt megrekedt életek, vergődő sorsok krónikásának nevezi az irodalomtörténet. Regényei — a *Nyugtalan pásztorok*, a *Romlás* — sem kínálnak vigasztalóbb képet, mint sötét tónusú novellái. Alakjaiból teljességgel hiányzik a „góbés” lelemény, öregekről és gyermekekről szól leggyakrabban, akik a szorító körülmények hálójában néznek szembe a pusztító erőkkal. Azonban bearanyozza arcukat a féltő szeretet, a meleg együttérzés, mely írójuk tekintetéből sugárzik rájuk. Róluk — népéről — volt és van érdemleges mondanivalója Bözödi Györgynek, az írónak. Évszázadok titkait faggatja a tudós, hogy az izgató miérteket és hogyanokat megválaszolhassa, „örült vállalkozás”? Mint minden olyan közösségi küldetés, mely egész életet igényel.

(1988)

KISEBBSÉGI TÖRTÉNELEM — EMLÉKIRATBAN

Szinte lehetetlen Kacsó Sándorról, a húszas-harmincas évekbeli *Brassói Lapok* Kacsó Sándoráról tisztességgel s érdemlegesen szót ejteni Tamási Áron egyik korabeli újságcikkének említése, sőt újbóli idézése nélkül. Az erdélyi magyar sajtó kezdeti „hőskorszakának” elmúltát észlve, 1926 júniusában ezt írja Tamási — épp a B. L. hasábjain: „S ebben a vigasztalan helyzetben, ebben a pusztaságban jön egyszer egy fiatalember, egy égő, szent hitű székely, és nyíltan és bátran, talán kenyérének veszélyeztetésével és kicsi gyermekének, mint aranynak a feldobásával odakiáltja a bankigazgatóknak: — Ne bántsd a Népet! — És ezt a fiatalembert úgy hívják, hogy Kacsó Sándor! — S a lapot, amelyben, mint a lelkiismeret porondján, küzdeni kezdett, úgy hívják, hogy: Brassói Lapok!”

Ma talán kissé patetikusnak tűnik ez a hang, a baráti-pályatársi kebelre ölelésnek ez a széles mozdulata; akkortájt azonban nem ment még ritkaságszámba ilyen és hasonló gesztusokkal üdvözölni a toll, a szellem új embereit, akik már indulásukkal rászolgáltak az elismerő figyelemre. A betűvetés mezején munkálkodó szakmabeliek nem restelltek egymást nyilvánosság előtt, fényes nappal dicsérettel illetni. (Ha volt rá ok és alkalom.)

Kacsó Sándor számára hosszú távon irányulást meghatározónak s biztatónak bizonyult a kitüntető kézszorítás. Az elkövetkező évek nehéz küzdelmeiben, közösségi gondokra érzékeny törődései közepette maga mellett tudhatta Tamási Áronékat, azokat a legjobb kortárs írástudókat — idősebbeket és fiatalokat egyaránt —, akik a kisebbségi létviszonyok szorítójában népük érdekeinek védelmezését tekintették hivatásuk legfőbb értelmének. A jelmondattá tömörített programnak, hogy „Vallani és vállalni”, elkötelező ereje és nem akármilyen erkölcsi tartalma volt akkoriban az erdélyi magyar kultúra műhelyeinek háza táján, és okkal minősült volna durva szentségtö-

résnek, ha valahol bárki alagsori kabarék szintjére süllyeszti ezeket a tiszta csengésű fogalmakat.

Igen: ez időben még megtisztelő küldetésnek számított a „kisebbségi életparancs”-ként művelt tollforgatás. A hittel és igazságkereső szenvedéllyel végzett újságírás. Ami valóban „misszió” volt — a szó legnemesebb értelmében. Az effajta feladatvállalás meg nem fakuló, el nem felejthető dokumentumait őrzik számunkra ki nem sajátítható örökségként a *Brassói Lapok* két háború közötti évfolyamai is — mindenekelőtt Kacsó Sándornak „a lelkek porondján” nyíltan és bátran csatázó vezércikkeiben.

Önéletrajzi visszaemlékezéseinek 1983-ban befejezett, de nálunk csak nemrég, tíz esztendő múltán kiadott harmadik kötetében (*Nehéz szagú iszap felett*), a terjedelmes memoár 1937 és 1940 ősze közötti időkeretet átfogó fejezeteiben Kacsó természetesen állította középpontba nyomatékosan életének s munkálkodásának a *Brassói Lapok*tól elválaszthatatlan eseményeit, szorosan ide kapcsolódó vonatkozásait. Érthető, hogy ezeket a fontos sajtótörténeti emlékeket a lehető legrészletesebben idézi fel a szerző: szerkesztője, 1938. január 1-jétől a lap 1940 októberében történt megszűnéséig éppenséggel főszerkesztője, kezdettől fogva vezető publicistája volt a B. L.-nek; az említett években tehetségét, minden energiáját ez az orgánus kötötte le. Így teremthetett Kacsó Sándor a maga számára és olvasói javára rangos fórumot — mondhatjuk: életmű értékű szellemi építményt — egy erdélyi, „vidéki” magyar újság oldalain. A kényszerűségből felhangzó hívásnak engedelmeskedve. Föláldozva (talán) a kolozsvári Tizenegyek körében ígéretesen induló, *Vakvágányon* című regényével merészen továbblépő prózaíró legszebb álmaiból is egyet-mást...

Ez a jellegzetesen erdélyi sors és pálya — a szókimondó vezércikkkel jótékony viharokat kavará, Brassói Lapokat és a Hasznos Könyvtárt szerkesztő, Benedek Elekék meghitt közösségében irodalmi körutakon barangoló, szükségből mezőgazdasági szakismerteket terjesztő, a kisebbségi „mindenesség” legkülönbözőbb terheit

vállain hordozó Kacsó Sándoré — úgyszólván öntörvényeinek engedelmeskedve formálódott-kristályosodott vallomásos memoárrá a múlt időben. Olyan körülmények között, amikor a szerzőnek ilyen-olyan indíttatású megalkuvásokkal, elhallgatásokkal is számolnia kellett, ha munkája kiadására gondolt. (1968 őszén fogott hozzá Kacsó visszaemlékezéseinek megírásához, s az első kötet — a *Virág alatt, iszap fölött* — 1971-ben jelent meg a Kritérionnál; ezt követte 1974-ben a *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Az itt szóban forgó harmadik kötet nem sokkal az író halála előtt, 1983-ban készült el, de csak 1993-ban jutott el hozzánk, noha Budapesten a Magvető Könyvkiadó 1985-ben, a *Tények és tanúk* sorozatban megjelentette a teljes trilógiát.)

Sajnos, Kacsó Sándor is — több kortársához hasonlóan — befejezetlen memoárt hagyott az utókorra. Nem olvashatjuk tanúvallomását a második világháború utáni forгатagos évekről, változatos történeésekről, az átmenetileg őt is megbabonázó illúziók tündöklésének és szertefoszlásának idején szerzett személyes tapasztalatokról, mindarról, amit átélt és megszenvedett ebben az igazán iszapos-hordalékos történelmi korszakban. Csak villanatok árulkodnak az idős emlékiró lelkiismeretének mélyrétegeiben izgatóan jelentkező önvádakról, a bajba jutott jóbarátok, küzdőtársak mentése érdekében ki nem mondott szavakról, az elmulasztott lehetőségek fölötti tünődésekről, a hiányzó „kiállásokról”, melyek a régi Kacsó Sándor bátorságára emlékeztettek volna, a folyamatosan felerősödő kommunista-nacionalista hatalom antihumánus praktikáival szemben. „Én akkoriban — olvassuk a Nehéz szagú iszap felett bevezető soraiban — részese voltam, ha ténylegesen igen kis mértékben is, ennek a hatalomnak. S nem jött, nem jöhetett ki a számból egy tiltakozó hangocska sem.” A bebörtönzött, meghurcolt Szász Pált, az EMGE elnökét, és Márton Áron püspököt említi itt a visszaemlékező, azokat a kiváló férfiakat, akik a közösen vívott kisebbségvédelmi küzdelmekben példaképei és legfőbb támogatói voltak annak idején, 1940 és 44 között, Dél-Erdélyben.

De lehetett volna nem kevés, nem akármilyen súllyal latba eső mondanivalója az ötvenes évek első felének félelmetesen alakuló hazai állapotairól is, a szép remények gyors szertefoszlásáról, a román—magyar megbékélés esélyeinek visszaszorulásáról, a honi nemzetiségi viszonyok fokozatos romlásának ijesztő jeleiről-tényeiről, a korszak hangadó politikusairól (köztük természetesen az egy időben általa is elnökölt Magyar Népi Szövetség joggal elmarasztalható vagy csak részben mentegethető vezetőiről) is. Arról, hogy voltaképp mit jelentett számára — s általában a romániai magyarságnak — az a hatalomban való (bármilyen arányú) „részesedés”, ami neki (is) osztályrészül jutott átmenetileg. Nagy kár, hogy élete alkonyán — „mindenek túlján” — az emlékező Kacsó Sándor pályája betetőzéseként már nem nézhetett vissza őszintén, „sine ira et studio” ezekre a gerincropogtató esztendőkre; nem tárhatta élénk elhallgatások nélkül, hitelesen az „átélt idők tanulságait”.

Az a fiatal értelmiségi nemzedék, melynek a harmincas évek Erdélyében Kacsó Sándor egyik legmarkánsabb megtestesítője volt, 1937 októberének első napjaiban a Vásárhelyi Találkozón juttatta kifejezésre erőteljesen demokratikus-népfrontos eszményekké telített nézeteit, s fogalmazta meg hitvallását. Itt hangzott el a *Brassói Lapok* szerkesztőjének a jelenlévők egy része által elégedetlenséggel fogadott, szembefeszülő reagálásokat is kiváltó, később is élénken vitatott, de mindenképpen meggondolkoztató, nagy hatású előadása az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének feltételeiről és útjáról. (Aminek a megtartására a Találkozó spiritus rectora, Tamási Áron kérte fel Kacsót.) Az önéletrajzi visszaemlékezések harmadik kötetében bőséggel találunk ide vonatkozó, lényeges mozzanatokot megvilágító adalékokat, idézeteket a korabeli dokumentumokból, részleteket az újságok egyetértő vagy polemizáló cikkeiből. Mindebből kétségtelenül a legtöbbet mondó magának a Találkozó fórumán elhangzott Kacsó-előadásnak a szövege, ami a B. L. 1937. október 8-i számában történt első közlés után csak

most, a memoár 1993-as Kriterion-kiadásában látott ismét napvilágot csonkítatlanul.

Súlyosan megpróbáltató, sok évtizedes tapasztalatok birtokában, a végigélt „önvédelmi kényszerűségek” különféle változatairól meg nem feledkezve érdemes ma figyelmesen újraolvasni Kacsó Sándornak a Vásárhelyi Találkozón elmondott beszédét. Persze, az eredeti, teljes szöveget; nem azt, melyet leglényegesebb pontjain meghúзва, tehát csak meghamisítva engedett kinyomtatni a közelmúltbeli cenzúra. Ilyenképpen megtudható: Kacsó Sándor Vásárhelyt, 1937-ben nemcsak azt hangsúlyozta (megfontoltan), hogy „hiszünk a dunai népek békés együttműködésének lehetőségében”, meg azt, hogy a „két egymásra utalt népnek a közös cél érdekében vállalt közös munkában való találkozását kell lehetővé tennünk a József Attilától megfogalmazott program alapján”, hanem ezt is kimondotta nyíltan, bátran: „Nem a mi akaratunk és beleegyezésünk dobott mai államunk keretei közé. Világpolitikai erők működtek úgy, hogy Erdély további bírásának misszióját Románia kapja. A birtoklással azonban a megtartás nagy feladata is jár.” Sorsunk riasztó sajátosságai közé tartozik, hogy a romániai magyarság ellen irányuló asszimilációs tervekre és mesterkedésekre való 1937-es figyelmeztetés napjainkban, 1994-ben is megalapozott és fájdalmasan időszerű. „Céltalannak és hiú kísérletnek tartunk minden erőszakos elnemzetietlenítési törekvést (...), mert bebizonyosodott itt a mi sorsunkban is, hogy az anyanyelv és az anyanyelvben megnyilatkozó nemzet kultúra felmérhetetlen értékű vagyontétel, amelynek erőszakos elvételére irányuló kísérletek szükségszerűen kovácsolnak szilárd egységbe egymással egyébként ellentétes érdekű társadalmi osztályokat is” — olvashatjuk egyetértően Kacsó Sándor tisztán csengő szavait. (S eszünkbe juthatnak az „elvtelen magyar egységet” kárhoztató egykori dörgedelmek is, azok legelszántabb szószólói közül például az ideológiai éberségben jeleskedő Bányai László, aki az ötvenes években oly szégyenteljes szerepet játszott a romániai magyar közéletben...)

A józan, realista, építő szellemű kisebbségvédelem elokvens megnyilatkozása volt ez a beszéd; nem túlzás talán Kacsó Sándor — és eszmetársai — politikai krédójának tekinteni. A Találkozó záródokumentumaként elfogadott Hitvallás „az élet- és az emberi jogaiiban veszélyeztetett magyarság” nevében hivatkozott ezúttal is „Gyulafehérvár magas szellemére”, a történelmi egymásrautaltságból fakadó lelki kibékülés parancsoló szükségességét emlegetve — nyilvánvalóan Kacsó Sándor mondandójának summájával teljes összhangban. (Valóban túl sok lett volna előadásában a „szubjektív érzelmi eláradás” — amint jóval később megjegyezte? Vagy inkább arról lenne szó, hogy megfontolandó igazságait és figyelmeztetéseit a belső szenvedély heve is nyomatékosította? A korabeli sajtóvisszhangok egy része éppenséggel kudarcot jelzett; Kacsó számára azonban — mint visszaemlékezéseiből tudjuk — Tamási Áron ama szavai maradtak leginkább vigasztalóak, melyekben a jó barát és hű fegyvertárs vele kapcsolatosan „a Találkozó kívánatos szellemének” érvényesüléséről tett említést.)

1940 őszén, a bécsi döntés utáni feszült helyzetben Kacsó Sándoréknak is szembe kellett nézniük a súlyos kérdéssel: menni vagy maradni? Tudjuk, Bajcsy-Zsilinszky Endre hívta Pestre lapszerkesztőnek, de bizonyos, hogy Kolozsvárt is lett volna számára hely és megnyilatkozási lehetőség; ám ő semmiképpen sem tudta-akarta cserbenhagyni a Dél-Erdélyben maradt, nehezebb körülmények közé kényszerült magyarokat. „Csak nem lehetek olyan pofátlanul álnok képmutató, hogy másokat nyugtatok, marasztalok, helytállásra biztatok a lapban, magam meg megszabadok?” — válaszolt felesége szelíd érdeklődésére. Noha a Nyárad menti felejtethetlen szülőfalu, Mikháza is az újonnan megvont országhatáron túlra esett — idős szüleivel, rokonaival, testvéreivel együtt. De helyben maradásra készítette őt Márton Áron példája is. A kínálkozó és mellőzhetetlen feladatok hívásához igazodott, mint mindig: a lap megszűnése után búcsút mondott Brassónak, s Szász Pál tanácsára hallgatva átköltözött Nagyenyedre, oda, ahol a Romániában re-

kedt magyarság gazdasági-társadalmi-művelődési központját kívánták minél előbb kialakítani. Itt lett aztán Kacsó Sándor igazán „mindenes” írástudó, kultúraszervező — Szász Pálék oldalán. Az Erdélyi Gazdát szerkesztette; kalendáriumok, iskolai tankönyvek, irodalmi antológiák kiadását szorgalmazta; tevékenyen részt vett az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (az EMGE) munkájában; megírta *Lélekvesztőn* című, az erdélyi Szépmíves Céh által Kolozsvárt megjelentetett regényét. Hogy aztán több dél-erdélyi magyar értelmiségivel együtt őt is internálják 1944 augusztusában. Kacsó Sándornak itt, a Tîrgu Jiu-i lágerben is volt ereje küzdeni sorstársaiért, az ártatlanul elhurcoltak, meggyötörtek szabadulásáért. (Egyebek között beadványt írt a Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottságnak, s ebben panaszuk kivizsgálását, internálásuk azonnali megszüntetését követelte öntudatosan.) Ekkor születtek megrázó láger-versei... 1945 júniusában engedték szabadon a Tîrgu Jiu-i láger magyar foglyait. Úgy, hogy Kacsó Sándor a 45-ös segesvári Petőfi-ünnepségen már az emelvényről idézhette a költő halhatatlan sorait: „Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyformán vehet, / Ha majd a jognak asztalánál / Mind egyaránt foglal helyet (...)” Ha majd... Hitte, vallotta, hogy a megálmodott bőség és boldogság ideje elkövetkezik. A nagy csalódásról azonban már nem szól a memoár...

Az emlékirat egyik, 1938-as eseményeket tárgyaló fejezetének ezt a kifejező címet adta Kacsó Sándor: *Kisebbségi történelem — vezérvonalakban*. Végző fokon egész munkája nem egyéb, mint kisebbségi múltunk legviharosabb évtizedeinek forrásértékű foglalata.

(1994)

VALÓSÁG ÉS KÖLTÉSZET HARMÓNIAJA

1939-ben, az Erdélyi Szépmíves Céh XI. sorozata 3-4. köteteként látott napvilágot Kolozsvárt Tamási Áron *Szülföldem* című könyve, s azóta — közel hatvan esztendeje — Romániában most jelenik meg ismét csonkítatlanul ez a kivételes értékű alkotás, melyet okkal nevezhetünk a szerző legszemélyesebb emberi-művészi vallomásának. A székely falu bensőséges világáról, az otthoni mikrokozmoszról, a sok évszázados hagyományokban gyökerező kis közösség megtartó erejéről, lelkületéről, családjáról és hozzátartozóiról ezeken a tájakon nemigen írt le senki tisztábban csengő, messzebbre hangzó szavakat, mint Farkaslaka hű fia, aki innen, a gyakorta bajlátott szülőföldről indult el hajdan világlátó vándorútjaira, s ide, a két öreg cserefa közé tért vissza aztán végső pihenésre.

Születésének századik évében aligha lehetne méltóbb módon emlékezni — s emlékeztetni Tamási Áronra, mint a Szülföldem teljes szövege újrakiadásával. Régóta esedékes szellemi adósságot törleszt a marosvásárhelyi Mentor Kiadó, amikor az olvasók kezébe adja az erdélyi magyar széppróza sokáig tabunak tekintett, jószerivel elsüllyesztett remekét. (A hatalom birtokosai attól féltek, hogy „a nemzetközi kapcsolatokban zavart okozhat, hegedt sebeket téphet föl, nemzeti érzékenységet sérthet” ez a könyv — írta Z. Szálai Sándor az 1990-es budapesti kiadás utószavában. S hozzátette az előbbiekhez: „Akik így gondolkoztak, nem értették — vagy semmibe vették — Ilyés Gyula figyelmeztető szavait: „növeli, ki elfödi a bajt...”)

Útleírás, társadalomrajz, családtörténeti vázlat, életregény; lírai önvallomás? Úgy hiszem: a *Szülföldem* mindez — együttvéve. Nincs is semmi értelme találgatni-latolgatni, hogy melyik műfaji skatulyába volna esetleg begyömöszölhető, mert az imént említettek mindenikének jellemző jegyeit felfedezhetjük benne — összefonódottan, az eredeti írásművészet zavartalan természetességének varázskörében.

Tamási Áron ennek a könyvének a lapjain árul el legtöbbet önmagáról, övéiről, alakjainak mintáiról, munkáinak forrásvidékéről — a „tündérfaluról”, melyet „tornyostól, hegyestől réges-rég a magyar írás legszebb dombjára ültetett”. „Soha író-ember úgy hozzá nem tartozott tehetségében is a családjához, falujához, mint ő” — jegyezte meg Németh László 1935-ben, nagy viharokat kavarázó útirajza, a *Magyarok Romániában* ama fejezetében, ahol frissen szerzett farkaslaki személyes élményeiről adott számot. Pedig ekkor még meg sem született az észrevételeit maradéktalanul hitelesítő dokumentum, a *Szüllőföldem*; csak az előzményt, a *Bajlított földön* címmel közreadott riport-sorozatot ismerhette esetleg a *Brassói Lapok* 1934-es évfolyamának nyári számaiból. (Némi átigazítással ugyanez a szöveg jelent meg 1943-ban, a *Virrasztás* című kötetben is — *Bajlított szüllőföld* címmel.) Feltehető, hogy a Tamási Áront indulásának éveitől fogva oly alaposan s mélyen ismerő pályatárs lényegbevágó megállapításai is ösztönzőleg járultak hozzá a *Szüllőföldem* létrejöttéhez. Németh László azonban jóval előbb, már a húszas évek közepén felismerte a nem akármilyen figyelemre érdemes novellákkal jelentkező Tamási rendkívüli adottságait. Az erdélyi magyar irodalom kezdeti szakaszának jeleseiről szóló, 1926-os tanulmányában „páratlan elbeszélő talentumnak” nevezte a *Lélekindulás* fiatal szerzőjét, a mondottakhoz azt is hozzáfűzve, hogy „Ha az egész magyarságot, az egész emberiséget ugyanazzal a szerencsével fejezi ki, mint szűkebb hazáját, a magyar irodalom világirodalombeli reprezentánsává nőhet”. Másutt, más alkalommal „a magyar természet új megnyilatkozását” fedezte fel benne.

Akár volt valami közvetlen szerepe a Németh László-i ösztönzésnek abban, hogy Tamási pályája delelőjén megírta a „szűkebb haza” lelkületét és korabeli hangulatát utolérhetetlen tökéletességgel kifejező, vallomásos művét, a *Szüllőföldemet*, akár nem: ez a könyv Illyés Gyula *Puszták népe* című alkotása mellett, vele egy sorban a huszadik századi magyar népi irodalom legmaradandóbb teljesítménye. S mindkettő olyan későbbi remek-

léshez nyújtott szellemi indítást, mint például Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című napló-regénye...

Az életmű értelmezői, az író monográfusai egybehangzóan hangsúlyozzák Tamási otthoncentrikus szemléletének meghatározó jelenlétét a *Szülföldem* oldalain. Féja Géza írta 1967-ben: „Tamási Áronnak sikerült megörökítenie valamit: a családi élet kívülről alig látható megtartó melegségét, a fészket, ahol felragyog az eredeti ember és a paradicsom legendás öröme.” Taxner-Tóth Ernő 1973-ban a szülföldhöz fűződő érzelmek kivetülésének intenzitását emelte előtérbe. Czine Mihály pedig — a Tamási-próza egészére vonatkozó érvénnyel — ekként összegezte meglátását: „A valóság és a költészet aránya és harmóniája itt mindenben tökéletes; a stílus éppen olyan fényeket és árnyakat rezdít, mint a megidézett táj és nép”. Izsák József kismonográfiájában (1969) ezt olvashatjuk: „Két szólama van a szülföld szimfóniának: egyik lírai, családias, meghitt, a lélek hangja; hol ellágyuló, hol meg csupa kedv és játékoság, amelyet hirtelenül kizöldülő folyondárként özönöl el az emlékezet. A másik fanyarul fontolgotó és szemlélődő, számba vevő és számon kérő, az értelem és józanság hangja (...) Voltaképp az első a főszólam (...)”

Már a hazafelé vezető út elején, a segesvári vasútállomáson, mikor felszáll az Udvarhelyre menő szárnyvonat harmadik osztályába, valósággal magával ragadja az írot az otthoniasság lenyűgöző ereje: „Az egész kocsit megtölti a füst és az ember; s vidáman és színesen csobog mindenütt a székely beszéd, mint egy óriási forrásban. Elevenség és jókedv honol itt, mintha nem a bajlátott Székelyföld kapujában volnánk, hanem a vadvirágos Paradicsom kezdődne. Először csak szimatolva és távolról figyelem az embereket, mint valami idevetődött idegen; valósággal nyalintom a beszéd ízét és zamatát...”

Az „állami csendélet” megszomorító látványai után máris az otthoni világ íze, zamata, hangulata és hangzata veszi körül az ajándékba kapott vasúti szabadjeggyel hazalátogató Tamási Áront, aki aztán a szülfaluban, Gáspárek, Ágnesek, Ferenc

sógorék meghitt közösségében azt tapasztalhatja: „Mindenütt emlék-bokrokkal van teli a hely...” S ezekben az illatos bokrokban az édesanyai szó úgy juttatja eszébe az egész gyermeki világot, ahogyan egy falevélről az egész erdő jut eszébe az embernek...

Tűnődöm: mi sérthette olyannyira a szolgálatos fejek és fülek érzékenységet annak idején (itt is, ott is), hogy nem engedélyezték a *Szülőföldem* valóság és költészet között lebegő, pompás szövegének hiánytalan kinyomtatását? Talán az, hogy Tamási Áron 1939-ben le merte írni: mi Erdély földjén nem vagyunk afféle jövevények, akik kalmárkodni jöttünk volna ide egykoron. „A nép, melyből származol, már itt volt ezer esztendővel ezelőtt. S ha igazuk van a tudósoknak, hogy avarok maradványai a székelyek, akkor itt voltak azelőtt is (...) S most ingerülten néznek mindenütt reád, ha nyelveden szólasz ezen a földön (...)?” Vagy az számított főbenjáró bűnnek, hogy meg merte említeni: a színmagyar Farkaslakán a község népének keze munkájával négy esztendeig épített állami iskolában csak románul tanulhatnak a székely-magyar gyermekek, minek következtében a nevüket sem tudják jól leírni anyanyelvükön? De reményének rügyeit sem rejtette véka alá: „bennem erős a hit, hogy rövidesen és közös békével magyarra fordul itt is a szó”. Író volt, a szellem embere; bízott a megköthető „közös béke” — a jövő — igazságtevő erejében...

Bajlásban ma sem szűkölködő mindennapjaink csendesebb óráiban „lelkünk hajlékába” térhetünk be üdítő pihenésre, felfrissülésre, ha kezünkbe vesszük Tamási Áron remek könyvét, a *Szülőföldemet*. „így fürdünk a megbékélésnek és az érzelemnek meleg fürdőjében.”

Nincs ennél vonzóbb és vigasztalóbb helyzet a helytelen világban.

(1997)

AKI GYÖNGYÖT VET — ÉS GYÖNGYÖT ARAT

Nincs még negyedik kötete a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonnak (mikor lesz egyáltalán?), hogy megnézhessem benne, az R betűnél, Ráduly János életrajzi és bibliográfiai adatait. Mégsem titok azonban, hogy 1937. október 27-én született, Korondon. Miszerint napok múlva lesz 60 éves. A Jóisten so-káig éltesse!

Nem tudom, lesz-e méltó ünneplése pályája színhelyén, Kibéden, ahol 1962 óta tanít s páratlan kitartással, szakmai hozzáértéssel gyűjti, értelmezi, publikálja a falu, a vidék gazdag folklórállományát, a balladákat és meséket, mondákat és szó-lásmondásokat, miközben a székely (magyar) rovásírás emlékeit kutatja szinte megszállottan, verseket ír és fordít — a mindenes írástudók erdélyi hagyományát folytatva, korszerű értelmiségi hivatástudattal. Jeles elődök nyomába lépett: 1884-ben itt, Kibéden kezdte meg tanítói pályafutását a Kis-Küküllő menti népköltészet és népnyelv jeles kutatója, Ősz János, később pe-dig, századunk első évtizedében, Seprődi János népzenei gyűj-tésével irányította a figyelmet ennek a tájegységnek az értékeire.

Ráduly János végtelenül szerény ember. De most igazán megérdemelné, hogy születésnapján illő elismerésben részesül-jön. Ha van élő példa minálunk a sokat kárhoztatott provincia úgynevezett visszahúzó erejével, a körülmények koloncaival va-ló konok szembefeszülésre, akkor én elsőként Ráduly Jánosra gondolok. Arra, hogy ő „vidéki magányában” az elmúlt évtize-dek során meg tudta teremteni a maga rangos szellemi műhe-lyét, melyben mindig készül valami új, valami fontos az értéke-ket érlelő belemerülés eredményeként.

Ha nem tévedek, Ráduly Jánosnak eddig 16 könyve jelent meg; a legutolsó, melyben népköltészeti tárgyú tanulmányait foglalta egybe, épp a napokban került ki a nyomdából (*Vetettem gyöngyöt*. Szerkesztette Nagy Olga. Erdélyi Gondolat Könyvki-adó, Székelyudvarhely.)

Íme, csak jelzésként néhány cím az előbbiekből: *Kibédi népballadák* (1975), *A vízitündér leánya* (1978), *Hold elejti, Nap felkapja* (1990), *Táltos Mrika* (1993), *A király táncos lovai* (1995), *Rovásíró őseink* (1995). Gyermekeknek írt verseit tartalmazza *Áz árnyékok lakodalmá* (1995); *Fény és gondolat* címmel adta ki — 1996-ban — vallomásos költeményeit. Lefordította Eminescutól *Áz Estcsillagot* (1993). Az utóbbi időben főként rovásíráskutatásainak eredményeiről számol be rendszeresen napilapjaink hasábjain. Néprajzi szakkiadványok állandó munkatársa. Konferenciákon, kongresszusokon ad számot kutatásainak újabb megújabb vetületeiről. A „szakma berkeiben” nevét jól ismerik mindenütt, ahol az erdélyi magyar folklór iránt érdeklődés mutatkozik. S ez a név immáron örökre elválaszthatatlan Kibédttől...

Ráduly János sokágú érdeklődésének irányát, munkálkodásának jellegét nemrég kiadott könyvéből, a *Vetettem gyöngyöt* -ből ismerhetik meg behatóan és hitelesen a népi kultúra elméleti kérdései iránt (is) fogékony olvasók. A kutató folklorista műhelyének különböző rekeszeibe engednek bepillantást ezek a tömören fogalmazott, széleskörű szakmai tájékozottságról árulkodó dolgozatok — lett legyen szó a kibédi népballadák vagy népmesék gyűjtése során kikristályosodott tudnivalókról, motívumok vándorlásáról, a cigányság körében ma is élő magyar folklórhagyományokról, a Szent István király emlékéhez kapcsolódó mondákról, a kibédi szolgák óesztendei búcsújáról — és így tovább... Épp csak a rovásírás témaköre hiányzik ebből az összeállításból, ami voltaképp természetes is, hiszen a Hazanéző Könyvek sorozatában annak idején megjelent *Rovásíró őseink* című kötete tartalmazza ide vonatkozó írásainak jó részét. Az azonban, ami ennek a könyvnek a kiadása után látott napvilágot lapjainkban, minden bizonnyal egy következő kiadványban lesz újra olvasható. Mert bizonyos, hogy Ráduly János pályája a hatvanadik életév után következő szakaszban is nem egy meglepetéssel szolgál majd mindazok számára, akik figyelnek rá.

„A székely (magyar) rovásírás csodálatos világ” — vallja Ráduly János. Nem kevésbé csodálatos a népköltészet — a balladák, mesék, dalok, mondák, szólásmondások, találós kérdések — világa is. Aki elkötelezi magát iránta, valóban gyöngyöt vet — és gyöngyöt arat.

Van nekünk egy Ráduly Jánosunk, aki a termés betakarítását régen elkezdte. Kívánjuk: legyen ereje, érkezése minden gyöngyszem összegyűjtésére, megőrzésére.

(1997)

A SZÉKELY FALU REGÉNYE

A *Romlás* — Böződi György regénye — 1940-ben látott napvilágot Budapesten; azóta sem adták ki újból sem szülőföldjén, sem másutt. Közelmúltunkban oka lehetett ennek a mellőzésnek a szerző közismert szellemi nonkonformizmusa, szókimondó nyíltsága a mindenkori „kényes kérdéseket” illetően. Nagy ívű, korszakos jelentőségű társadalomrajzának, a *Székely bánjának* kiadását annak idején visszautasította az Erdélyi Szépmíves Céh; 1938-ban tizenhét fiatal erdélyi magyar író költségén és terjesztésében jelenhetett meg ez a könyv: Böződi legrangosabb munkája.

A *Romlásból* már 1937-ben és 1938-ban közölt részleteket a *Pásztorújság*. Böződi György neve a huszadik század közepe táján a *Székely bánja* előtt sem volt ismeretlen az erdélyi irodalomban: még diákként novellákkal és versekkel jelentkezett Kolozsvárt, a korabeli napilapokban, majd folyóiratokban. Első elbeszélése *Én csak hallgattam* címmel a *Keleti Újság* tárcarovatában jelent meg, s ettől kezdve gyakran lehetett találkozni írásaival — verseivel is az *Ellenzék*, vagy az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztorújság* hasábjain. Kezdetől fogva érvényesült tájékozódásának sokírányúsága, ami a rá olyannyira jellemző műfaji változatosságban is kifejezésre jutott: a szociográfia, a szépirodalom, a történelemtudomány, a folklór területén egyaránt otthonos volt és maradandót alkotott.

Prózaíróként inkább a novellista Böződi Györgyöt tartja számon az olvasói emlékezet és az irodalomtörténet, de még a *Nyugtalan pásztorok* című regényét is inkább emlegeti az utókor, mint a *Romlást*. Az 1942-ben kiadott *Nyugtalan pásztorok* hangvételének balladisztikus líraisága kétségtelenül a költőhöz áll közel; itt a székely folklór világának atmoszférájában küzdenek a sorssal Böződi megnyomorított, kisemmizett hősei — anélkül, hogy holmi (akkoriban divatos) „székelykedés” nyomait látnánk a regényben. A tágasabb horizontú *Romlást* azonban nem csupán érlelődő keletkezésének körülményei folytán hoz-

hatjuk szorosabb kapcsolatba a *Székely bánja* megrázó tényanyagával, hanem a mondanivaló telítettsége, eszmei irányultsága révén is. Ez a fajta sallangmentes, szikár realizmus az egykoron virágzó magyar népi irodalom jegyeit viseli magán. A huszadik század harmincas éveinek székely falujáról, a korabeli fiatal értelmiség útkereső vívódásairól, a többségi hatalom vidéki urainak igazi arculatáról, a kisebbségi létviszonyok szorongatottságáról Bözödi szociografikus hitelességű képet rajzolt regényében, a *Romlásban*, ami a tagadhatatlan formai gyöngeségek, egyenetlenségek ellenére is számottevő értéke irodalmunknak.

A *Romlás* életanyaga félreérthetetlenül személyes — szülőföldcentrikus fogantatású: Bözödi prózája és lírája egyaránt az otthon, a székely falu talajában gyökerezik. Találóan írta róla egyik legjobb ismerője, Czine Mihály: „Tizenkilenc esztendő volt, mikor a nyilvánosság elé lépett, költőként és novellistaként.

Olyan készen, mint korábban Tamási Áron és utána Asztalos István. Bizonytalankodásnak, tapogatózásnak alig van nyoma az írásaiban.

A szülőföld — a székelyföldi Bözöd — emlékeit hozta magával, s kicsit a gyermekkorában táplált hitet: felérhet az égig érő hegyek tetejére, s repülhet...”

Milyen azonban a szigorú tekintettel szemügyre vett szülőföld a *Romlásban*? Komor, nyomasztó hétköznapiak, vergődő lelkek, feszült indulatok, unalom, tehetetlenség... Nemzedékek őrlődése a provincia porondján... Világmegváltó kérdésekkel viaskodó fiatal értelmiségiek szép álmai — a realitások kegyetlen kötöttségében... Tősgyökeres falusi urak s idegenből idevezényelt őrmesterek kocolódásai-ölelkezései — a mámorral tarkított „lehetetlen helyzetek” sűrűjében...

Kétségtelenül nyomasztó a regény lapjain gyakorta eluralkodó szerzői elmélkedés, a sok filozofálás életről, hivatásról, szerelemről, társadalmi és nemzeti gondokról. Mindez, bizony, elhomályosítja kissé a sorsok és helyzetek alakulásának művészi rajzolatát.

A korabeli magyar irodalomkritika nagy tekintélyű egyénisége, Schöpflin Aladár a *Nyugtalan*ban (1940. 8. sz.) nem alaptalanul mutatott rá szigorúan — talán túl szigorúan — a *Romlás* megformálásbeli buktatóira, mondván egyebek között: Böződi „úgynevezett világnézeti regényt akart írni, fölépíteni egy széles ívű székelly világképet... Szereplői kitartóan és megállíthatatlanul elmélkednek és okoskodnak, elmélkedésük nincs kapcsolatban lényükkel és sorsukkal, nem ők beszélnek olyan sokat, hanem az ő szájukkal Böződi, a regényíró...” Szigorúan ítélkező kritikájában azonban Schöpflin is elismeréssel szólt Böződi eredendő tehetségéről, s kiemelte: „a székelly falu atmoszférájából tud valamit éreztetni, sokszor felvillan alakjainak egy valószínű mozdulata vagy arculata”.

Idők múltán jóval több értéket fedezett fel a *Romlás*ban Izsák József, aki magvas előszót írt a *Nyugtalan pástorokat* és a Böződi-novellák javát tartalmazó, 1968-as kötethez: „Mint egyes Németh László-regényekben, a világmagyarázat, az ész-széisztikus betétek szinte önálló életet kapnak. Úgyszólván sürítve találjuk meg ebben a regényben a harmincas évek fiatal értelmiségének buktatóktól és tévhiteltől sem mentes élet- és társadalomfilozófiáját...”

A regényt egyébként realista elhitező erő melegíti át.”

Mindezek mellett tűnődve kérdezhetjük: milyen konkrét aggodalmak folytán maradt ki a *Romlás* a Romániai Magyar írók sorozatában megjelent, imént említett Böződi-kötetből is? Vagy ezt követően — mindenből? Föltehetőleg azok a részletek akadályozták a kiadást, melyekben Böződi például a regénybeli Renked, a rendtartó székelly falu népének „visszarománosítási” munkálatairól tesz említést, a járási főszolgabíró szorgos törekvéseire utalva. Ezek az urak ugyanis úgy tudták (akkor is!), hogy csupa „elszékelyesített” románok élnek Renkeden, mint szerte a Székellyföldön, ahol a megye parlamenti képviselője szerint a magyarság nem más, mint „jó vendég”. Nem sok lehetőség volt akkoriban minálunk az ilyen és hasonló szövegek kinyomtatására...

Kevesen ismerték jobban a székely valóságot, a székely nép történelmét, mint az író-történész Bözödi György: a *Székely bánja* és a *Romlás* szerzője. Regényében sem mondhatott egyebet, mint amit mindenkor vallott: hogy ábrándos mítoszok ellen a tények erejével lehet érvelni leghatásosabban.

Több mint fél évszázaddal első megjelenése után, a *Romlás* új kiadását nem akármilyen érdeklődéssel veheti kézbe az olvasó, s remélhető, hogy ilyenképpen az irodalomtörténeti köztudatban is a maga helyére talál e könyv, amely a sokágú, értékekben gazdag Bözödi-életmű egészének mellőzhetetlen darabja.

(2004)

LÉTVÉGI HAJRÁBAN

Utolsó könyvét már nem vehette kezébe, nem dedikálhatta barátainak, tisztelőinek Sütő András: a *Létvégi hajrában* című szöveg-összeállítás halála után jelent meg Debrecenben, a Kosuth Egyetemi Kiadó gondozásában. (Szerkesztette, a jegyzeteket írta Ablonczy László és Cs. Nagy Ibolya.)

A vaskos kötetben olvasható esszék, interjúk, születésnap köszöntők, laudációk, levelek döntő többségükben az utóbbi években keletkeztek — valóban „létvégi” körülmények között, mikor a testet-szellemet bénító gyilkos betegség kínjai nagyobb vállalkozásba való bocsátkozást immáron nem engedélyeztek Sütő András számára. De ennek a könyvnek az anyagát a szerző még maga válogathatta egybe — orvosi kezelések közötti „hajrában” — s adhatta át szerkesztő barátainak. A korrektúrát azonban már nem láthatta. Végzetes beavatkozással a kegyetlen sors posztumusz kötetté változtatta — stilizálta át — ezt a gyűjteményt. Mintegy végső üzenetként.

A *Létvégi hajrában* darabjai a maguk gyönyörködtető változatosságában Sütő András tág körű, folyamatos, mindig eleven szellemi érdeklődésének, tájékozódásának, mindenre való odafigyelésének, kezdemények és sikerek iránti érzékenységének beszédes dokumentumai. A kegyetlenül megpróbáltató „létvégi” esztendőikben is volt néki ereje, türelme biztató szavakkal szólni pályatársaihoz, barátaihoz, azokhoz akikkel azonos hullámhosszon gondolkodott a világ dolgairól. Újból meg újból, fáradhatatlanul vallomásos írásokban figyelmeztetett a feledhetetlen szülőföld, a létükben s anyanyelvükben olyannyira fenyegetett mezőiségi magyar szórványok vészesen sokasodó gondjaira. Hittel vallotta, hogy mifelénk, ezeken a tájakon az íróembernek nagy hagyományokban gyökerező erkölcsi kötelezettsége a közügyek teherviselése tollal és szóval, azonosulással idézvén Németh Lászlót: „Nem akarok csak művész lenni. Egy író, aki csak szép: szajha”. 2002-ben mondta Sütő egy interjúban: „Az írástudó nem fordíthatja el fejét a saját népétől. Ez itt olyan világ, amely-

ben író, költő, színész, művész maga is felelős azért, hogy olvasóinak, közönségének tömege megmarad-e, vagy megsemmisül a történelem olvasztókemencéiben. Ez itt olyan világ, amelyben vissza kell szerezniünk mindazt, amit 80 év alatt elvettek tőlünk. Ez itt olyan világ, amelyben először közösségileg kell átvészelnünk a viharos időket, hogy azután majd jobban őrizhessük az individuum szentségét is.”

Sütő András soha nem rejtette véka alá eszményeit, élet és irodalom viszonyát illető nézeteit, néphez-nemzethez való szoros kötődését, közösségi elkötelezettségét. A *Létvégi hajrában* esszéi, jegyzetei, beszélgetései, levelei minderről félreérthetetlenül tanúskodnak.

Leginkább talán a szóban forgó nevekkel érzékeltethető Sütő András írói műhelyének légköre, szellemi tágassága. Hadd soroljam: Illyés Gyula, Czine Mihály, Kemény János, Böződi György, Horváth István, például — az Emlékezés ideje című fejezetben —, aztán Nagy Gáspár (akiről még az élők között szólhatott többször is), Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Görömbei András, Beke György, Domokos Géza, Farkas Árpád, Sára Sándor, Romsics Ignác, Szekér Endre, Pintér Lajos, Sylveszter Lajos, Magyarai Lajos, Bogdán László — és a hozzá oly közel álló Sinkovits Imre, Agárdy Gábor, meg Erdős Irma, — és a politika színtereiről: Antall József, Laurer Edith, Tabajdi Csaba — és a képzőművész Kő Pál, Hunyadi László... Az említettek egyikéhez-másikához olyan fontos — mondhatnám: történelmi súlyú — levél-dokumentumok íródtak annak idején, mint a Domokos Gézának küldött terjedelmes szöveg, ami voltaképpen az Esély második kötetének margójára jegyzett észrevételeket tartalmazza, s ezúttal a levél írója — Sütő András — az RMDSZ vezetőségének egykori, kezdeti évekbeli politizálásának gyöngeségeiről is számonkérő hangsúlyokkal mondott véleményt.

A „létvégi” esztendőök személyes kötődésű eseményeiről, irodalmi és közéleti munkálkodásának, küzdelmeinek hétköznapijairól, a megérdemelt sikerekről, elismerésekről és a fájdal-

mas övön aluli ütésekről, alvilági bugyrokából fölbukkant bántásokról is van megvilágító mondanivalója Sütő Andrásnak. Síríg tartó meg nem nyugvással emlékezik gyakran 1990 véres vásárhelyi márciusára, az ellene irányított gyilkossági kísérletre, távolabbi időkből a budapesti Nemzeti Színházhoz fűződött jó viszonyára (s azokra a későbbi furcsa fejleményekre, melyek során egyszer csak megszűnt létezni a pesti Hevesi téren a Nemzeti...).

Fel-fellobbanó indulatainak felhőfoslányai mögé is bepilantást nyerhetünk egyik-másik vallomásos megnyilatkozásának olvasása közben — ahogyan a családcentrikus, otthoncentrikus meghittség atmoszférája is jól érzékelhető ezeknek az írásoknak a mélyebb rétegeiben. S még mi minden...

Végtelenül hézagos lenne a Sütő Andrásról rajzolható irodalomtörténeti pályakép a *Létvégi hajrában* lapjain egybefogott szövegek ismerete nélkül. De arról a világról is kevesebbet tudhatna az utókor (meg a jelen), melyben ez a kivételes értékű erdélyi magyar életmű — a Sütő Andrásé — kiteljesedett az Idő markában.

2002-ben, a 75. születésnapja alkalmával rendezett soproni ünnepségen többek között így szólt a jelenlévőkhöz Sütő András: „Azzal vigasztalom magam, hogy az erdélyi magyarság eszméletében én is őrző lehettem a strázsán.” 2007-ben, születésének 80. esztendejében mi azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy megszívlelhetjük legutolsó könyvének sok húron fölhangzó üzenetét.

(2006)

ÚJ MONOGRÁFIA TAMÁSI ÁRONRÓL

Sipos Lajos Tamási-könyvének alcíme lényegre utaló, pontosan eligazító: *Élet- és pályarajz*. Az a következetes szerzői törekvés jut kifejezésre ebben a tömör megfogalmazásban, hogy a teljes Tamási-jelenség a biográfiai tények és az író műhelyében született alkotások szerves összefüggésében körvonalazódik — a maga egyedi mivoltában.

Tamási Áronról időrendben elsőként Izsák József jelentkezett önálló kötettel — kismonográfiával — 1969-ben; ezt követte 1970-ben Féja Géza munkája (*Tamási Áron alkotásai és valóságai tükrében*, 1970), majd Taxner-Tóth Ernő kötete jelent meg 1973-ban, és 1991-ben Z. Szálai Sándor tollából látott napvilágot a „*Hit a harcban, remény a bajban*” című pályakép. Bizonyos azonban, hogy a nagy téma iránti irodalomtörténész, kutatói érdeklődésnek lesz folytatása az elkövetkező időkben is, minek eredményeként egyre teljesebbé, egyre árnyaltabbá válik a Tamási Áronról kirajzolódó kép — élet és pálya adatainak hiánytalan feltárása nyomán, a művek üzenete és a dokumentumok tényvilága révén.

A budapesti (Kassán született) irodalomtörténészt, Sipos Lajost — miként erre utal is könyvében — rokoni kapcsolat szálai fűzik a farkaslaki Tamás(i) családhoz: unokaöccse ő az emlékház jelenlegi gondnokának, Sipos Mátyásnak, kinek édesanyja volt a nemrégiben elhunyt özvegy Sipos Ferencné. Erzsébet — az író legfiatalabb leánytestvére. (Sipos Ferenc visszaemlékezéseinek kis kötete *Itthon Farkaslakán*, címmel 2004-ben jelent meg Gyergyószentmiklóson a Mark-House Kiadónál.) És ez a közvetlen kötődés Farkaslakához, a Tamási-életmű ihlető élményvilágához — az „árnyas szülőföldhöz” — jól érzékelhetően jelen van az életpálya szóban forgó rajzolatában.

Gazdag forrásanyagot felölelő jegyzetelés tanúskodik a monográfia szerzőjének alapos, széles körű tájékozottságáról, amit nem csupán a *Válogatott bibliográfia* adatai szemléltetnek; a lapról

lapra következő lábjegyzetek, hivatkozások ugyancsak a meszszenő filológiai igényesség, szakmai elmélyültség jelei.

Sipos Lajos kimerítően hasznosíthatta a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Tamási-hagyaték anyagait — a leveleket, naplókat, kiadói szerződéseket, különféle feljegyzéseket, ahogy az Országos Széchényi Könyvtárnak, nemkülönben az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának, a Magyar Országos Levéltárnak, a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárnak az ide vonatkozó dokumentumait is. Ezek birtokában kínálkozott számára lehetőség merőben új, vagy eddig jórészt ismeretlen tudnivalókkal gazdagítani Tamási Áron életútjára és írói pályájára vonatkozó ismereteink tárházát.

Ilyen értelemben különösképpen figyelemre érdemesek az 1956 ősze utáni idők közéleti-irodalmi állapotaira fényt derítő adalékok, jegyzőkönyvek, a népi írókkal kapcsolatos pártpolitikai állásfoglalások, viták nem egyszer viharos alakulását megvilágító dokumentumokra való hivatkozások — s ezen belül a Tamási szerepét, véleményét elemző közlések.

Ezt olvashatjuk — egyebek mellett — Sipos Lajos könyvében, a 190. oldalon: „Tamási 1956. őszi szerepvállalása, az utána következő ideológiai harc és a rendszer belső logikája szerint ellenségnek számított. Az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárában a 2006 nyaráig feldolgozott anyagban a legtöbb jelentés Illyés Gyuláról szól; Tamási Áron a tíz leggyakrabban szereplő személy egyike”. S felsorolja a szerző azokat az álneves ügynököket, akik Tamásit állandóan figyelték, nyomon követték lépéseit, s jelentéseket készítettek róla. Íme a „nevek”: „Meszlényi”, „Sátor”, „Pál Zoltán”, „Ráday Balázs”, „Kárpáti Aurél”, „Dévényi”, „Gödény”, „Csaba”, „Törő”, „Dávid Mátyás”, „Cyrano”, „Erdélyi”, „Borisz”. Közülük az „Erdélyi” álnev mögé bújt ügynök, aki fölöttébb szorgalmasnak bizonyult, minden valószínűség szerint Tamási Áron közeli ismerősei közé tartozott, s írói körökben igen-igen otthonosan mozgott. Hosszú éveken át űzte besúgói mesterségét...

Korjellemző-leleplező jegyzőkönyvi szövegrészeket idéz bő-
séggel Sipos Lajos Tamásinak a Kádár-rendszer kezdeti szaka-
szához való viszonyulásáról, és — nem utolsósorban — magá-
nak Kádár Jánosnak a róla alkotott, mélységesen elítélő véle-
ményét illetően. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi
Bizottságának 1958. október 13-i ülésén — a soron következő
országgyűlési választásokra készülve — élesen merültek fel a
személyi problémák. Ez alkalommal Kádár többek között így
nyilatkozott: „Van olyan probléma is, jelentkezett ez a Tamási
Áron nevű író, és valami módon kifejezésre juttatta a szándé-
kát, hogy szeretne közelebb jönni, bekapcsolódni. (...) Azt hi-
szem, két percet rá kell szánni, hogy a KB gondolkozzon ezen.
Én azért említem ezeket a csodabogarakat, mert azért mond-
juk, mi szubjektíven meglesszünk egészen jól Tamási Áron, Ve-
res (Péter) meg Szabó Pál nélkül is. (...)”

Kádár János tehát 1958 őszén — kerek két esztendővel a vi-
lágtörténelmi jelentőségű magyar népforradalom eltiprása után
— afféle „csodabogaraknak” titulálta a korabeli magyar szelle-
mi élet kiválóságait, köztük elsősorban „a Tamási Áron nevű
író”-t, olyan jelentéktelen figuráknak tekintve őket, mint akikre
nincs szüksége a magyar közéletnek. Kádár soha nem tudta el-
felejtetni, hogy Tamási írta 1956-ban a nevezetes *Gond és Hitval-
lást*. 1959-ben a Politikai Bizottság egyik ülésén megjegyezte:
„Azokat a csepeli munkásokat, akik ezt (mármint a Gond és
Hitvallást) terjesztették, börtönbe zárták, ő maga (vagyis Tamá-
si) máig ki sem nyögte, hogy megbánta. (...)” Az „akaratos nép-
ség” farkaslaki fia egyáltalán nem volt a megbánások embere...

Sipos Lajos Tamási-monográfiájának nagy erénye a pálya-
alakulást alapvetően meghatározó történelmi viszonyok, adott-
ságok elfogulatlan és gondos mérlegelése. Hangsúlyozottan ér-
vényesül ez Tamási írói indulásának tárgyalásakor épp úgy,
mint a későbbiek során, például a Vásárhelyi Találkozó körüli
kezdeményező szerepvállalása esetében, a „szellemi őrség” kü-
lönböző változataiban, írástudói és honpolgári kötelezettségei-
nek más-más történelmi viszonyok közötti teherviselésében

semmilyen körülmények közepette fel nem adta, el nem árulta azokat a tiszta eszményeket, amelyek jegyében pályáján elindult — a szülőföld, az otthoni világ örök vonzásában. „Minden alkalommal hitet tett az erdélyiség és a székelyek mellett” — írja egy helyütt Sipos Lajos, majd hozzáteszi: — a »székelység«, az »erdélyiség«, »magyarság« és »európaiság« rokon fogalom Tamásinál, akinek számára azonban a nemzet semmivel sem helyettesíthető kategória. (...)”

Huszedik századi nagy székely-magyar író élet- és pályarajzát helyezte asztalunkra Sipos Lajos a közelmúltban. Most, a 110. születésnap előtt ünneplő főhajtásnak is tekinthetjük ezt a jeles irodalomtörténeti teljesítményt.

(2007)

AZ EMLÉKEZŐ NYIRŐ JÓZSEF

Századokat átívelő múltja, maradandó értékekben bővelkedő hagyománya van minálunk, Erdélyben az önéletrajzi fogantatású memoáriródalomnak. A Mikes Kelemen Törökországi leveleivel mindjárt európai színvonalon jelentkező magyar próza kiemelkedő előzményei a fejedelemség kori emlékirók valomásos művei, a memoárok és naplók, melyeket az irodalomtörténet-írás egy sokágú, sokszínű, gyökeresen honi elbeszélő forma több mint ígéretes, távlatos megalapozásának tekinthet. Bethlen Miklós, Kemény János fejedelem, Cserei Mihály, Bethlen Kata, Apor Péter, Misztótfalusi Kis Miklós dokumentum értékű — s egyben irodalmi rangú — írásai azonban csak a kezdetét jelzik annak a széles ölelésű szellemi folyamatnak, melyben viharos történelmi idők forrásaiba bevilágító, hiteles önéletrajzi visszaemlékezések — memoárok — születtek ezeken a tájakon. Nevekkel értékeltethető ennek az alapozásnak a további alakulása: Rettegi György, Deák Farkas, Jósika Miklós, Barabás Miklós, Teleki Sándor, Koós Ferenc, Tolnai Lajos — meg mások — emlékezései után a közelmúlt nem egy ilyen jellegű prózaváltozatára gondolhatunk, például Kuncz Aladár, Szántó György, Szentimrei Jenő, Bartalis János, Kemény János báró, Méliusz József, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc, Nagy István könyveire, melyek a huszadik század erdélyi magyar irodalmában biztosítottak méltó helyet a szerzőknek.

Nyirő József önéletrajzi regényei külön fejezetet — s nem akármilyen értéket — jelentenek irodalmunknak ebben a gazdag ágazatában. Nyirőnek az *Isten igájában* című könyve 1930-ban jelent meg először Kolozsvárt az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában, legutóbb pedig — nemrég — Budapesten, a Kairosz Kiadónál látott napvilágot, az *Arénába üzve* cím alatti önéletrajzi vallomások kötetében. (Szerkesztette és a kitűnően tájékoztató előszót Medvigy Endre írta.)

Németh László annak idején a *Protestáns Szemle* 1930. januári számában ismertette az *Isten igájában*-t, mondván róla: „Nyirő

József regénye öröndetes meglepetés azoknak, akik ebben a »kaotikus tehetség«-ben eddig inkább a káoszt vették észre, mint a tehetséget», majd megjegyezte: „a remeklés nekirugaszkodásának sorozata” ez a mű, minek lapjain „sisteregnek a szépség villámai”. Benedek Marcell az *Erdélyi Helikon* 1930. augusztusi számában szolt Nyirő regényéről, többek között ilyenképpen: „Az olvasó az első sortól az utolsóig nem szabadul meg stílusának varázsától (...)” — ám ugyanakkor nem hallgatta el a kompozíció gyöngeségét sem. Schöpflin Aladár a *Nyugat* 1930. december elsejei számában így nyilatkozott az *Isten igájában*-ról: „Az erdélyi magyar irodalom most már elérte nagykorúságának azt a fokát, amikor bizvást leteltnek tekinthetjük a kíméleti időt, mely kezdetben megillette”. És hogy egy korunkbeli kritikust is idézzek: Cs. Nagy Ibolya írta 1999-ben, *Az erdélyi ember és lélek krónikása* című Nyirő-tanulmányában: „A novelisztikus betétekkel tűzdelt regény főhősének, az író alteregójának minden döntése mögött a vele kapcsolatban álló közösség a legfőbb késztető erő (...)” —, miközben „a legsikerültebb Nyirő-regénynek” nevezte az *Isten igájában*. (A debreceni Csokonai Kiadó 1990-ben indította újra Nyirő József válogatott műveinek sorozatát, Cs. Nagy Ibolya szerkesztésében, épp az *Isten igájában* megjelentetésével. Ezt követte itt az *Uz Bence*, az *Íme, az emberek!*, a *Néma küzdelem*, a *Kopjafák*; s ezzel a sorozat 1993-ban félbemaradt.)

Az *Aréna*ba üzve című Nyirő-kötet az *Isten igájában* mellett néhány rövid családi történetet és önéletrajzi vonatkozású írást is tartalmaz; ezek jó része még idehaza, a két világháború közötti években keletkezett, s megjelentek először Kolozsvárt a korabeli lapokban, a *Keleti Újságban*, az *Ellenzékben*. A székelyzsombori gyermekkor, az udvarhelyi évek emléke elevenedett meg a jóízű, közvetlen hangvételű karcolatokban. Későbbi keletű — 1950. szeptember 17-én, Madridban fogalmazott — az a hagyatékban megőrzött levél (vagy levéltervezet), melyet írója, Nyirő József XII. Pius pápához címzett, s amelyben ezekkel a szavakkal fordult a Szentséges Atyához: „(...) alázattal arra ké-

rem, hogy engem az egyházi büntetés alól feloldani, illetve az Anyaszentegyházzal való további szeretetteljes viszonyomat a Szentséged által jónak látott formában lelkem, meggyőződésemmel tartásával újra akadály nélkülivé és jóságával, kegyességével bensőségesse tenni méltóztassék”. A kissé körülményesen fogalmazott, Josephus Nyirő névvel aláírt szöveg tanúsítja, hogy az *Isten igájában* szerzőjét mindvégig mélyen foglalkoztatta az egyházhoz fűződő rendezetlen viszonya, ami a hajdani kidei katolikus lelkész házasságkötése miatt következett be. Az *Isten igájában* lapjain az író alteregója, Harghitay plébános úr erről a sorsfordító eseményről vall meggyőző erővel. Mikor kézhez vette püspökének levelét, miszerint azonnali hatállyal felfüggesztett állásából, úgy érezte, élete döntő pillanatához érkezett el, s így nézett szembe bizonytalan jövőjével: „Most már senkim és semmim nincsen. Egyes-egyedül állok egy legyőzött haza, elhagyott egyház romjain, az új és ismeretlen élet rettentő arca előtt.”

Alig pár évvel Trianon után, kisebbségi létbizonytalanságban, egy kis szórványfaluban, az erdélyi Mezőség peremén — nagy regényének, a *Néma küzdelemnek* színhelyén — látja így helyzetét az erdélyi magyar író, aki akkor választottja édesapjának alig titkolt aggodalommal csak ezzel a szóval tudott válaszolni: „Szeretem! (...)”

A múlt század harmincas éveinek elején Nyirő József azonban még alig sejthette, hogy az ismeretlen jövő voltaképp milyen retteneteket, megpróbáltatásokat, gerincropogtató kínokat tartogat számára. Nem gondolhatott arra, hogy elkövetkeznek a hontalanság nehéz évei, mikor is hazátlanná vált magyar íróként, kényszerű kivetettségben kell tengetnie mindennapjait — többekkel együtt — a bajor erdők idegen világában, aztán emigránsként Spanyolországban, ahol 1953-ban véget ért földi pályafutása. Életének ebben a szakaszában írta meg önéletrajzi könyveit, az *Íme, az emberek!*-et és a *Zöld csillagot*: „az otthontalanság szomorú dokumentumait” — ahogyan Cs. Nagy Ibolya találóan nyilatkozott ezekről a megrázó erejű, létvégi állapotban keletkezett Nyirő-kötetekről.

Két önéletrajzi regény — az emigráció hiteles arculatáról... Bujdosó magyarokról, akik családotól vagy öveiktől elszakítva szenvednek a gyötrelmes otthontalanság lélekölő kínjai köze-pette... Nehéz fizikai munkát végeznek, szalmán alusznak a számukra kegyesen kijelölt, elhagyott épületek padlóján, olykor éheznek is — és szüntelenül remélik, hogy történik valami jó, valami biztató; hogy előbb-utóbb talán hazatérhetnek a Hargita alá, a Dunántúlra, ahonnan idegenbe űzte őket a kegyetlen vég-zet. Elsőként született meg Nyirő tolla nyomán a naplószerű felépítettségű *Íme, az emberek!*, de *A zöld csillag* jelent meg hama-rabb (1950-ben); mindkét könyv kiadásának helye — a jelzet szerint — Madrid, holott valójában Argentínában, Buenos Ai-resben adták ki őket. *A zöld csillag*ból nem hiányoznak a fikció elemei sem; középpontjában két fiatal hontalan magyar, Tarján Éva és Saly Pál drámai töltetű szerelmének története áll, szoros összefüggésben a „tisztánlító” Tele „bácsi” (azaz Kelen János) alakjával, és természetesen azzal a Bölöni Ferenc-cel, akiben magára a szerzőre ismerhetünk.

Magyarországon is, Erdélyben is hosszú évtizedeken át tel-jességgel hozzáférhetetlen, kiadatlan, tehát ismeretlen volt Nyirő Józsefnek ez a két munkája — az emigrációban írt szín-darabokkal (*A Megfeszített*, *A próféta*) és a publicisztikai cikkek-kel, esszékkel, tanulmányokkal együtt. Hogyan is juthatott vol-na akkor hazai olvasó kezébe egy-egy ilyen vagy hasonló kiad-vány, amikor errefelé Nyirő nevét — de másokét is, például a Márai Sándorét, a Wass Albertét, a Makkai Sándorét — csakis elitélő jelzők kíséretében lehetett leírni, kimondani. Nyirőnek a *Mi az igazság Erdély esetében?* című nemzetpolitikai tanulmányát Amerikában, Clevelandben adta ki annak idején (1952-ben) a *Katolikus Magyarok Vasárnapja*; egészen a közelmúltig híret sem hallhattuk ennek a nagyívű, keményen szókimondó röpiratnak, melyet szerzője a nyugati világ közvéleményének tájékoztatásá-ra készített. Mintha az író (1944-es) nagy erdélyi regényének, a *Néma küzdelem*ek igazságkereső szenvedélye jutott volna itt szóhoz ismét, meggyőzően dokumentált érveléssel, tagabb ösz-

szefüggésben. Az Erdély sorsának igazságos rendezését célzó mondanivaló manapság is fölöttébb figyelemre érdemes.

Mikes Kelemen óta a hazájából elüldözött, hontalanságba kényszerült magyar írástudó önéletrajzi írásának vezérmotívuma a távoli szülőföld, az otthon iránti töretlen vonzalom. A szakadatlan hazánézés. Ez jut kifejezésre Nyirő Józsefnél is — különösképpen az *Íme, az emberek!* valamennyi fejezetében. Noha őt egykoron hazájában népellenes bűnösnek, honárulónak kiáltották ki a háború utolsó szakaszában viselt politikai szerepvállalása miatt (Erdélyből behívott képviselője volt az elmenekült parlamentnek), bujdosásának legsúlyosabb keservei közepette is minden idegszálával, gondolatával az otthoni világhoz kötődött, töretlen elkötelezettséggel. Soha, egyetlen pillanatra sem feledkezett meg székely mivoltáról, az erdélyi gondokról, amit emigrációban írt művei ékesen bizonyítanak. Azon az úton járt mindvégig, melyen elindult az első világháború utáni évek erdélyi magyar irodalmában. Pomogáts Béla írta volt az *Isten igájában* 1990-es kiadásának előszavában: „Nem egyszerűen író, hanem erdélyi író, aki népének, közelebbről a székely népnek a történelmi sorsát kívánta megörökíteni. Ez a szándék jelölte ki azt az utat, amelyet bejárt, s ha irodalmunkat a nemzeti élet krónikásának is tekintjük, méghozzá olyan krónikásnak, amely a magyar világ változatairól ad képet, elkészíti ennek a világnak a kulturális térképét, akkor kétségtelen, hogy — Tamási Áron mellett — Nyirő József volt az, aki maradandó képekben mutatta be a székely nép életét, történetét, hagyományait, észjárását és lelkiségét”. Az emlékező író mai olvasója ezzel a Nyirő Józseffel találkozik az *Íme, az emberek!* és *A zöld csillag* oldalain is...

Szülőfalujában, Székelyzsomborban 2004. július 18-án felavatták mellszobrát; az ünnepségen ugyancsak Pomogáts Béla méltatta Nyirőt, s egyebek között így szólt: „Kívánom, hogy a község nagy szülöttének művei is minél gazdagabban jussanak el Székelyzsombor lakóihoz, hogy a székelyzsomboriak ezekből a regényekből, elbeszélésekből is erőt merítsenek ahhoz, hogy a

község és a közösség megmaradjon, magyarnak maradjon meg az előttünk álló időkben is.”

Örök igazság: íróember emlékét a művek őrizhetik leginkább. A teljesítmény, ami fennmarad.

Öröndetes, hogy napjainkban sok lehetőség kínálkozik a Nyíró József életművével való közvetlen találkozásra. Megtörtént hát végre az ő „szellemi hazatérése”. A budapesti Kairosz Kiadó 1997-ben épp *A zöld csillaggal* indított sorozatot, s emellett Erdélyben, Csíkszeredában a Pallas-Akadémiánál látnak napvilágot Nyíró írásai.

Úgy hiszem, ha manapság két országban párhuzamosan két kiadó is érdemesnek látja jelen lenni a könyvpiacra egyazon szerzővel — magyar íróval —, ez vitathatatlanul a megbecsülés beszédes bizonyítéka. A siker jele. Ennek a nem mindennapi jelenségnek lehetünk tanúi Nyíró József — és hozzátehetjük: egykori emigrációs pályatársa, sorstársa, Wass Albert — esetében. Minden jel arra mutat, hogy ezeknek a sorozatoknak nem csupán szép jelenük van, de ugyanilyen jövőjük is lehet. A Kairosznál például előkészületi stádiumban van Nyíró József kiadatlan elbeszéléseinek kötete — s ide vonatkozóan Medvigy Endre Nyíró-monográfiája. A Pallas-Akadémia közelebről megjelenteti a *Havasok könyvét* és az *Elszántakat*. Nyíró redvivusról beszélhetünk — minden túlzás nélkül.

Gyakran hallani manapság aggodalmas szavakat az úgynevezett Gutenberg-galaxis haldoklásáról, a könyvkultúra válságáról. S nem ok nélkül. Helyénvaló azonban, ha számon tartjuk a cáfoló tüneteket is. A Nyíró-életmű iránti mai érdeklődés kétségtelenül egyik öröndetes bizonytsága az értékőrző nyomtatott betű halhatatlanságának.

(2007)

VOLT AKKOR EGY MŰVÉSZET

A korabeli zord politikai körülmények különös, de egyáltalán nem véletlenszerű játéka folytán igen-igen rövid életűvé sikeredett kiadványként maradt meg emlékezetünkben (már amennyire megmaradt...) egy erdélyi magyar folyóirat: a *Művészet*. Jelentősebb kezdemény volt, semhogy mellőzhető lenne a sajtótörténeti visszapillantások során.

Közel fél évszázaddal ezelőtt, 1958 áprilisában indult el — nagy reményekkel — útjára, de csupán a következő esztendő szeptemberéig látott napvilágot szülőhelyén, Marosvásárhelyt, havonként, a román Oktatásügyi és Művelődési Minisztérium kiadásában — ezzel a pontosan tájékoztató alcímmel: Színház, zene, képzőművészet, film.

Első számának beharangozó vezércikkét a kinevezett főszerkesztő, Sütő András írta, első szavaival így szólván: „Új lapot nyújtunk az olvasó elé. Elődje nincs, mely árnyékot vetne rá, vagy fénysugarával az értékeit fényesítené. Hagyomány nem terheli és nem küld kedvező szeleket sem szárnyai alá, mert ilyen sajátos ötvözetű lapot itt még nem szerkesztettek. (...) Az új lap lehetőségei ott feszülnek egész színházi, képzőművészeti és zenei életünk alkotó munkásainak érdeklődésében, vitakedvében, felelősségérzetében. Sok-sok megoldatlan művészi kérdés tornyosul elibénk. A felgyülemelő mondandó számára itt az új fórum!”

Az idő tájt, az ötvenes évek második felében (1956 októbere után!) több új magyar folyóirat született, illetve született újjá Romániában: 1957 februárjában Kolozsvárt kikerült a nyomdából az annak idején betiltott *Korunk* új folyamának első száma, s ezzel egyidőben megjelent a *Napsugár* című gyermekirodalmi folyóirat is, aztán a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, meg a *Művelődés*. Ezek mellé sorakozott fel a *Művészet*. Mindezek a magyar nyelvű kiadványok az átmeneti engedmények légkörében jöhettek létre — valós olvasói, szakmai igények elégitése végett. De épp a *Művészet* rövid élete szemlélteti meggyőzően, hogy a bukaresti kommunista-nacionalista hatalom

aggodalmai következtében ismét hamar bekövetkezett a szorítások szakasza, felgyorsult az átmeneti engedmények visszavonása, az ideológiai bekeményítés, nem utolsósorban a nemzeti-ségi közösségek — elsősorban az erdélyi magyarság — jogait, az anyanyelv használatát illetően, a szellemi élet különböző területein. Így aztán a *Művészet* felsőbb parancsra egyik napról a másikra főként aktuális pártkövetelményeket érvényesítő, úgynevezett vívmányokat népszerűsítő képes riportlappá alakult át — *Új Élet* cím alatt. S ebben a kényszerű változatban jelent meg — most már kéthetenként — egészen 1989 decemberéig, hogy aztán a kilencvenes években *Erdélyi Figyelő* címmel fejezze be fordulatos pályafutását.

Az induláskor Sütő András *Gond és reménység* című, már említett vezércikkében egyebek között így fogalmazott: „Arra törekszünk, hogy ebben a szellemben a *Művészet* minden értékes gondolatnak, véleménycserének, segítő bírálatnak a maga sajátosan rövid formáiban mindig helyet adjon mindazoknak, akik művészeti életünk sorsát a szívükön viselik, az új lap szellemi arculata ebben a céltudatos, fegyelmezett csatározásban alakulhat ki”. A lap hasábjain kiélezett csatározásokra ugyan nemigen került sor, de valóban sok értékes gondolat kapott hangot a *Művészet*ben megjelenése folyamán.

Hogy milyen átfogó, széles ölelésű volt Sütő András főszerkesztői eszménye, az világosan kifejezésre jutott a *Művészet* szerkesztőbizottságának összetételében is. A korabeli erdélyi magyar színjátszás, a képzőművészeti és zenei élet meghatározó egyéniségei szerepeltek a névsorban — mint például a festőművész Abodi Nagy Béla, a zenetudós Jagamas János, a színművész Kovács György, a rendező-színigazgató Tompa Miklós. (Kezdetben a két főszerkesztő-helyettes: Hajdú Zoltán és Jánosházy György.) Errefelé akkortájt nem volt divat a szerkesztőségek belső munkatársainak nevét feltüntetni a lapokban. Sütő András „felülről” nem kevés szemrehányást, megrovást kapott amiatt, hogy káderszempontról kifogásolható, nem épp „vegytisztá” politikai múlttal rendelkező, „egészségtelen” szár-

mazású kollégákkal vette körül magát a *Művészet*nél, és később az *Új Élet*nél is. Egyetlen példa: a színházi rovat vezetője jó ideig az a báró Kemény János volt, akit Sütő a mészégető kemencék mellől hozott be a Dózsa György utcai szerkesztőségbe...

Körültekintő főszerkesztői tájékozódás előzte meg a lap indulását. Sütő felkereste, kifaggatta a potenciális segítőtársakat, akikre megsokasodott gondjai közepette számított a lapcsinálásban. Így látogatta meg — mások mellett — a Kolozsvárt élő Szentimrei Jenőt is, az erdélyi magyar sajtó nagy múltú szaktekintélyét, s Jenő bácsi — aki előbb a Szentgyörgyi Istvánról elnevezett Színművészeti Intézet tanára volt — mindjárt a lap első számában el is mesélte együttlétük történetét. „Sütő András kedves enyedi iskolatársam (legalább harminc év különbséggel) látogatásával tisztelt meg a minap — írta volt *Színészek, mi lehet?...* című cikkének bevezetőjében. S ekképpen folytatta: — „Az új művészeti laphoz segítségemet kérte és ebből az alkalomból — mint szokás — kölcsönösen szépeket mondtunk egymásnak. András mind valami munkaterv-félét emlegetett, és tele volt tippekkel, egyszóval: valamicske konkrétumot szeretett volna kivasalni belőlem, hogy elővehesse a noteszt és beírhasa márciusra »három flekk emlékezés a régi színházi kezdeményekről«, áprilisra »három flekk turnézás parasztszínházzal« és így tovább.” Ifjú színészjelöltek egykori tanárához illő módon, Szentimrei végül is úgy döntött, a színpad hivatásos művészeihez szól legelőször ennek az induló lapnak a hasábjain. És így is történt. De a soron következő lapszámokban is gyakran olvashattuk írásait.

A népes szerkesztőbizottság, persze, amolyan rangjelző díszítmény volt a lap homlokzatán. Mint általában a korabeli, itteni kiadványoknál. Valódi rangot egy folyóiratnak, tudjuk, leginkább a benne megjelenő írások adhatnak.

Kikkel indult el útjára Marosvásárhelyt, 1958 tavaszán a *Művészet*? Milyen területeket érintő, milyen kérdéseket tárgyaló írásokkal? Az első számból Sütő vezércikke, Szentimrei írása mellett elsőként Szabédi Lászlónak a Nagy Imre kiállítását méltató

sorait emlitem. Színházról szólva, Jánosházy György ugyanitt Shakespeare Othellójának kolozsvári előadását elemezte, a zeneszerző Zeno Vancea azt akkor tízéves marosvásárhelyi Filharmóniáról, Méhes György a zongoraművész Halmos Györgyről cikkezett, de találkozhatott az olvasó Benczédi Sándor, Oláh Tibor, Simon Magda, Károly Sándor, Lakatos István, Rónai István, Márki Zoltán meg mások nevével is.

Kezdetről fogva — s mindvégig — a színház állott a lap érdeklődésének középpontjában. Az a színházi kultúra, melynek közegében estéről estére otthon érezhettük magunkat. Az a színjátszás, mely kisebbségi létviszonyok között nemzeti megmaradásunk ügyét szolgálta — a maga sajátos eszközeivel. Missziót teljesített. Nemigen lehetett olyan magyar színházi esemény Marosvásárhelyen, Kolozsvárt, Nagyváradon — akárhol Erdélyben —, melyre a *Művészet* ne figyelt volna fel. Az 1958 májusában megjelent második szám címlapján Katona József Bánk bánjának nagyváradai előadásáról közölt képet a lap, s ugyanitt jelent meg Deák Tamás elismerő méltatása a rangos teljesítményről. A k. j. szignóval aláírt cikk szerzője pedig nem más volt, mint épp Kemény János; ezúttal a 40 éves színészi jubileumát ünneplő Borovszky Oszkárt, a vásárhelyi Székely Színház művészet köszöntötte — *Göndör Sándortól... Petúr bánig* címmel...

A szerkesztőség látóköréből nem hiányoztak a múltbeli hagyományok sem. Farczady Elek Marosvásárhely történelmi jelentőségű műemlékeiről közölt terjedelmes tanulmányt (bő illusztrációval) ugyancsak a második lapszámban, ahol Ditrói Ervin Grigorescuról, a jeles román festőművésztől érkezett, Lukácsy András pedig a korabeli zenével foglalkozott. Látható: a *Művészet* — Sütő András és az egész szerkesztőség programjának szellemében — tudatosan arra törekedett, hogy szakmabelileg hiteles szerzőket szólaltasson meg a legkülönbözőbb területeken elért eredményekről, kezdeményekről, figyelemre érdemes sikerekről.

Lapunk munkatársai közé tartoztak azoknak az éveknek a legjobb tollú színházi, képzőművészeti, zenei kritikusai: János-házy György, Deák Tamás, Földes László, Oláh Tibor, Lőrinczi László, Páll Árpád, Halász Anna, Banner Zoltán, Lukácsy András, Ditrói Ervin, Gazda József, Pintér Lajos — hogy csak pár nevet említsek ezúttal. Több-kevesebb rendszerességgel jelen voltak a *Művészet*ben verseikkel, karcolataikkal, jegyzeteikkel olyan neves költők, írók is, mint például Kiss Jenő, Szemlér Ferenc, Méliusz József, Kányádi Sándor, Székely János, Szász János, Bajor Andor, Fodor Sándor, Bodor Pál, s nem ritkán jelentek meg cikkek, fotók, reprodukciók a korszak legjelentősebb erdélyi magyar képzőművészeiről, alkotásaikról. (Nagy Imre, Mohi Sándor, Gy. Szabó Béla, Nagy Albert, Bordi András...)

Rövidre szabott életében — 1958 áprilisától 1959 szeptemberéig — a marosvásárhelyi Művészetnek mindössze 17 száma látott napvilágot. Semmiképpen sem volt könnyű ebben az időszakban megőrizni a lap sajátos jellegét, érvényesíteni az induláskor felvállalt célkitűzéseket. Kénytelen-kelletlen eleget kellett tenni bizonyos hatalmi kívánalmaknak, előírásoknak. Állhatatosan működött a cenzúra: egyetlen sor sem jelenhetett meg a lapokban a szorgalmas ellenőrző szervek jóváhagyása nélkül. S persze: kötelező volt a romániai és a szovjet „vívmányok” állandó népszerűsítése — minden területen.

Ahogy teltek-múltak a napok ebben a másfél esztendőben, úgy fokozódott, vált egyre erőteljesebbé hatalmi berkekben a *Művészet*tel szembeni elégedetlenség. Ilyen légkörben érlelődött meg Bukarestben a döntés, hogy a lapot át kell alakítani, valójában: meg kell szüntetni. Mert nem felel meg — úgy mond — a szélesebb körű olvasói igényeknek. Utolsó, összevont számában (1959. augusztus-szeptember) már szemmel láthatóan kifejezésre jutott a változás iránya: a lap 2. oldalán terjedelmes tudósítást kellett hozni az akkori párt-és államvezetőknek a Magyar Autonóm Tartományban tett látogatásáról. S ugyanitt Szemlér Ferenc versben, Méliusz József publicisztikában lelkendezett a fejlődés korszakalkotó jeleinek láttán. (Igaz,

még napvilágot láthatott Szentimrei Jenő visszaemlékezése is Dezséri Gyulára, a hajdani jeles kolozsvári színművészre. S ez immáron a szerző posztumusz írása volt...)

Az utolsó lapszám utolsó oldalán *Olvasóink figyelmébe* címmel jelentette be a szerkesztőség a *Művészet* halálát. Ilyenképpen: „A Művészet utolsó számát adjuk az olvasók kezébe. Október elsején Új Élet címmel az örököse lép nyomába, s tart igényt az olvasó szíves érdeklődésére. E változtatással valójában az olvasók táborának igényét teljesítjük. A nehézkes mozgású és kizárólagosan művészeti jellegű havi képeslap helyett kéthetenként megjelenő képeslapot adunk ki, amely — megőrizve a különböző művészeti ágak iránti érdeklődését — az eddiginél sokkalta szélesebb területre terjeszti ki hatósugarát. Ezt egyébként a címe is jelzi: a film, a színház, a képzőművészet és a zene viszonylag szűk világából kilepve — és hangsúlyozzuk: azt el nem felejtve — új életünk más területeiről is hírt adunk az irodalmi riport, a művészi fényképek eszközeivel. A dolgozó nép építő-alkotó munkáját, az ipar és a mezőgazdaság dolgozóinak egyre szépülő életét akarjuk hívebben tükrözni...”

Napnál világosabb, hogy mifajta „szerető gondoskodás” eredményeként érlelődött meg odafent a vélekedés, miszerint az a sajtóorgánum, mely elsőrendű feladatának tekinti a honi magyar kultúra, művészetek értékeinek tudatosítását — immáron fölösleges. Semmiképpen sem az olvasók táborának kíváncsian vetett véget a *Művészet*nek; a szerkesztőség vezetősége szigorú parancsnak kényszerült eleget tenni.

Igaz: a *Művészet* örökébe lépő *Új Élet*ben is mindvégig helyet kapott — szűkebb keretek között — a színház, a képzőművészet, a zenei élet. Sütő András maradt a kéthetenként megjelenő képeslap főszerkesztője, aki az adott lehetőségeket maximálisan kihasználva változatlanul szívügyének tekintette az eredeti célok szolgálatát.

De tény és való: más lap volt az *Új Élet*. Három évtizedes története „más lapra” tartozik.

(2007)

HITEL — KOLOZSVÁRT

Szükségesnek látszik mindjárt a kezdet kezdetén jelezni, hogy Szász István Tas arról a *Hitekről* írta meg *Beszédes hallgatás* című könyvét, mely kiadvány előbb 1935. január 1-jétől ugyanez év június 1-jéig újság formában, aztán 1936-tól 1944 augusztusáig negyedévi folyóiratként jelent meg Kolozsvárt. De a szerző nem is két, hanem éppenséggel három *Hitekről* szól ezúttal — kötete alcímében is. (Véleménye szerint a negyvenes évek *Hitele* nevezhető „harmadiknak”).

Nincs talán még egy magyar folyóiratcím, melynek ilyen mély gyökerű előzménye — és ilyen mozgalmas, tartalmas „utóélete” lenne a Kárpát-medencében...

Széchenyi István 1830. január 6-án jegyezte be Naplójába: „Sokat dolgoztam a Hitelen, — és a kaszinó átköltöztetésén. Mind a kettő hasznot fog hajtani, — de az én egész létemet tönkreteszik.” Pár nappal később, 14-én írja: „A cenzúra revideálta a Hitel utolsó részleteit!” Majd február 6-án, immár a megjelenés után: „A könyvemről nem beszélnek. Imitt-amott hallani egy-két szót.” De aztán április 17-én: Teleki József azt mondja Andrásynak: „Mennyi jót nem tehetett volna Széchenyi, csak azt a Hitelt ne írta volna meg etc.”

Sajtótörténeti tény, hogy Dessewffy József gróf *A Hitel taglalatja* címmel intézett támadást azonnal a szerző reformeszméi ellen... És idők múltán — 1988-ban — a legújabb, ma is élő budapesti *Hitel* ugyancsak a korabeli hatalom szorításában indulhatott el útjára...

Napjainkban Szász István Tas úgy látja, az erdélyi irodalom és sajtótörténet mindmáig adós maradt a két háború közötti, erdélyi „Hitel-komplexum” egészének hiteles feltárásával. Mint mondja: a „beszédes hallgatás” feloldására, adósságcsökkentésre vállalkozott jelen munkájával — bevallottan bizonyos fokú személyes, családi emlékekre épülő kötődéssel. (S ennek a hozzáállásnak a jeleit mindvégig érzékelhetjük a *Beszédes hallgatás* olvasása közben.)

De ki is voltaképp Szász István Tas, a Kriterion Könyvkiadónál nemrég megjelent Hitel-ébresztés szerzője? Kolozsvári szár-

mazású, jelenleg Leányfaluban élő orvos: annak a Szász István-nak, egykori EMGE alelnöknek a fia, akinek Kolozsvárt a Vulkán utcai háza annak idején a legendás Hitel-találkozók színhelye volt. Szász István Tas kisgyermekként láthatta otthonukban, hallhatta vitatkozni, tanácskozni a Hitel-vacsorák jellegzetes vendégeit: Tamási Áront, Albrecht Dezsőt (keresztapját!), Venczel Józsefet, Makkai Lászlót, Vita Sándort, Dsida Jenőt, Szabó T. Attilát, László Dezsőt, Mikó Imrét, Jékely Zoltánt, Wass Albertet, Böződi Györgyöt. Több mint bizonyos, hogy ezek a felejtethetlen emlékek meghatározólag járultak hozzá szellemi tájékozódásának, irodalmi érdeklődésének kialakulásához — ahhoz, hogy később sok ágú doktori praxisa mellett, azzal párhuzamosan, írásaival, verseivel, könyveivel, publicisztikájával tollforgatóként is jó nevet szerezzen magának. (Családja történetéről szóló *Trianon sodrában* című kötete 2001-ben jelent meg Budapesten.)

Szász István Tas a Széchenyi, Szekfű Gyula, Németh László, Makkai Sándor eszmei világát magáénak valló kolozsvári *Hitel* szellemiségének megítélését illetően érvelő erővel, szenvedélyesen fordul szembe azokkal az egykori (és újabb keletű) nézetekkel, melyek szerint ez a folyóirat a jobboldaliság szócsöve lett volna, sőt: egy időben éppen a faszizmussal rokonszenvező kiadványként vált egy szűkebb értelmiségi kör fórumává. Ilyen összefüggésben legélesebben — és nem csak egy helyen — Balogh Edgárnak azt a *Korunk*-ban közölt vitairatát (*Új magyar rendiség szószólói*) utasítja el, ami valójában válasz volt Albrecht Dezső főszerkesztőnek a *Hitel* 1936-os első számában megjelent *Az építő Erdély* című terjedelmes tanulmányára. De Kacsó Sándort is azok mellett említi ugyanítt, akiknek a *Hitek* súlyosan bíráló megnyilatkozásaik alapvetően befolyásolták a folyóirat korabeli és későbbi — baloldali fogantatású — háttérbe szorítását, valódi jelentőségének elhomályosítását. Ellenben egyértelmű elismeréssel nyilatkozik — nem egyszer — Gáll Ernőről, aki a '90-es években több ízben és hangsúlyosan emelte ki a *Hitel* tényleges érdemeit — régebbi véleményének egyes elemeit is revideálva. Nem meglepő, hogy a szerző behatóan foglalkozik a *Hitel* és az *Erdélyi Fiatalok* felhőtlennek nemigen nevezhető viszonyával. Szász

István Tas utalások, terjedelmes idézetek tömegével világít rá e két kolozsvári kiadvány (kezdetben diáklap) '30-as évekbeli konfliktusainak, csatározásainak alakulására, arra a szellemi megosztottságra, ami főként az emlékeztető 1937-es Vásárhelyi Találkozó kapcsán jutott félreérthetetlenül kifejezésre.

Tamási Áron a Vásárhelyi Találkozót megelőzően közölt *Cselekvő erdélyi ifjúság* című nevezetes cikksorozatában, a *Brassói Lapok*ban, egyebek között így szolt a hozzá oly közel álló folyóiratról: „A Hitel tanuljon Szekfűtől és minden érdemes embertől a világon, de sohase maradjon máshol levő szellemi mozgalmak függvénye, hanem ellenkezőleg: ő legyen az a gócpont, amely egy erdélyi szellemen kialakított ideológiát sugároz széjjel, magyarokhoz és környező népekhez”. Ezeket a sorokat idézi Szász István Tas egyetértőleg, valamint a következőket is: „Az Erdélyi Fiatalok köréből is zúdult kárhoztatás és ellenvetés a Hitel ellen. Főképpen azt hangoztatták, hogy kár volt a Hitel megindításával megbontani a fiatal magyar értelmiség egységét, amely megelőző írásaim szerint is többször megbomlott már. Érthető módon ez az új megbomlás minden előzőnél jobban fájt az Erdélyi Fiataloknak. Nem is csodálom, hiszen az új törekvők nemcsak frissebb és követelőzőbb hangot pendítenek meg — ami mándruc módjára találja meg a mai világban a zsákmányát —, hanem ráadásul ugyanabban az erdélyi sűrűben kerestek kivezető utat, ahol az Erdélyi Fiatalok. (...) Figyelmesen és a résztvevő lehető tárgyilagosságával mérlegre vettem a hangot, a neveket, a látásmódot és a célkitűzéseket: s bizonyára nem fogok csalódni abban a véleményemben, hogy ennek a mostani Hitelnek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő erdélyi ifjúság az utóbbi években elért (...)”. Ismeretes: az Erdélyi Fiatalok köre végül is távol maradt a Vásárhelyi Találkozótól, ellenben a *Hitel* munkatársai közül többen jelen voltak és tevékenyen részt vettek a tanácskozások munkálataiban — Tamási Áron meghatározó szellemi irányítását követve. A Hitel-csoport közéleti szerepvállalása pedig elválaszthatatlan a korabeli erdélyi magyar közélet egyik

legszámtöbb eseményétől, a Vásárhelyi Találkozótól — s ezt Szász István Tas nyomatékosan hangsúlyozza.

Családi kapcsolatai révén a szerző sok fontos adalékkal gazdagíthatta a kolozsvári *Hitekre* vonatkozó ismereteinket. Mint kiderül, megkereste és emlékezésre készítette a folyóirat egykori szerkesztőit, munkatársait, a baráti csoport tagjait, már azokat, akik még életben voltak könyvének előkészítése idején, azokat, akikkel még személyesen is találkozhatott a régmúltban, s ennek a közvetlen kapcsolatnak köszönhető, hogy a *Beszédes hallgatás* sűrű hivatkozásai, idézetei nélkülözik a száraz filologizálás fárasztó koloncait.

De ugyanakkor nem akármilyen arányú forráskutatás előzte meg a kötet létrejöttét. A szóban forgó korszak erdélyi magyar folyóirat-kultúrájának, közéleti és irodalmi viszonyainak, a Hitel (mégiscsak létező) utóéletének írásos dokumentumai — ha nem is hiánytalanul — hozzásegítették a szerzőt, hogy a számára oly szívközeleli téma a szakmai megközelítést és kivitelezést illetően is eredményes lehessen. (Erről a körülmekintésről tanúskodik a kötetzáró Bibliográfia.)

Mindent egybevéve: figyelemre érdemes, fontos vállalkozás eredményével gazdagodott erdélyi magyar sajtótörténeti kiadványaink nem túl bőséges sora Szász István Tas Hitel-kötetével. Ott a helye könyvespolcainkon Cseke Péternek az Erdélyi Fiatalokat tárgyaló munkái mellett. S tán joggal remélhető, hogy előbb-utóbb napvilágot látnak egyebek mellett a *Pásztor-tűz* évfolyamait, az *Erdélyi Helikont*, a *Termést* (meg a fontosabb napilapok irodalmi-művészeti oldalait) kellő igényességgel tárgyaló, értékelő monografikus összegzések is. (Hogy az ide vonatkozó repertóriumok, bibliográfiák fölöttébb szükségesek voltáról most ne is beszéljünk...)

A kolozsvári *Hitekről* hitelesen szólni: ez a szándék vezette Szász Istvánt a *Beszédes hallgatás* megírása közben. Feloldani az általa észlelt beszédes hallgatást — beszélő szavakkal. Helyreigazítással.

Íme: ismét egy doktor, aki nagy elődök nyomába lépett a magyar szellemiség tágas világában.

(2007)

KORTÁRSUNK: FODOR SÁNDOR

Nem tudom, becsüljük-e, tiszteljük-e illő módon kortársainkat, akik a betűvetés határtalan mezején szép termés gazdáinak — valódi értékek teremtetőinek — mondhatják magukat? Pedig hát jó alkalom erre a születésnap (is) — főként, ha már sokadik —: meghitt, baráti kézfogásra, fehér asztal melletti koccintásra, múltba merülő emlékidézésre, és nem utolsó sorban a megépített teljesítményt értékelő szavak csokrának átnyújtására.

Természetes, hogy az íróember ugyancsak szereti, hogyha valahol, valakik őszintén szeretik őt. (Ady nagy versben vallotta meg ezt!) Sajnálatos módon akadnak manapság mifelénk irodalmi folyóiratok (is), melyeknek oldalain nemigen jut hely ilyenfajta köszöntő sorok közlésére. (Hiányozna a pályatársi sorsok iránti, elfogulatlan emelkedettségről tanúskodó figyelem?)

Fodor Sándor — kortársunk, pályatársunk, barátunk — nyolcvanéves. Terjedelmes, sok ágú életmű megépítőjeként, a toll avatott mestereként él közöttünk ma is Kolozsvárt. Van-e, lesz-e része méltó ünneplésben? Tűnődve remélem: ha valaki, hát Ő igazán rászolgált, hogy ezekben a napokban olvasói ezreinek, felnőtteknek és kicsinyeknek szívből fakadó jókívánságait fogadhasa. Hogy láthassa, olvashassa a születésnapjához közzétett, melyek lapjainkban itt-ott (remélhetőleg) megjelennek. A nem akármilyen megbecsülést érdemlő, végtelenül rokonszenves, elhivatott erdélyi magyar író ezekben a napokban nem lehet jeltelen jelenség — sűrű gondjaink közepette sem.

Most pedig szép rendjében sorolnom kellene Fodor Sándor könyveit, címek szerint, hogy legalább futólagosan érzékeltessék: a mögöttünk lévő évszázad ötvenes éveinek elején történt indulása óta mi mindennel aratott ő szép sikereket irodalmunk legkülönbözőbb műfajaiban. Regények, novelláskötetek, gyermekeknek írt könyvek, publicisztikai cikkek, riportok sokaságát kellene említenem; itt vannak most az íróasztalomon, mert hát egy író születésnapján legjobb a művek társaságában elidőzni,

ha már nincs pillanatnyi lehetőség a személyes együttlétre. Mondom: hosszú lenne a felsorolás a *Febérfenyőtől*, a *Gyöngyvirágos pusztától* kezdve a *Krónikán*, a *Mit gondol az öreg pisztráng?* anekdotikus elbeszélésein, a *Tíz üveg borvín*en, a *Szellemidézés* versein át a *Bimbó tábornokig* — s még ezeken is túl. Semmiképp sem maradhatnak legalábbis említés nélkül a remek *Csipike*-könyvek, melyek megjelenésük óta mindmáig oly közkedvelt olvasmányai a gyermekek sokaságának. És hadd hozzam szóba a közelmúltbeli *Sündisznóállást*, Fodor Sándor hajdani katona- és fogolyélményeinek érzékletes megjelenítését, valamint a kortárs pályatársakról írt kötetét is.

Ha majd egyszer monográfia íródik Fodor Sándorról (mindenképpen helyénvaló és üdvös lenne ilyen vállalkozásra ösztönözni fiatal irodalomtörténészeink közül valakit), az anekdota vonzáskörében oly otthonos írónak erről az „irányulásáról” feltétlenül külön fejezetben kell értekezni. Úgy vélem — s valószínűleg nem tévedek —, hogy a Fodor-írások nem akármilyen népszerűsége jórészt a szerző kedélyvilágának változatos megnyilatkozásaival is magyarázható. Minderről meggyőződhetünk a *Kortársuk voltam. Kortársaim voltak* című, 2003-ban megjelent kötetének olvasása közben. Irodalmunk „öregeiről”, például Franyó Zoltánról, Balogh Edgárról, Méliusz Józsefről, Gellért Sándorról, az „Istvánokról”, aztán a közvetlenebb kor- és pályatársairól (Bajor Andorról, Majtényi Erikről, Földes Lászlóról, Bálint Tiborról) telibe találó, oldott hangvételő portrét rajzolt. Az író és az ember jellemző vonása olvadnak itt egymásba, a kedély villanatainak fénykörében.

Oly igen megfogytakozott a csapat, melynek jelesei nem csak kortársai, de küzdőtársai is voltak annak idején Fodor Sándornak. Vigaszunk, hogy Őt ma is magunk között tudhatjuk.

Kedves Sándor: a Jóisten sokáig éltessen!

(2007)

„ÉN, WASS ALBERT, ERDÉLYI MAGYAR ÍRÓ...”

1946-ban, kényszerű hontalanságának kezdetén, bajor földön, amikor tudomására jutott, hogy Romániában egy népbíró-ság halálra és vagyonának elkobzására ítélte, Wass Albert, védelmet és elégtételt kérven, nyilatkozatban fordult a világ közvéleményéhez, többek között így szólva: „Én, Wass Albert, erdélyi magyar író (...) mint a másfél milliós erdélyi magyar néptöredék fiatal nemzedékének írója, hivatásomat mindenkor szerencsétlen kis népem szolgálatába állítottam. Regényeimben keresztül igyekeztem a világ közvéleménye előtt Erdély valódi helyzetét és sorskérdését föltárni, s közreműködni ezáltal egy független és szabad Erdély megvalósításához, amely, mint egy délkelet-európai Svájc, mind a három együtt élő erdélyi nemzet számára meghozná az egyenlő mértékkel mért jogot, igazságot és emberi életet (...)”

Ugyanez idő tájt, ugyancsak idegenben, *Levél* című nagy versének befejező, 7. részében ekként vallott: „Az éjszakába mártottam tollam, / úgy írtam meg ezt a levelet. / Magába zár az árvaság magánya, / mint valamikor Mikes Kelemen. // Egy új Rodostó partján hallgatom / az embertelenségek tengerét. / Virrasztgatok az éjek éjszakáján / a bujdosó, száműzött emberért. // Szemem romok-szaggatta horizonton / egy biztató kis jel után kutat. / De lassan változnak a csillagok. / S minden csillag Zágon felé mutat.”

Az árvaság magányában minden csillag Erdély, a szülőföld — az erdélyi Mezőség — felé mutatott, hogyha Wass Albert a bajor erdők rengetegében, vagy később, floridai kertjének csöndjéből feltekintett a csillagos égre. Mikesi sors jutott számára osztályrészül, miként nem egy korabeli pályatársának; hazájában üldözötté, kitagadottá vált azokban a gerincropogtató, vérzivataros időkben.

Wass Albert elkötelezetten erdélyi magyar író volt, erdélyi magyar író maradt hosszú életének utolsó percéig. Cáfolhatat-

lan bizonyosság erre az a gazdag, sok ágú életmű, mely napjainkban olvasók ezreinek nyújt kivételes szellemi élményt. A regények és novellák (valamint a versek) mellett különösképpen sokatmondóak azok az önéletrajzi fogantatású vallomások, publicisztikai cikkek is, melyeket szerzőjük amerikai emigrációjának éveiben írt, s amelyek csak az utóbbi időkben válhattak ismertté — különböző erdélyi, magyarországi kiadók jóvoltából.

Wass Albert számtalan változatban tett hitet erdélyisége — a szülőföld és népe, az egykori otthon iránti múlhatatlan szerelméről; sírig tartó „hűség bilincseiben” nézett szembe a változatos kihívásokkal, melyeket a huszadik század teremtett minden magyarok számára. Trianonok áldozata volt ezen a földön — egész nemzetével egyetemben. Hadd idézzek pár sort — ide vonatkozóan — *Erdély, a megnevezhetetlen erő* című írásából, melyet élete vége felé vetett papírra: „Amikor én kimondom ezt a szót, hogy Erdély, ebben benne van minden, a szívem, a lelkem, az agysejtjeim molekulái, mindaz, ami voltam, vagyok és leszek, tulipános bölcsőmtől a kopjafáig. Bár életem 83 esztendejéből negyvenötöt idegen földön kellett eltöltenem a történelem rendelése folytán, soha, egyetlen pillanatra sem éreztem magam »leszerelt katonának«, kit esküje már nem kötelez többé. Honából kivert harcos maradtam, akit nem kell eskü kötelezzen hűségre. Véremben van. Azért az Erdélyért, amelyről tudtam, hogy már nem lehet az enyém soha, de még lehet azoké, akik ott maradtak, szenvedtek és hűséggel kitartottak minden gyötetés, megpróbáltatás ellenére is. Minden maradék erőmmel és igyekezetemmel azért küzdök még ma is, hogy Erdély újra az legyen, ami volt: három szabad nép hazája, Isten és ember előtti egyenlőség, a tisztesség és emberszeretet földje”.

Wass Albert mély gyökerű, mindig hazanéző Erdély-hűségének kialakulásához, megszilárdulásához döntő módon járultak hozzá a mezősegi Válaszúton született „Kicsi gróf” gyermekkorának dús élményei, a sok évszázados múltra visszatekintő főúri család hagyományainak láncolata, a kolozsvári Reformá-

tus Kollégium kálvinista szellemisége — és nem utolsósorban a természeti szépségekben, kincsekben oly gazdag hazai föld — a havasok, a tavak, a dombok — lenyűgöző varázsa, Cege, Vasasszentgothárd, Mezőzáh felejthetetlen emléke, a nagyapai tanítások, a kastély árnyékában korán felismert népi valóság, az Erdély eme tájai történelmének vérzivataros korszakaiban kibontakozott etnikai folyamatok eredményei; mindezek együttvéve erdélyiségének örökös jelenlétét munkálták írói műhelyének mindennapjaiban éppúgy, mint a közélet küzdelmeiben.

Versekkel indult el pályáján: első költeményei — zsengei — Kolozsvárt, a református fiatalok lapjában, az *Ifjú Erdélyben* jelentek meg 1924-ben, és a Marosvásárhelyt szerkesztett, kiadott *Vadász Újságban* is. Erdélyi fák hulló levelei között bandukolt vadászfegyverével az ifjú poéta, többnyire borongós ős hangulatban, a „magány templomában” imádkozott, s faggatóan tette fel a kérdést: „a hullámos erdélyi bérceken / mért sír a szél?” A Trianon utáni Erdélyben versekkel kísérletező fiatal Wass Albert hangja ez...

Első kötete 1927-ben jelent meg Kolozsvárt — *Virágtemetés* címmel —, s a következő esztendőben látott napvilágot a *Fenyő a hegytetőn* című karcsú könyvecskéje. Ez utóbbiról Dsida Jenő írt kritikát a *Pásztorújságban*, egyebek között ezt mondván: „Gróf Wass Albertet nem szükséges külön bemutatnunk olvasóinknak, az erős tehetségű fiatal embernek nem is régen jelent meg egy előző verseskötete, s azóta is találkoztunk nevével erdélyi lapjainkban. Halk és bánatos írásai vannak általában, csöndes erdélyi ború tompítja le szavát s üli meg színeit. (...) Meglepő a szerző nagy, fiatalságára rácafoló komolysága és meditatív elmélyültsége. Meglepő, mert a legújabb generáció egyik tagja szól hozzánk a könyvecske lapjairól, itt-ott felcsillantva a homlokán ülő, ismertető csillagot (...).” Az ígéretes indulást üdvözölte Dsida, s jó érzékkel ismerte fel, hogy az a bizonyos „erdélyi ború”, ami jelen volt a szerző ez idő tájt keletkezett karcolataiban, novelláiban is, mennyire jellemző Wass Albert ifjúkori

lírájára. Észrevehetően Reményik Sándor és Áprily Lajos költésze hatott rá leginkább.

Wass Albert a harmincas évek elejével kezdődően egyre gyakrabban jelentkezett prózával is, s a versek jószerivel elmaradtak. A kolozsvári *Ellenzék* és a *Pásztorújság* hasábjain mind gyakrabban lehetett találkozni megkapó mezőszéki történeteivel, majd a rangos *Erdélyi Helikon*ban is sorra jelentek meg írásai, de ugyanakkor a *Keleti Újság*, a *Brassói Lapok* is megbecsült munkatársának tekintette őt. Terjedelmesebb, súlyosabb elbeszéléseit az *Erdélyi Helikon* közölte; ezek közül való a *Vaddisznós Jákob*, a *Mundruska*, az *Elvira bárónő* (1935-ben), majd a következő évben *Az új pap megérkezik*, a *Havasi fa*, 1937-ben pedig a *János bácsi és a puska*, *A kenyér útja*. (A *Vaddisznós Jákob* című írása 1936-ban Marosvásárhelyt is megjelent egy kétnyelvű — magyar — román — antológiában, aminek ez volt a beszédes címe: *Cot la cot — Vállvetve*. Számon tarthatunk ilyen — ritka — kezdeményezést is azokból a zúzmarás időkből...)

1935-ben adta ki az Erdélyi Szépmíves Céh Wass Albert *Farkasverem* című kitűnő regényét — ez a könyv hozta el számára az igazi elismerést. Tagja lett a Helikon íróközösségének; Kemény János báró meghívására 1936 nyarán vett részt először a marosvécsi találkozón. A *Pásztorújság*ben Szabédi László, az *Erdélyi Helikon*ban Kiss Jenő írt méltató tanulmányt a *Farkasverem*ről. Az ugyancsak mezőszéki származású pályatárs, Kiss Jenő így nyilatkozott: „Érdekes, hogy eddig még egyetlen író sem vetett rá szemet erre a különös vidékre, és ha elszórva itt-ott esett is szó róla, a lényegét egyik se érintette. Az okát ennek nehéz volna megtalálni, de lehet, hogy az egész csupán arra a tényre vezethető le, hogy a Mezőségen íróember huzamosabb ideig nem élt, s ha élt is, nem szülőföldje az, nem tudta gyökereiben megérteni ennek a dimbes-dombos, kopárságában is hangulatos, de tragikumig álmos és akarat nélküli földnek a legmélyebb lényegét. Wass Albert ellenben ott született a Mezőség szívében, ott élte úgyszólván egész eddigi életét, családja gyökerei ebbe a földbe kapaszkodnak emberöltők óta, ennek a

földnek a nedveit és ízeit szívják fel minden árukba a legutolsó kicsi levélkéig, ez a föld a talaja. Wass így nemcsak látja, de magában érzi a Mezőséget, az él benne, a lélek belső ügy lett, nem egyszeri benyomás (...)”.

Így igaz: a *Farkasveremmel* s az akkoriban írt novelláival Wass Albert felfedezte irodalmunk számára Erdély egyik legelmaradottabb, legmostohább, ám hajdan virágzó és színmagyar népeességű tájegységét — a maga kendőzetlen valóságában. Múltjával és jelenével, magyar és román népével, uraival és szolgálival, hűs vizű tavaival és kopár dombjaival együtt.

A *Farkasveremben* Wass Albert szerelmes szülőföldjéről, az otthoni világról, ennek a földnek egykori gazdáiról, a funkciójától és vagyonától megfosztott, szétesett erdélyi magyar arisztokráciáról — saját osztályáról — nyújtott megrázóan hiteles képet. Szemléletének alakulását minden jel szerint a Kós Károly-i transzilvanizmus és Tamási Áron szülőföldcentrizmusa befolyásolta leginkább.

Írói pályájának egyik legmozgalmasabb szakaszában, a harmincas évek végén Wass Albert tollával jelen volt a közéleti publicisztika területén is. A kolozsvári *Független Újság* 1937 tavaszán ankétot indított a fiatal magyar értelmiségiek tanácskozásának megszervezése végett, s ennek keretében a lapban megszólalt Wass Albert is — Balogh Edgár, Jancsó Elemér, Méliusz József, Nagy István, Szemlér Ferenc, Szabédi László mellett. Ez az ankét — Tamási Áron nevezetes cikksorozatával együtt — már az 1937 őszen megtartott Vásárhelyi Találkozó előzményei közé tartozott. Miközben egyike volt az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh megcsontosodottnak tartott eszmevilága bírálóinak — Szabédiék, Szemlérek, Böződi Györgyék, általában a fiatal írónemzedék legjobbainak oldalán. Mégis: *A titokzatos őzbak* című kötetét 1941-ben — immáron döntő módon megváltozott történelmi körülmények között, a második bécsi döntés után — ugyancsak a Céh adta ki. Az itt olvasható novellák szembeötlő jegye a személyes kötődésű valóságosság. Természettel együtt élő, sűrű erdőben, virágos

erdélyi mezőkön otthonos író szólítja meg itt olvasóit, gazdag tapasztalatok birtokában. „Furcsa ez az élet — mondja egy helyütt — és titokzatos.” Miként oly titokzatos volt számára a Gyertyános tisztásán először megpillantott őzbak. Az igazi...

Önéletrajzi elemekben bővelkedő, kiérlelt, jól megmunkált elbeszélések ciklusa *A titokzatos őzbak*, melyben olyan emlékezetes fejezetek kaptak helyet, mint például az *Elindult egy élet*, a *Sándor bácsi*, *A régi ház*, a *Mosule* és mindenekelőtt a címadó írás.

1940 és 1944 között, amikor Észak-Erdély s benne a Mezőség egy része visszatérhetett az anyaországhoz, Wass Albertnek *A titokzatos őzbak*on kívül még hét könyve jelent meg különböző kiadóknál, Pesten és Kolozsvárt (*Jönnek!*, *Csaba*, *Mire a fák megnőnek*, *Tavak könyve*, *A kastély árnyékában*, *Vérben és viharban*, *Egyedül a világ ellen*). *Tavaszi szél* című drámáját, amit a Nemzeti Színház megrendelésére írt, 1944 őszén, a háború végnapjaiban már nem mutathatták be, noha az előadást előkészítették. Évekkel hamarabb, 1940-ben a *Nyugat* ankétot szervezett *Egyes magyarországi írók* címmel, s ennek keretében Wass Albert is válaszolt a szerkesztőség körkérdésére — Schöpflin Aladárral, Ilyés Gyulával, Keresztury Dezsővel, Reményik Sándorral, Tabéry Gézával, Asztalos Istvánnal meg másokkal egy sorban. Megfogalmazta: „(...) Ha sehova sem való magyarnak tudnám magamat, akkor már gyökértelen lenne bennem a magyarság. Regionális a magyarságom, mint ahogy emberségem is az, midőn azt mondom, hogy magyar vagyok. Magyarország a hazám, de Erdély az otthonom, s ezt nem is akarom soha elfeledni.”

Valóban: hittel vállalt-vallott hovatartozását nem feledte el, nem tagadta meg soha. A rövid életű felszabadultság utáni, fél évszázados emigráció, a bujdosás, a hontalanság szorító körülményei közepette sem.

Hazájából, otthonából messze sodródva, 1946-ban (és a következő években) ismét megszólalt a költő Wass Albert; ekkoriban írt versei már csak később, Amerikában jelenhettek meg a *Láthatatlan lobogó* című kötetében. Sokatmondó címek hangsú-

lyozzák költeményeinek üzenetét: *Dalol a honvágy, Mikor a bujdosó az Istennel beszél, Idegen tavaszban, Hontalanság elégiája, A bujdosó imája, Nagypénteki sirató, Hontalanság hitvallása, Üzenet haza* és így tovább... Ez utóbbi nagy versében anélkül vall töretlen erdélyiségéről, hovatartozásáról, hogy leírná a „titokzatos szót”: Erdély. De az otthoni hegyeknek üzen mindjárt az első sorban, s aztán az erdőnek, ahol „baltások hada” csattog, meg a háznak, mely fölnevelte, volt barátainak, akik egy idő óta megtagadják a nevét — és úgy érzi: „Likasszák már az égben fönt a rostát, / a csillagok tengelyét olajozzák / szorgalmas angyalok. / És lészen csillagfordulás megint, / és miként hirdeti a Biblia: / megméretik az embernek fia (...)”. Ebben reménykedett szakadatlanul hontalanságának idején, kezdetektől fogva mindvégig: a „csillagfordulás”-ban...

Emigrációjának éveiben keletkezett alkotásai közül leghamarabb az *Adjátok vissza a hegyeimet!* című regényével aratott osztatlan sikert; kiadták több nyelvre lefordítva, s máig az egyik legnépszerűbb olvasmány széles körben. Valamivel később írta meg a *Kard és kasza* két vaskos kötetét — a Mezőség múltjának, ősei ittlétének, családja életútjának monumentális epikai rajzolatát. Wass Albertnek ez a munkája a gyökeres erdélyiség mély és maradandó megvallása. A saját kiadónál, az Amerikai Magyar Szépmíves Czéhnél 1974-ben először megjelent regény első kötetének Előszava ezekkel a szavakkal kezdődik: „Miután az Úristen különös akaratából az erdélyi Mezőségen születtem magyarnak, s ott nőttem emberré is, ifjúkorom óta úgy éreztem, hogy emberi és magyar kötelességem a Mezőség megírása (...) Ahhoz azonban, hogy az egész Mezőséget megírjam egy darabban, olyanak, amilyen volt, s olyanak, amilyenek magam szemével láttam, ahhoz csak most jutott időm, életem alkonyán (...) Hogy mi ennek az Írásnak a célja? Először is az, hogy valamiféle maradandó emlékoszlopot állítson a múltnak, mielőtt a bölények hátrahagyott csapásait a fölismerhetetlenség szét nem tapossák a birkanyájak. Másodszor pedig, hogy fényt vessen a történelmi sors apró titkaira s ezáltal jövendő

nemzedékek okulására szolgálhasson. Végül pedig, hogy az egyszerű szeretet céltalanságával elbarangolhasson még egyszer az emlékezet mindazokon a kedves, régi ösvényeken, melyek dombról dombra és tóról tóra behálózzák ezt a szép, szomorú, különös világot, ahol tücsökzene és békaszongás kötözi meg bűvös varázslattal az emberi lelket.”

Ugyancsak emigrációjában írta meg Wass Albert *A fúntineli boszorkány* három kötetét is, azt a könyvét, mely az erdélyi havasok világa iránti vonzalmát talán a leghatásosabban fejezi ki. A Maros menti hegyek, az Istenszéke környékének szegényembereiről, pásztorokról, fadöntőkről, szépasszonyokról — románokról, magyarokról —, a varázslatos táj természeti szépségeiről és hétköznapi csodáiról szól bensőséges együttérzéssel, belemerüléssel ez a regény, melyet román nyelvre is lefordított a marosvásárhelyi Cornelius Câlțea. A könyv bemutatóján egy bukaresti román professzor, Ion Coja, akit különben túlzott magyarbarátsággal nemigen lehetne vádolni, egyértelműen méltató elismeréssel beszélt a regényről, Wass Albert írásművészetéről. (Akik napjainkban *A fúntineli boszorkány* szerzőjének állítólagos románellenességéről, magyar nacionalizmusáról szólnak folytonosan a politikum színterein és a sajtóban, azok számára tisztázó és helyreigazító olvasmány lehet(ne) ez a könyv...). Mindemellett: angol nyelven íródott eredetileg, Amerikában, Wass Albertnek egy novellafüzére is, ami *Se szentek, se hősök* címmel 2004-ben jelent meg magyarra fordítva Marosvásárhelyt a Mentor Kiadó életmű-sorozatában; ezek a közel-múltbeli mezőszégi történetek többnyire román emberekről szólnak, akik — miként a szerző a kötet Előszavában mondja — „az én hegyeim közt éltek, és egyszerű emberek voltak, se többek, se kevesebbek. Egyszerű emberek, akik kemény munkával igyekeztek boldogulni, de mindig kaphatók voltak a tréfálkozásra, hogy az életet elviselhetőbbé tegyék (...) Ma ezek az emberek nincsenek már, de szellemük még mindig ott van valahol a csillagok alatt, a kísérteties ösvényeken, ködös hegygerinceken (...)”. A *Se szentek, se hősök* novellái annak a Wass Al-

bertnek az Erdély-szemléletére vetnek megvilágító fényt, aki a szülőföldjétől távol, kitagadottan is rokonszenves, emberséges barátsággal emlékezett vissza a Mezőség népére — függetlenül mindenfajta nemzeti elfogultságtól.

A hagyatékában gondosan megőrzött publicisztikai írások tömegéből már az eddigi évek során is — az utóbbi időkben — nem egy kötet látott napvilágot. Wass Albert ugyanis emigrációjának nehéz esztendeiben rendszeresen közlő munkatársa volt több észak-amerikai, kanadai újságnak, és jó ideig a Szabad Európa Rádiónak is dolgozott. Következétesen figyelemmel kísérte az ottani és itthoni közélet eseményeit, jelenségeit, a történéseket s elsősorban a magyar, az erdélyi vonatkozásokhoz kapcsolódtak keményen szókimondó észrevételei, bíráló és helyreigazító megjegyzései. Cikkeiben, riportjaiban Erdély helyzete, sorsa, megpróbáltatásokkal és veszedelmekkel teli jelene, jövőjének esélyei központi helyet foglaltak el. Nemzetünk gondjait ugyanúgy a magáénak tekintette, mint ahogyan az összes európai népek, országok helyzetének második világháború utáni alakulását a béke és az együttműködés jegyében látta emberhez igazán méltónak a jövő horizontján.

„Vedd kegyelmedbe, Uram, a te népedet, Erdély sokat szenvedett magyarjait” — írta *Imádság Erdélyért* című jegyzetében, s egyik vallomásában (1991-ben) így emlékezett: „Ebben a mai fölfordult világban jól teszi az ember, ha időnként megmegáll egy percre valahol egy erdő közepén, ahol a természet békés csöndjében Isten közelsége szinte kézzelfogható. A legalkalmasabb hely, amit ismerek erre a célra, sajnos messzire esik, ott van a Maros felső folyása mentén, Ratosnya fölött, ahol az Ilva-pláj beleszalad az Andronyásza gerincébe, s széles legelőtisztást képez, amelynek aljában, sziklakő alól a világmindenség legjobb, legtisztább és légszomj oltóbb forrásvize buzog elő Isten lábnymaiból.” Ezeket az isteni lábnymokat kereste s követte Wass Albert annak idején az erdélyi havasokban, a mezősegi kopár dombok világában; ezeknek a forrásoknak az emléke élt benne Amerikában is, mindenütt. Várkonyi

Nándor írta róla irodalomtörténetében: „A nagy hegyek, rengeteg erdők szerelmese; vadászként járja őket, de igazi zsákmánya a költői élmény, amelyet erőteljes erdélyi zamatú nyelven ad vissza.” Pontos, találó meglátás...

Wass Albert emigrációs publicisztikájának java része természetesen hozzátartozik a teljesítmény egészéhez, és ez egyre inkább kiderül a rendkívül gazdag, sokrétű hagyaték napjainkban történő feltárulása, kiadása nyomán. A *Magyar szemmel* kötetei, a *Magyar számadás*, az *Amerikai emberek* darabjai, a különböző válogatások munkásságának erre a tágas területére kalauzolják el a mai olvasót. Legutóbb adta ki a Mentor önéletrajzi írásainak, vallomásainak két vaskos kötetét *Éltem, voltam* címmel, az író fiainak, Wass Hubának a terjedelmes-tartalmas Előszavával; ez a gyűjtemény is a mindig hazanéző, Erdélyt szívében hordozó Wass Albert gondolkodásának, hovatartozásának beszédes dokumentuma.

Száz éve született, tíz esztendeje vetett végett életének önzésével az a Wass Albert, aki elvitathatatlanul, teljességgel erdélyi magyar író volt, erdélyi magyar író maradt utolsó leheletéig. Emlékét leginkább a teljes életmű őrizheti illő kegyelettel szerte a nagyvilágban, ahol olvasója van (s bízvást reméljük: lesz ezután is) a magyarul leírt igazmondó, tiszta, szép szónak.

(2008)

SZELLEMI ÚTKERESÉS

Lesz mire alapoznia annak az itthoni sajtótörténésznek, aki az elkövetkező időkben arra vállalkozik, hogy megírja az egykori *Székely Útkereső* című folyóirat és az annak utódjaként beindult Székely Útkereső Kiadványok sorozat monográfiáját, történetét: nemrég Székelyudvarhelyen az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó több kötetben — antológiákban — jelentette meg az ide vonatkozó gazdag anyagot.

Így látott napvilágot indításként, már 2007-ben, P. Buzogány Árpád tollából egy kis füzet *A Székely Útkereső Kiadványok műhelyében* címmel (alcíme: Hagyomány és helyismeret közelképben), amelynek bevezetőjében a szerző megjegyezte: „leltárkészítés gyanánt” szolgálhat eredményesen ez a válogatás a szóban forgó sorozat másfél évtizedes, 1991 és 2006 közti múltját illetően.

Nem kétséges, a bőség zavarával kell megküzdeni ezeknek a köteteknek a lapozgatása közben: sűrűn ismétlődő adatok, utánközlések, idézgetések rengetegében próbál tájékozódni az érdeklődő olvasó, aki a szakszerűség igényével tekint bele a Beke Sándor és Brauch Magda által elkészített, *Székely Útkereső (1990–1999)* című, közel 400 oldalnyi kiadványba, amely alcíme szerint Laptörténet és sajtóviasshang, s tartalmazza — egyebek mellett — a folyóirat teljes bibliográfiáját is. (Bizony, milyen nagy szükségünk van szüntelenül ezen a téren a nélkülözhetetlen bibliográfiákra, repertóriumokra!)

Részletekbe menő „felhozatalt” találunk itt a Székely Útkereső Kiadványokat éppen csak megemlítő, röviden szemlélő egykori cikkekből, a merész indulás körülményeiről, a szerkesztőségi munka mindenkori nehézségeiről éppúgy, mint a nemes célkitűzésekről, a folytonos jobbító törekvésekről (Beke Sándor: *Székely Útkereső — szellemi műhely a XX. század végén Erdélyben*; Brauch Magda: *A Székely Útkereső évtizede* stb.).

Bogdán László írta 1995 márciusában a sepsiszentgyörgyi *Háromszék*-ben: „A jövőendő sajtótörténészeinek — ha lesz még jövőendő, és lesznek még sajtótörténészek? — bizonyára érdekes feladat lesz elemezni az 1989-es fordulat után megjelent új lapokat. Egyszerre több irodalmi lap is megjelent a porondon, valóra vált a váradi fiatal írók régi álma, és létrehozták a Kelet-Nyugatot, a legfiatalabb nemzedék Kolozsváron megindította a Jelenlétet, s Udvarhelyen is új művelődési-irodalmi szemle jelent meg, a Beke Sándor alapította Székely Útkereső (...)”.

Véleménye szerint a *Székely Útkereső*-ben „nem is annyira az irodalmi anyagok érdekesek, sokkal fontosabbak a tanulmányok, a jegyzetek, a szó nemes értelmében vett tudományszerűsítés, hagyományörzés (...)”. Így igaz: elegendő belepillantani az egykori lapszámokba, hogy olyan jeles nevekkal találkozzunk, mint például Balogh Edgár, Egyed Ákos, Ferenczi István, Imreh István, Keszeg Vilmos, Mikó Imre, Nagy Olga, Ráduly János, Veress Dániel, Vofkori György.

Beke György a budapesti *Honismeret*-ben jelzett elismerőleg 1996-ban a folyóiratról: „Székelyudvarhely rangosan jelentkezett újra a magyar szellemi életben. A Székely Útkereső valamennyiünk számára kutatja a jövő, a megmaradás méltó útját.”

Nézzük csak, 1990 tavaszán a folyóirat 1. száma milyen írásokkal és nevekkal jelentkezett a friss erdélyi magyar sajtó porondján. A főszerkesztői *Beköszöntő helyett* című vezércikk után Lőrincz József *Korkérelem és korparancs* című írása volt olvasható a lapszámban, ezt követte Nyirő Józsefnek *A vén cigány* című novellája, Kányádi Sándortól a *Könyvjelző* című vers, Szócs Géza *Kérdések a XXVI. század költőihöz* című verse, Cseke Péter *Hazatérő szavak* című riportjának első része — hogy csak ezeket említsem ezúttal.

S mindjárt a lap élén jelent meg Reményik Sándornak *Az ige* című verse — mintegy nyomatékositva a fölvállalt szerkesztési vezérelvet. A 2. számban aztán Tamási Áron, Veres Péter, Egyed Ákos, Tőkés István, Kovács András Ferenc neve is jelen van a szerzők sorában, s Nagy Imre rajzát közli — Tamásiról.

Az indulásról szólva, 1990 áprilisában a *Hargita Népe* ezt idézte Beke Sándor vezércikkéből: „Célunk csupán egy lehet: mindannyiunk elé tárni székely közéletünket, s egy elnyomott, embertelen kisebbségi sors koromsötét emlékéből feloldani lebilincselte közművelődésünk, kultúránk, történelmünk és irodalmunk értékes pillanatait.”

Ez a nemzeti kötődésű, megtartó szellemiség jelentkezett erőteljesen akkor, a '89-es fordulat után: nagy remények bűvöletének légkörében bukkantak föl bátor kezdeményezések, amelyeknek egy része aztán a sajátos honi demokrácia útvesztőiben oly rövid életűnek bizonyult.

Volt azonban másfél évtizeden át egy *Székely Útkereső* Székelyudvarhelyen — és ez számottevő sajtótörténeti tény, sőt talán: történelem. Súlyos hiba lenne megfeledezni a szellemi útkeresésnek ezekről a közelmúltbeli emlékeiről.

(2009)

A BARANGOLÓ ÍRÓ: BEKE GYÖRGY

Íróasztalomon napok óta Beke-kötetek tornyosulnak. Egész rakomány. Rá, a szerzőre gondolva, akivel nemrég még meghitten, emlékeket idézgetve, tervekről álmodozva, siralmas közügyek okán háborogva oly egyetértőleg beszélgethettem Budapesten, a Dózsa György úti otthonban, s aki aztán épp egy hónap múlva oly váratlanul, oly megrendítő sietséggel távozott végleg közülünk. Tovatűnt időkből jól ismert írások lapjait forgatom belemerüléssel. Itt is, ott is aláhúzásokra, margóra rótt felkiáltójelekre bukkanok: recenziókra, méltatásokra való hajdani készülődések nyomai ezek az elhalványult ceruzavonások. S nézegetem a sokatmondóan beszédes címeket: *Magunk keresése*, *Búvópatakok*, *Tolmács nélkül*, *Szilágysági hepehupa*, *Nyomjelző rokonság*, *Boltívek teherbírása*, *Egyetlen út: az önrendelkezés*, *Peremvidékek magyarsága*, *Magyar gondok Erdélyben*, *A lándzsza hegye*, *Világos árnyékában*, *Védekező anyanyelv*, *Székegyföld* (háromszor) — és így tovább. Talán ennyi is kellőképpen érzékelteti a roppant terebélyes életmű főbb erővonalait: Beke György írásos teljesítményének impozáns arányait, súlyát, mondandójának lényegét.

Erdélyi magyar író — kortársunk és sorstársunk — sok évtizedes, fáradhatatlan munkálkodásának eredménye ez a hatalmas betűrengeteg; olyan szilárd szellemi építmény, melynek időtálló jelentőségét nem kérdőjelezhetik meg mulékony divatok, viszketeg hőbörgések, finnyáskodó fanyalgások. Beke György soha nem pihenő tollának minden mozdulatával küldetési hivatást teljesített: múltbeli és jelenkori értékeinkről, tegnapi és mai magyar gondokról, a kisebbségi léthelyzetbe kényszerítettek nemzeti megmaradásának lehetőségeiről, az anyanyelv megtartó erejéről nyújtott fölrázó-figyelmeztető tudósításokat. Sok műfajban otthonos írástudóként.

Életformája volt a barangolás. A nagy előd, Orbán Balázs ihlető példájának vonzásában egész Erdély magyar világának feltérképezését tűzte ki célul; mint egy huszadik századi Julianus barát, felkereste a legfélreesebb szórványokat is, nemkü-

lönben az erdélyi magyar kultúra értékteremtő műhelyeit, a védekező anyanyelv színhelyeit Marosvéctől Nagyenyedig, az Értől a Kölesérig, a bihari falvaktól a csángókig; megvallatta mindenütt a közösségi cselekvő embereket, felkutatta történelmünk emlékhelyeit. Ennek a páratlan vállalkozásnak az eredményeként láthatott napvilágot az utóbbi években Beke György tollából a Barangolások Erdélyben című sorozat nyolc vaskos kötete; sajnos, a további kettő — az Olt és a Feketeügy tájait bemutató könyv és a maradék Kolozsvár — immáron csak terv maradt...

Szülőfaluját, a háromszéki Uzont soha el nem feledve, soha meg nem tagadva indult el barangolásaira fiatal újságíróként, s életének nyolcvanadik évében ide, övéi közé tért vissza végső pihenésre. Pályájának állomásai: Sepsiszentgyörgy, Bukarest, Kolozsvár, majd Budapest. Szerkesztőségek rangos munkatársa volt; riportokat, publicisztikát, esszéket írt, meg novellákat, regényeket. Letiltások, kizsorítások, üldöztetések miatt kényszerült áttelepülni Romániából Magyarországra 1989 decemberének legvégén, a Ceaușescu-diktatúra végnapjaiban. *A lándzsá hegye* című írásában számolt be naplószerűen azokról a körülményekről, okokról, melyek a szülőföld elhagyására kényszerítették. (Ez a kevéssé ismert kis kötete 1993-ban látott napvilágot az Apáczai Könyvműhely és az Intermix Kiadó gondozásában. Az utószót Farkas Árpád írta.)

Legfelülről irányított hajsza indult Beke György ellen Romániában már 1983 telén, akkoriban megjelent legújabb kötete, a *Boltívek teherbírása* kapcsán. Ismert nevű bukaresti magyar aktivisták voltak a hajsza végrehajtói. Könyörtelenül betiltották a kötetről írt recenziókat, Beke nevét kigyomlázták a lapokból. Egy Gheorghe Rotaescu nevű tartalékos belügyi alezredes Szatmáron megjelentetett egy 36 oldalas füzetet, melyben a legvadabb vádakkal támadta — „leplezte le” — Beke Györgyöt, a *Boltívek teherbírása* szerzőjét, mint javíthatatlan magyar nacionalistát. Szörnyülködve írta a tartalékos szekus, hogy Beke „egy 404 oldalas kötetben nem hivatkozik egyébre, csak az

anyanyelvre és az anyanyelv megőrzésének lehetőségére”. Ilyen és hasonló háborgások követték egymást Rotarescu alezredes úr irományában, akit mélységesen felbőszített az is, miszerint — emlékezik vissza Beke *A lándzsás hegyében* — „nem csak lustrát próbáltam készíteni Máramaros és Szatmár megye magyar oktatásnak helyzetéről, de érvelni is merészeltem az anyanyelvű oktatás előnyei mellett”.

Hosszadalmas lehetne szemelgetni a Rotarescu-féle vádak halmazából. Hogy — például — azt kérdezi egy helyütt: „Sértene-e valamivel az együttélő magyar nemzetiség jogait, ha ugyanúgy írnák és ejtenék a helységek neveit, ahogyan a románok?” Mit lehet válaszolni egy ilyen kérdésre? Csak ezt: bizony, több mint sértene ez minden magyart! Hisz hagyományos, ősi, nem ritka esetben több mint ezer éves múltra visszatekintő erdélyi magyar helynevekről van szó a szatmári vagy a hargitai tájakon; ezeket szeretné eltüntetni a köztudatból Gheorghe Rotarescu — elvbarátaival egyetemben. (És nem sokkal később, 1988-ban államfői rendelet tiltotta meg a magyar helységnevek használatát Romániában! Rotarescu a diktátor fülének igen-igen tetsző hangokat pengetett...).

Ilyen előzmények után, körülmények között érlelődött meg Beke György döntése: átlépi a nyugati határt. „Menekültem az ügyészségi és hadbíróági tárgyalásoktól — írja később —, amelyeket a *Csángó passió* című, 1988-ban az Európa Kiadónál megjelent kötetem indított el. Személyes tulajdonú lakóházunk államosítása, teljes anyagi tönkretételünk után, mikor már szerény bútoraink is útban voltak, alaposan megvámolva, Budapest felé, egy nappal mindezek után, mikor már mennem kellett, mert az útvelemet nem hosszabbították meg többé — ki tört a romániai forradalom. Ha az idő jobban siet vagy én késsek valamennyit, nem indulok útnak. Mozgó vonatról azonban nem lehet leszállni. Tovább kellett jönnöm életem következő állomásáig. Azzal a reménnyel, hogy szülőföldemen most már cenzúra nélkül megjelenhetnek elgáncsolt, fogságba vetett kézirataim, továbbá szólhatok a Kriterion műhelyéből egyszerre

Erdély és az anyaország olvasóihoz, — úgy érzem, hogy itt, — az anyaországban is szükség van néha az erdélyi szóra”.

Erdélyi szavak elkötelezett szószólója, erdélyi gondok hűséges számontartója, tudatosítója maradt Beke György mindvégig, több mint másfél évtizeden át, szerkesztőként, új és újabb könyvek szerzőjeként, jó ügyek támogatójaként: erdélyi magyar íróként. Úgy megszerette Budapestet, hogy soha nem tudta feledni Uzont...

Annak idején, 1987 augusztusában Sütő András levélben köszöntötte a 60 éves Beke Györgyöt, ilyenképpen: „És mondom: áldjon meg az Isten. És elgondolom: milyen nehéz a sorsa annak, aki ügyet vállalt magára, mert nem tehetett másként; hiszen az ügy is őt választotta ki nehéz helyzetébe. Ez így igaz akkor is, ha cinikus esztéták, sikerkárosultak és üres becsvágban fetrengők erről másként vélekednek. Valakinek mindig állni kell a tornác küszöbére. Ilyen felelős szellemi emberünk vagy Te, Gyurka (...)”

Ilyen felelős szellemi embereinktől kellett búcsút vennünk nemrég: Sütő András, Beke György... S folytathatnám a sort... Ám elháríthatatlan az Idő parancsa: valakiknek ma is, holnap is, állniuk kell tornácaink küszöbére. Akkor ugyanvalóst, ha viharfelhős az égbolt.

(2007)

HÉTKÖZNAPI CSODÁK VILÁGA

Köves földek, szárazvillámok, bóbitás galambok — hétköznapi csodák itthoni világában ízlelgetem a szavakat, nézegetem a képeket, Páll Lajos könyveit lapozgatva. S mindjárt észlelhetem: a most 70 éves költő-festőművész életműve olyan zavartalan teljesség, melyet nem lehet, nem szabad földarabolni. Páll Lajos versei és képei elválaszthatatlanul egymáshoz tartozva nyújtják nekünk és hangsúlyozzák a közös mondandót.

Első kötetéről, az 1970-ben megjelent *Fényimádókról* szólva Székely János annak idején ezt mondotta: „Festészetében jelenleg talán előbb tart, de megkésett első kötetének tanúsága szerint versei is elérik azt a színvonalat, melyet az igazi költészetnek kijáró tisztelettel kell honorálnunk. És menyire hasonlóak. Tárgyukban, szemléletükben, hangulatukban mennyire egy tőről metszettek! Kép a versnek, vers a képnek olykor csak variánsa (...)”

Eszkendők múltán, 1985-ben, Mózes Attila a *Köves földek* című verseskötetről írt kritikájában, mintegy tovább árnyalva az előbbieket, ekként nyilatkozott: „Páll Lajos számomra az a költő, aki egyben tökéletes ’képkeretező’ is. Nem a szónak mesteremberi értelmében képkeretező, hanem úgy, hogy pontosan megszabja a képek és versek határvonalait, amelyek ’lekerekítik’, lezárják a megpillantott témát, s amelyből csak annyit vesznek be a keretbe, amennyi a ’szükséges legkevesebb’ ahhoz, hogy a költő mikrokozmoszának tükrében az olvasó megláthassa, de legalább megsejthesse annak az univerzumnak a lényegét, amelyikben él (...)”

Hétköznapi csodákkal benépesített, az otthoniasság meleg légkörét árasztó mikrokozmosz ez, melyben olykor „a felhős ég fönnakadva / vonaglik a fák tetején”, s „dérbe dermedtek a fűzek, / a Korond patakára dültek, / láncos-kutya-tél csikorodult, / szél indult s az égre mordult / porkahavat kaparászva”, és ahol a Küküllőben, Parajd fölött, Rapsóné „ahogy mosdott, gyöngy lett a víz”, meg aztán: „Mikor az asszonyok este hazatérnek, / mindig korán sötétedik, / visít a malac, bolyong a

majorság, / s alig lobban fel a tűz”, és „hány fazekas áll itt sorba, / ki gyűjtötte egy csoportba, / mitől görnyed meg a hátuk, / ki uszít kutyát reájuk”, — ott, ahol „Fürdik a vízirígó, / Gyöngyhabos, patyolat melle, / ébennél sötétebb szárnyal / csapkod a vizek szerelme”... A soha el nem hagyott, meg nem tagadott szülőföld hétköznapi csodái élnek, ragyognak, lélegznek, gyönyörködtetnek Páll Lajos verseiben — és képein — már a pályakezdés legkezdetének szakaszában is.

De miként is bontakozott ki és alakult úgy, ahogyan alakult, a sokgyermekes korondi korongozó család 1938. április 2-án született fiának az életútja, pályája? Már említett Forrás-kötetének, a *Fényimádóknak* fűlszövegében olvasható: „Sokféle foglalkozást megpróbáltam, még többet is, mint amennyi illetet volna. Festettem képet, építettem házat, gátat, izzadtam a fazekat égető katlanok mellett, írtam verset (lehet, túl sokat), voltam pakulár, s hogy még mibe fogok, nem tudhatom előre. Most már úgy vagyok, mint az, aki hazajött az erdőről, s mindent leégve találva, a siratást váróknak csak annyit mondott: ’no, hál’istennek, ezen is túl vagyunk.’” Túl vagyok már a harmincon. Van fiam, lányom, feleségem, házam, sohase lesz olyan kevés jókedvem, hogy valakinek kölcsön ne adhatnék — kamat nélkül.” Túl immáron a kétszer harmincon is, a költő Páll Lajos újabb versekben csak nemrég adott számot — *A csodák házában* című könyvének lapjain — azokról az el nem felejthető, nehéz esztendőkről (1958–1962), melyeket börtönökben, lágerekben kellett eltöltenie, büntelen rabként, sorsában osztozó jó társakkal, akik ’56 őszének ártatlan áldozataiként szenvedtek vele együtt a Duna melletti gyilkos ködökben, a keresztkérdések súlya alatt, ott, ahol „az élet az, ha tele a bendő, / s így lesz véges a napok köre”. Ne emlékezz! — írta egyik versének címében (is) Páll Lajos évek múltán. Voltaképp pedig arról vallott, hogy a gulágvilág poklainak sötét éjszakáit, kínjait elfeledni soha nem lehet. És megmutatta — hittel, erővel: mi éltette a reményt akkor és ott, a mélységekben. Megszenvedett élményei tovább éltek benne s beleépültek tág ölelésű, gondolatgazdag lírájának csodákkal telített világába. Bi-

zonyos: lesz még — hogyan lenne — versben szóló, képbe örökített hozadéka a költő-festőművész elkövetkező, békességes-nyugodalmas mindennapjainak. Mert a hetvenedik esztendő semmiképpen sem a pálya nyugvópontja. És a Firtos alatti köves vidék — Korond — nem elnémító provincia...

Erdély szívében, hétköznapi székely csodák háza táján — Páll Lajos műhelyében — új és újabb értékeket érlel az idő.

(2008)

EGY „AJÁNDÉK” TÖRTÉNETE

A novemberben megrendezett XIV. Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásár egyik legjelentősebb újdonsága volt Stefano Bottoninak *Sztálin a székelyeknél* című kötete. (Megjelent a csíkszeredai Pro Print Könyvkiadónál, a Múltunk könyvek sorozatban; sorozatszerkesztő: Bárdi Nándor.)

A vásár színhelyén is, Kolozsvárt is a bemutatók alkalmával sokaknak dedikált a szerző — s az átlagot jóval meghaladó érdeklődés ez esetben semmiképpen sem tűnik alaptalannak. Eleget talán a kötet pontosan eligazító alcímét tekintetbe venni: A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960). Ma-napság — fél évszázaddal a MAT egykori „jelenléte” után, a székel్యöldi autonómia megteremtésére irányuló mai törekvésének idején — ugyanvalóst indokolt, természetes a téma iránti széles körű érdeklődés.

A fiatal olasz történész, Stefano Bottoni, aki 1977-ben született Bolognában, s az ottani egyetemen szerzett diplomát 2001-ben, majd doktori fokozatot 2005-ben, szülővárosában tanított megbízott előadóként; jelenleg a Kelet-Piemont Egyetem kutatója és a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézetének külső munkatársa.

Pályájának kezdete óta lankadatlan érdeklődést tanúsít az erdélyi magyarság huszadik századi sorsa, s ezen belül különösképpen a székelység iránt. Véleménye szerint a MAT hajdani létrehozásáról, szűk nyolcesztendő történetéről, megszüntetésének körülményeiről eddig magyar nyelven is csak elvétve születtek érdemleges tanulmányok; feltétlenül szükségesnek látja tehát „egy tágasabb lélegzetű összegzés” elkészítését, kiadását.

Könyve születéséről Bottoni így vall az Előszóban: „A kötet alapját egy 2002–2004 között elkészített olasz nyelvű disszertációm képezi, melyet a bolognai Egyetemen védtem meg 2005 májusában. 2007 őszén olasz nyelven jelent meg ennek meglehetősen átdolgozott változata (*Transilvania rossa. Il comunismo*

romeno e la questione nazionale. 1944–1965. Roma. Carocci Editore).

Az eredeti kézirat magyar nyelvre való átültetése során azonban kiderült, hogy az olaszból való visszafordítás nem elégítheti ki az olvasóit: új, adatokban gazdagabb és a magyar autonómia történetére fókuszáló kötetre van szükség. Hosszú és bonyolult folyamat eredményeként született meg az itt olvasható kötet.”

Nem vagyok szakmabeli történész; Stefano Bottoni jelen könyvének vitathatatlan erényeit (vagy pedig gyöngeségeit) amolyan „civil” olvasói észrevételeim nyomán — és nem utolsósorban a szóban forgó történetek egy részének közvetlen ismerőjeként, mondhatnám: személyes élmények birtokában — vehetem szemügyre. Az ötvenes években benne éltem az események forgatagában, mint egyike azoknak a marosvásárhelyi magyar értelmiségieknek, akik foglalkozásuk révén jelen lehettek ekkoriban a helyi közélet színterein.

Az *Igaș Șeș* szerkesztőjeként 1956 nyarán és őszén egyike voltam — pályatársaim oldalán — a szellemi forrongások résztvevőinek, többek között annak a megalázó kihívásnak is, hogy legjobb meggyőződésünk ellenére a magyarországi forradalmat elítélő nyilatkozat aláírására kényszerítettek minket, szerkesztőket, írókat a hatalom urai. (Hogy aztán ezt az aláírást négyen vissza is vonjuk – számot vetve a leg súlyosabb következményekkel.)

Látható, érzékelhető volt a romániai kommunista párt, a kormányzat félreérthetetlenül nacionalista, beolvasztó célzatú politikájának minden rezdüllete a MAT létezésének éveiben is, a gazdasági és társadalmi élet legkülönbözőbb területein. Persze lehettek látszólagos pozitívumai is ennek a rövid, átmeneti periódusnak a Székelyföldön élő magyarság mindennapjaiban.

Használhattuk az anyanyelvünket — szinte minden szinten — és így tovább. A kegyes „sztálini ajándék”, ahogyan Bottoni találóan jelzi a Magyar Autonóm Tartomány Romániában való létrejöttének lényegét, sokak számára olyan illúziókat szült,

hogy ilyenképpen végleg megoldódott Erdély földjén az úgynevezett nemzetiségi kérdés. (Ámde nem mindenki feledkezett meg Székelyudvarhely környékén sem például a szatmári, az aradi, a kalotaszegi magyarokról..., és közszájon forgott a mondás: „Az autó magyar, de a sofőr román.”)

A *Sztálin és a székelyek* című kötet szerzője éveken át kutatott a romániai levéltárakban, gyűjtögette, tanulmányozta a Magyar Autonóm Tartományra vonatkozó dokumentumokat. Természetes, hogy a Maros megyei levéltár őrzi az anyag jó részét, de Bottoni gyakran hivatkozik a Securitate Irattárát Vizsgáló Bizottság archívumában található iratokra is, az Országos Központi Levéltár állományára, a Magyar Országos Levéltárra, a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárára.

Haszonnal forgathatta a korabeli sajtókiadványokat. (*Előre, Igaz Szó, Igazság, Korunk, Scinteia, Utunk, Vörös Zászló* stb.) A felhasznált forrásokról lábjegyzetekben tájékoztatja olvasóit. (Néhány esetben személyes közlések révén szerzett információkat is említ.)

Hatalmas forrásanyag birtokában, széleskörű kutatómunka nyomán keresi tehát a választ könyvében Bottoni arra a kérdésre, melyet az Utószóban így fogalmazott meg: „Mi volt a Magyar Autonóm Tartomány, és milyen emlékezet maradt róla ötven év távlatából?” S így folytatja: „A sztálini autonómiát kirakatnak, magyar gettónak lehet tekintetni. A kirakat-tézis szerint a MAT nem volt több, mint lényegtelen engedély az elégedetlen magyar kisebbség felé — ahogyan a bukaresti brit követ mondotta volt a tartomány létrehozása után (...).”

A MAT „kulturális üvegházként” jött létre — írja Bottoni. „A MAT által biztosított üvegház egy új habituális szerkezetet közvetített a lakosság felé: ennek legfontosabb eleme nem a kommunista párt hivatalos ideológiája volt, hanem az egalitárius társadalomlét és a magyar népi kultúra. Ugyanakkor a MAT létrehozása teljesítette egy városnak, Marosvásárhelynek a kulturális-gazdasági központ szerep iránti vágyát (...).”

Bottoni tehát elsősorban a levéltárakban fellelhető dokumentumokra épít, s leginkább figyelemre érdemes, valóban lényegre utaló mindaz, amit főként a MAT gazdasági-társadalmi viszonyairól közöl — ezeknek a forrásoknak a bő idézése, értelmezése során.

A magamfajta öreg olvasó, akinek személyes emlékei is vannak ezekről az időkről, eseményekről, nem alaptalanul érzi némiképpen mellőzöttnek a korabeli, itteni emberi vonatkozások bemutatását, a székelyföldi autonómia mindennapi életének meghatározó jegyeire való utalásokat.

Persze, Stefano Bottoninak, aki a Magyar Autonóm Tartomány éveiben még meg sem született az olaszországi Bolognában, s csak a közelmúltban volt lehetősége a romániai levéltárak kutatására, aligha lehetnének közvetlen élményei erről a tovatűnt világról. (Amde megtehetette volna, hogy behatóbban tájékozódjék azok köreiből, akik napjainkban még emlékeznek a fél évszázaddal ezelőtti dolgokra...)

Ami pedig a szóban forgó korszak szellemi életét, kulturális arculatát illeti: körütekintőbb, árnyaltabb megközelítést igényelt volna ez a bonyolult kérdéskör. Nem utolsó sorban a sűrűn emlegetett Kolozsvár—Marosvásárhely viszonyt illetően. A fennmaradt dokumentumok egy részét — úgy vélem — csakis kellő kritikával, megfelelő tárgyismerettel lenne célszerű kézbe vennie, használnia a töretlen hitelességre törekvő történészek.

Helyénvaló, hogy Stefano Bottoni ezúttal (is) részletesen tárgyalja az 56-os marosvásárhelyi eseményeket, fejleményeket, ezek különböző vetületeit, például az itteni írók magatartását. De nem ártott volna más — nem csupán levéltári — forrásokat is igénybe vennie. Egy helyütt közli (lábjegyzetben) annak a jegyzőkönyvnek levéltárban őrzött szövegét (ANDJM, fond 1134, dosar 1427/1956), amelyet a marosvásárhelyi írókkal, szerkesztőkkel 1956. október 24-én tartott gyűlésről vettek fel.

Ebben a jegyzőkönyvi iratban az olvasható, hogy a gyűlésen jelen volt — többek mellett — Tompa László és Tomcsa Sán-

dor is Székelyudvarhelyről. De az igazság az, hogy sem Tompa, sem Tomcsa egyetlen alkalommal sem volt jelen azokon a gyűléseken, amelyeket ezekben a napokban tartottak Marosvásárhelyen a tartományi pártbizottság szervezésében. Mégis: szerepel a nevük a második, november 4-i gyűlés után született, *Lelkiismeretünk parancsszáva* címet viselő levéltári nyilatkozatban! (Egykori jelenlévőként tanúsíthatom ezt. Tény viszont, hogy az írókkal tartott második gyűlés jegyzőkönyve levéltári példányának élén kézírással ez a feljegyzés olvasható: „A jegyzőkönyvvezető hiányzott”).

Messzemenően jogos a kérdés: mennyiben lehetett hitelesnek tekinteni egy olyan jegyzőkönyvet, amelyet utólag „valakik” fabrikáltak? (Ugyanebben a lábjegyzetben megjegyzi Bottoni: a gyűlésen jelen volt s felszólalt Metz Erzsébet „aktivista” is. Metz Erzsébet valójában az *Igaz Szó* szerkesztőségének korrektoraként volt jelen a gyűlésen, s akik ismerték őt, jól tudják, hogy a lehető legtávolabb állott az itt jeleskedő aktivistáktól.)

Továbbá: téved a szerző, amikor azt írja, hogy az október 24-i gyűlésen jelen volt Fazekas János is. Az az igazság, hogy Fazekas János Bukarestből, a pártközpontból csak ezek után érkezett Marosvásárhelyre, s valóban jelen volt — még hozzá tevékenyen — az írókkal tartott következő, november 4-iki gyűlésen.

Továbbá: a *Lelkiismeretünk parancsszáva* című levél-nyilatkozat köztudomásúlag csak később jelent meg a központi magyar napilap, az *Előre* hasábjain, amelynek akkori főszerkesztője, Robotos Imre — írja Bottoni — „állítólag megtagadta a nyilatkozat közlését, mivel az aláírók közül ketten, Sütő András és Gálfalvi Zsolt arra kérték, törölje nevüket, mert ők »szolidaritást vállalnak a magyar ifjúsággal«.”

Ezzel szemben az az igazság, hogy a nyilatkozatról aláírásunkat négyen vontuk vissza, s Robotos nem „állítólag”, hanem ténylegesen megtagadta a közlést, ami aztán döntő módon hozzájárult a főszerkesztői székől való eltávolításához.

Ide vonatkozóan — tisztázás végett — legyen szabad idéznem Sütő András *Szemet szőért* című naplókötete *Egy októberi éjszakának aknamezején* című fejezetéből a következőket: „Érthető, hogy ’56 októberének eseményei folytán a belügy megbízottai minden lépésemet figyelni kezdték. Ugyanúgy három barátomat is, akik közös szellemiségű politikai fellépésekben a következők voltak: Gálfalvi Zsolt, Nagy Pál, Oláh Tibor. (...) A mi levelünk pedig jogos sérelmekből támadt, ám ellenforradalomba torkolló katasztrófát emlegetett többek között. — Négyen ültünk lakásomon a rádió előtt: Gálfalvi Zsolt, Oláh Tibor, Nagy Pál és jómagam. Késő este volt már. Azonnal felhívtam telefonon Robotos Imrét, közöltem vele, hogy négyünk nevét törölje a levél aláíróinak névsorából. A levél nem a valót mondja, nem vállaljuk... (...)”

Könyvének ide vonatkozó fejezetében a szerző sajnos nem vette alaposan figyelembe Sütő András hiteles emlékezését...

Továbbmenőleg: kár az is, hogy Stefano Bottoni *Sztálin a székekelyeknél* című kötetében az úgynevezett Földes-ügy kapcsán ezúttal sem fogalmaz kellő körültekintéssel. (2005-ben *A hatalom értelmisége — az értelmiség hatalma* című tanulmánya erről az „ügyről” heves vitát váltott ki a sajtóban. Nincs jele annak, hogy ezúttal lényegbevágóan hasznosította volna az akkori helyreigazító, kritikai véleményeket.)

1958 őszén Földes Lászlót eltávolították az *Utunk* főszerkesztői székéből. Előzőleg ő terjedelmes tanulmányt közölt lapjában *Irodalomunk eszmei tisztaságáért* címmel, s ebben súlyosan elmarasztalta — pártos érveléssel — nem csak az *Utunkat*, de különösképpen az *Igaz Szót*, túlzott „liberalizmussal” és „nacionalizmussal” vádolva ezeket a kiadványokat.

Erre a Földes-tanulmányra többen reagáltak; az *Igaz Szó* főszerkesztője, Hajdu Győző terjedelmes (25 gépelt oldalas) feljelentést küldött Bukarestbe 1958. augusztus 20-án a Román Munkáspárt Központi Bizottságához. (Hajdu feljelentésének teljes szövege megtalálható a marosvásárhelyi Állami Levéltárban. Legalábbis különös, hogy Bottoni, aki különben oly be-

hatóan tájékozódott ebben a levéltárban, nem vette figyelembe sem annak idején, sem most ezt a perdöntő jelentőségű dokumentumot...)

Hadd idézzek belőle bővebben: „Földes László szóbanforgó cikkével és tevékenységével kapcsolatban állásfoglalásomat a következőkben összegzem:

a) Földes László évek óta az ideológiai és politikai tévelygések olyan sorozatát követte el (írásban és szóban egyaránt), mely nagymértékben akadályozta egyes eszmei kérések tisztázását irodalmi életünkben.

b) Pártellenes, revizionista és nacionalista demagógiával sok író — több vásárhelyi és kolozsvári fiatal író — maga köré tömörített és ezáltal megzavart; egyeseket hibás, másokat pedig kimondottan pártellenes (pl. Kányádi Sándor) magatartásba sodort, illetve erősítette egyesek pártellenes, anarchista megnyilvánulásait, mikor az idegen ideológiai áramlatok szóvivőjeként lépett föl.

c) Pártunk II. kongresszusát és a XX. kongresszust követő időszakban az osztályellenség ideológiai-politikai hatása alá kerülve a legnyíltabban szembehelyezkedett (írásban és szóban egyaránt) pártunk Központi Vezetőségével; a leggyalázatosabb módon rágalmazta pártunk vezetőit, személy szerint Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtársat és más vezető elvtársakat.

A magyarországi ellenforradalmárokkal egy követ fúj, mikor a párt vezetés teljes megújulásának szükségességét hirdette és pártunk úgynevezett sztálini vezérgárdájának a leváltását követelte.

d) Mint az Utunk főszerkesztője a legelvtelenebb, áskálódó, káros tevékenységet fejtett ki; kétarcú politikát folytatott mind a párt, mind a munkatársak felé, ezzel rombolta irodalmunk pártos egységét és akadályozta a harci összeforrottság további erősödését.

e) Mostani cikkével — szándéka ellenére — végképp lerántotta a leplet karrierista manőverjéről. Földes László éveken át »jobbra hajtott«, jobboldali pozícióról támadott, a pártellenes-

ség és az ellenforradalmi megnyilatkozások egész sorozatáig ragadtatta magát azért, hogy most hirtelen fordulattal — álnok önkritika mögé rejtőzve — balra megpróbáljon mindenkit előzni, felhasználva a rágalmazás és a hamisítás legmocskosabb eszközeit is.

Ilyen embernek semmi keresnivalója nincs a munkásosztály forradalmi pártjában. De ilyen pártellenes revizionista irodalmárnak irodalmi életünkben sincs mit keresnie. Különösen nincs helye az Utunk szerkesztőségének az élén, de nincs helye egyetlen szerkesztőségben sem.

Javasolom, hogy a párt illetékes szervei végezzenek széleskörű vizsgálatot a fenti kérdésben. Meggyőződésem, hogy Földes László pártellenes magatartásának sokoldalú feltárásával egyidejűleg olyan kérdések is felszínre kerülnek majd, melyek tisztázása Pártunk Központi Vezetőségének irányelvei alapján rendkívül nagy segítséget jelenthet az egész hazai magyar irodalomnak.

Javasolom, hogy a vizsgálat lebonyolításával vegyék tekintetbe annak a gyűlésnek a jegyzőkönyvét is, melyet a Központi Vezetőség 1956 szeptemberében hívott össze a kolozsvári írókkal, mivel a gyűlésen elhangzott egyes pártellenes kirohanások tudomásom szerint olyan jellegűek voltak, amelyek a rejtett összefüggések feltárását megkönnyíthetik.”

Feljelentésében Hajdu Győző félreérthetetlenül utal arra is, hogy 1956 őszén Marosvásárhelyt — idézem a szövegből — „Sütő András, Gálfalvi Zsolt, Nagy Pál, Oláh Tibor, akik akkoriban Földes László közvetlen baráti köréhez tartoznak és ők is szembehelyezkedtek a marosvásárhelyi kommunista írók magatartásával” — épp úgy, mint Kolozsvárt például Marosi Péter, Bajor Andor, Fodor Sándor, Kányádi Sándor és mások.

Ezért tűnik legalábbis furcsának, hogy a *Sztálin és a székekelyek* című kiadványban egy helyütt Bottoni így fogalmaz: „A marosvásárhelyiek, Hajdu Győző és a körülötte csoportosulók (Sütő András, Gálfalvi Zsolt, Nagy Pál, Papp Ferenc, valamint az idősebb Kovács György), úgy gondolták, ha Bukarest mellé

állnak a kolozsvári magyar elit elleni harcban, nemcsak egyéni pályafutásukat alapozzák meg, hanem az autonóm tartomány számára is erős politikai pozíciót biztosítanak.”

A tények, a történetek hiteles ismeretében aligha lehet „Hajdu Győző és a körülötte csoportosulók” egységes fellépéséről beszélni. Az ominózus feljelentés, amelyet Hajdu — saját bevallása szerint — azonnal eljuttatott a belügyi szervekhez is, egyértelműen bizonyítja, hogy a Földes elleni hadjáratban ő, Hajdu Győző volt a fővezér, nem pedig Sütő András, vagy valaki más, ahogyan a 2005-ös vita némely hangadói (élükön épp Stefano Bottonival) ezt tudatosítani igyekeztek.

A Hét berkeiben akkor Sütő lejárata, rágalmazása volt a legfőbb szerkesztői célkitűzés. Most azonban itt lett volna az alkalom a valóságnak, a tényeknek megfelelő helyreigazításra. Ami nem történt meg, sajnos...

Vannak hát, hogyne lennének további vizsgálódásra, elfogulatlan értékelésre szoruló részei Stefano Bottoni könyvének (is). Bizonyára nem ez lesz az utolsó szó történészeinktől a Magyar Autonóm Tartományról, erről a manapság oly nagy figyelemre méltó témáról. Még akkor sem, ha jól tudjuk: nem egyébről, mint egy hajdani „ajándékról” van szó.

(2008)

BÖZÖDI ÉS A TERMÉS

Okkal mondhatjuk — szakmai körökben vannak is ilyen vélemények —, hogy a huszadik század első fele magyar irodalmának története nem kis mértékben folyóirat-centrikus. Elegendő talán csak a *Nyugat*ot említeni meggyőző példaként, de utána a *Válasz*, a *Kelet Népe*, vagy Erdélyben a *Pásztorút*, az *Erdélyi Helikon* is ugyanezt tanúsítja.

Adott történelmi körülmények között nemzedékék, irányzatok, tömörülések jelentkeztek a szellemi élet medrében egy-egy lap, folyóirat indításával, és az így megnyílt közlési lehetőségek általánosságban az értékteremtést szolgálták. Nem mellőzhető szakmai feladataink között a legelsőkhöz tartozik múltbeli folyóirat-irodalmunk számbavétele, különösképpen azoknak a kezdeményeknek és eredményeknek a felderítése, amelyek az eddigi során jószérivel háttérben maradtak, ám irodalomtörténeti, kultúrtörténeti jelentőségükhöz méltó figyelmet érdemelnek. Szerintem ezek közé tartozik a Termés is.

1942 decemberében — viharfelhők alatti háborús viszonyok közepette — került ki a nyomdából Kolozsvárt a *Termés* első száma. Valójában inkább kötet volt ez a vaskos, 152 lap terjedelmű kiadvány, borítójának belső oldalán ezzel a megjelöléssel: Ősz. Szerkesztette Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László. „Megjelenik évente négy kötetben, minden évszakban egyszer” — olvashattuk a szerkesztők névsora alatt.

Nem mindennapi esemény volt Erdélyben (de nem csak itt) a *Termés* jelentkezése irodalmunk égboltján. Egy fiatal írónemzedék indította útjára azt az orgánusot, mely jól meghatározott célkitűzése szerint a népi mozgalomhoz kapcsolódva kívánt a szellemi megújulás, az értékteremtés fóruma lenni. Természetes, hogy nem egyik napról a másikra, nem előzmények nélkül jött létre Kolozsvárt a merész vállalkozás: kezdeményező tervezgetések, éles viták hevében érlelődött meg az alapítás gondolata, míg aztán valóra vált a szép álom.

A lapalapítás előzményeit illetően forrásértékű dokumentumoknak tekinthetjük Szabédi László és Böződi György levélváltását, ami 1942 augusztusában történt, pár nappal a Helikon íróinak marosvécsi (utolsó) találkozása előtt. A vécsi összejövetelre ezúttal meghívást kaptak néhányan a fiatalok közül is, s ahogyan a tanácskozásról kiadott Tájékoztató jelentés közölte: „A második napba átnyúló megbeszélések során Szabédi László bejelentette, hogy a fiatalabb írók ez év tavaszán ugyancsak magyar nemzeti és népi célok szolgálatára írói munkaközösséget alakítottak. Ennek tagjai közül e találkozón is jelen vannak: Asztalos István, Gagyai László, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Szabédi László, Wass Albert. Kéri, hogy a felsoroltakat tekintsék az új munkaközösség képviselőinek. Az írók a bejelentést örömmel vették tudomásul — olvashatjuk a Tájékoztatóban —, mert a csoport munkaterve a Helikon közösségének programjával teljes összhangban van”. Szabédi ezúttal nem tett említést lapalapításról, csak egy olcsó könyvtár indításának tervét és a városokban, falvakban tartandó előadás-sorozat ügyét terjesztette elő, hangsúlyozván: közösen álljanak ki az írók „a nemzet egységét veszélyeztető szociális méltánytalanságok ellen”.

Böződi György, aki ekkoriban Marosvásárhelyen élt, már a vécsi bejelentés előtt szoros kapcsolatban volt a kolozsvári pályatársaival, Szabédiékkel, ismerte a terveket, többek között a *Pásztortűz* átvételére vonatkozó próbálkozásokat, s augusztus 3-án Szabédi Lászlóhoz írt terjedelmes levelében részletesen kifejtette ide vonatkozó nézeteit. Egyebek között ezt írta: „Végre, hogy valamit csináltok a sok tervezgetés után. A Pásztortűz átvétele, ha sikerül, roppant nagy jelentőségű volna mindnyájunk számára, nem csak nemzedékünk szempontjából, hanem egyénileg is, mert akkor bizonyára többet dolgoznánk (...) az írói közösségre feltétlenül szükséges lesz, de a siker érdekében kérlek, egyelőre csak a magatok nevében beszéljétek, és intézzétek a dolgokat. Általában a Helikon és az egyes vezetők előtt is annyira vörös posztó a nevem, hogy idegesítené őket, ha arra gondolnának, hogy engem is szerephez juttatnak azáltal, ha a lapról

lemondanak. Viszont Asztalos, Jékely és Szabédi neve olyan, amiért meghozzák esetleg ezt az irodalmi áldozatot, habár a Járosi-Tavaszy front nagy szívfájdalmával számolni kell. Lehet, hogy borúlátó vagyok, de én ismerem annyira csökönyösnek ezt a baráti kört, hogy ilyen áldozatot ne tétélezsek fel róluk (...) Tehát minden körülmények között ütni kell a vasat, és feltétlenül ki kell erőszakolni tőlük a lapot.”

Böződinek a *Pásztortűz* átvételével kapcsolatos borúlátása távolról sem volt alaptalan; jól rávilágít erre Szabédi is abban a válaszában, melyet két nap múlva, augusztus 5-én küldött Marosvásárhelyre. „Tulajdonképpen úgy áll a dolog — mondotta —, hogy Asztalos, Kiss és én összeültünk, hogy valamit csinálni kéne. Így jutott eszünkbe, hogy mielőtt új folyóirat alapítására szánnók rá magunkat, ajánlatot teszünk a Pásztortűz átvételére (...) Az eredeti elképzelésünk az volt, hogy Asztalos és Böződi szerkesztik a lapot. Megtudtuk azonban, amit levedben magad is írsz, hogy a te neved vörös posztó, s nem akartuk már eleve kockáztatni az ügy sikerét. Kissé szégyelltük is a dolgot, de végeredményben itt ugyanis csak formaságról van szó. Mi reád minden körülmények között számítunk (...)”.

Kiderült azonban, hogy Vásárhelyi Z. Emil, a *Pásztortűz* szerkesztője, aki akkor épp katonai szolgálatot teljesített, hallani sem akar a dologról, a lap átadásáról. „Tehát valóban el kell készülni a legrosszabbakra — írta Szabédi, s hozzátette: — Közben mi elhatároztuk, hogy a dolog méregfogát kihúzzuk a Helikon felé, s felkerestük, előbb Tamásit, aki örömmel vette elhatározásunkat, majd Kovács Lacit is (itt a formula az volt, hogy ő, a Helikon szerkesztője, nyugtassa meg a Pásztortűz baráti körét, hogy nem lát a lap átvételében ellenséges aktust)”.

Már másnap, augusztus 6-án Böződi hosszú és meglehetősen indulatos hangvétellű levélben válaszolt barátja, Szabédi László soraira. „Leveled sok fontos kérdést vet fel, és sietek a válasszal, mert látom, határidők szerepelnek, és azoknak előtte még sok mindent tisztáznunk kell — írta ezúttal, majd így folytatta: — Úgy látom a jelekből, főleg a ti megmozdulásotokból,

hogy mindnyájunk számára elérkezett most már a döntés pillanata (...) Régóta tudjuk, hogy mi másképpen gondolkozunk és másképpen látunk, mint a helikoni társaság, ez bármelyikünk írásával könnyen szemléltethető, tehát nekünk szellemileg nem sok kapcsolatunk van azokkal, akikkel most tárgyalnunk kell a függetlenségünk ügyében (...)”. Böződinek az volt a véleménye, hogy valójában nem tárgyalni kell a *Pásztortűz* átvételéről, esetleg egyéb hasonlóról, hanem: „Teljesen új lapot indítani, ami nehéz ugyan, de nem lehetetlen”. Végül is így történt...

A *Keleti Újság* 1942. október 18-án közölte — *A magára talált Erdély* címmel — azt a nyilatkozatot, melyben kifejezésre jutott (Szabédi László fogalmazásában) ennek a fiatal írónemzedéknek az önállóságigénye, valóságértékelése, ami azonban az aláírók szerint nem jelenthet radikális szakítást az előttük járók, Kósék, Reményikék, Tamásiék korosztályának Erdély-szemléletével. Ugyanekkor elhatárolták magukat a hangoskodó magyarkodástól, s ehelyett inkább a valós magyar szellemi értékek védelmét vállalták, szorosan kapcsolódva a népi mozgalomhoz. És ez a nyilatkozat már említette a készülő új folyóirat címét, a Termést is, utalva a tervezett rovatokra, s körvonalazva a kiadvány szellemi arculatát. A nyilatkozat aláírói között nem szerepel Böződi György, aki akkor nem tartózkodott Kolozsvárt, de ott vannak mindazok, akik kezdettől fogva támogatták az alakuló írói csoport munkáját. (Szenczei László és Wass Albert nem sokkal az indulás után kivált a csapatból.)

Asztalos István a Böződihez írt szeptember 25.-i levelében olvasható, hogy végül is miként zárult le a Pásztortűz átvételének sikertelen ügye, s az is kiderül, hogy az érdekeltek hogyan döntöttek a saját irodalmi fórum megteremtését illetően. „Most veled kapcsolatban szeretnék egyet-mást tisztázni — írja Asztalos. — Mi rád mindig úgy számítottunk és gondoltunk, mint magunkra. De íme jött ez a »Helikon« eset. A Szász Endre két cikke, amit enyhén szólva tapintatlannak ítélttem és ítélnék. Egy kicsit messzire voltál hozzánk és úgy látszik, nem egészen

értettük egymást. Még a találkozó előtt olvastam a Szabédihoz írt leveledet, melyben bőséges aggályaidat fejtetted ki. Én nem egészen osztottam és osztom aggályaidat. Az erdélyi irodalomból, vagy kultúrából, mint ahogy egy közösségi ügyből sem, nem lehet személyi ügyet csinálni, sem pedig személyi ügyből nem lehet közösségi ügyet gyártani. Elfogulatlanul nézve, egye meg a fene, de mégsem lehet tagadni az Erdélyi Helikon múltbeli érdemeit. Tamásit nem lehet kiradírozni, például, a magyar irodalom történetéből (...)

Nem sokkal előbb, augusztus 9-én látott napvilágot Marosvásárhelyt, a Székely Szóban, Szász Endrének az az írása, melyben a szerző (— a — szignóval aláírva) nem kevesebbet szorgalmazott, mint „a kolozsvári könyvkiadó vállalat likvidálását”, tehát az Erdélyi Szépmíves Céh megszüntetését látta szükségesnek, mondván aztán, egyebek között: „A Helikon akarva-nem akarva felfedezői babérokra pályázik, de vajmi kevés eredménnyel. Össze-vissza két említésre méltó író fedezett fel, Asztalos Istvánt és Wass Albert grófot”, — hogy végül kijelentsen: „a legortodoxabb helikonisták is érzik, hogy vagy újjászületnek, vagy feloszlanak”. Szász Endre a Helikon és a Szépmíves Céh elleni durva támadásával voltaképp a fiatalok, Böződiék mozgalmát akarta támogatni, ám megszólalásai csak zűrzavart okoztak az amúgy is eléggé felforrósodott légkörben.

Mindezek után 1942 decemberében napvilágot látott Kolozsvárt a *Termés* első száma — Ősz jelzéssel. Megjelenését „pártoló” előfizetők is segítették; ezek sorába tartozott például Málnási Bartók György, Járosi Andor, György Lajos. Báró Kemény János, a *Helikon* házigazdája 7.000 forinttal támogatta az új folyóirat indulását.

Nincs a *Termés* első számának élén főszerkesztői vezércikk, semmiféle bemutatkozás, programadás — minthogy főszerkesztő sincsen. Gy. Szabó Béla fametszete után mindjárt Kiss Jenő *Bátor élet* című verse olvasható az első oldalon, s ennek egyik sora — „eljött hát, el a »mi időnk«, barátok” — talán szerkesztői üzenetnek is tekinthető.

De nézzük csak a sorra következő novellákat, költeményeket, rovatokat (Vadrózsák, Kilátó, Vélemény, Művészet, Vigyázó, Harang): megannyi friss hang, jó olvasmány, okos érvelés irodalomról, népi kultúráról — jeles szerzők tollából. Kiss Jenő mellett Jékely Zoltántól, Varró Dezsőtől, Horváth Istvántól, Fényi Istvántól, Horváth Imrétől közölt verseket a *Termés* első száma; prózával jelentkezett Asztalos István, Bözödi György, Wass Albert, Gagy László; a Kilátóban kapott helyet Shakespeare Julius Caesar-jából egy részlet — Áprily Lajos fordításában, meg egy Mistral-novella, amit Szabédi Lajos tolmácsolt magyarul; és különösképpen sokatmondó a remek esszék, tanulmányok sorozata: Szabédi Tamási Áron novelláiról írt gondolatgazdag, időtálló értékelést s Zilahy Lajos és a nemzetnevelés címmel szóló hozzá az akkor oly nagy visszhangot kiváltó vitához; Bözöditől a *Móricz Zsigmond Erdélyben* című írás jelent meg itt először; Jékely Kiss Jenő újabb verseiről írt méltató cikket — *Igaz költő próbája* címmel, Parajdi Incze Lajos Márai híres röpiratáról, Balogh László Asztalos novelláiról mondott véleményyt — hogy ezúttal csak ezt a pár nevet említsem.

Valóban: egy erdélyi magyar írónemzedék jelentkezett a *Termés* hasábjain — olyan színvonalon szólva a maguk sajátos célkitűzéseinek szellemében a közös gondokról, közügyi jelenségekről, rangos művekről, amiben nyoma sem volt holmi avatag provincializmusnak, kezdetlegességnek. A lapszám recenzensei is felfigyelhettek erre. Féja Géza Budapesten, az *Esti Magyarországnak* december 29.-i számában adott hírt a *Termés* megjelenéséről, üdvözölve a rokonszenves eszmei irányulást; Szentimrei Jenő valamivel később — 1943 márciusában — közölt az első kötetről terjedelmes elemzést a *Magyar Csillagban*, vázolván a Kolozsvári lapalapítás előzményeit is. Idézte *A magára talált Erdély* című nyilatkozatból Szabédiék elvi állás-pontját, miszerint: „Nem lobogtatunk semminő új világnézeti jelszavakat. Megtagadni sem akarjuk a közös múltat, de az egyetemleges felelősséget sem akarjuk vállalni azért a múltért, mely nem egészen a miénk. Erdélyiek akarunk maradni, de három esz-

tendeje itt a kisebbségi írás anakronisztikussá vált. A mi erdélyiségünk bizonyos mértékben folytatása a tieteknek, de az új életviszonyok megújulást követelnek ezen a vonalon is. Annyi az egész: felnőttek érezzük magunkat, magunk gazdái akarunk lenni”. Az irodalmi megújulás igénye jelentkezett határozottan, messzehangzóan a *Termés* első számában, s ez a szerkesztői törekvés érvényesült változatos módon a továbbiakban is.

Ahogy Kiss Jenő később megfogalmazta: a *Termés* „spiritus rectora” kezdettől fogva Szabédi László volt. „A *Termés* és Szabédi alakja bennem mindörökre összeforrt” — írta visszaemlékezésében, és megjegyezte: „Annyi bizonyos: a háború kibontakozása és a közélet elaljasodása közepette a *Termés* volt egyik utolsó fellágvára az őszinte és igaz szónak, az egyéniség megnyilatkozásának” ezeken a tájakon. Szabédi meghatározó jelenléte mellett kétségtelenül Böződi volt a *Termés* szellemiségének hű kifejezője. Az a két esztendő, melyben a folyóirat megjelenhetett, Böződi György írói pályájának egyik legjelentősebb szakasza. Ez időben született azok az esszéi, tanulmányai, amelyekben irodalmunk múltjának és jelenének hivatott ismerőjeként, bátor szókimondással jelentkezhetett a nyilvánosság előtt. A Móricz Zsigmonddal való 1941-es erdélyi barangolás megörökítése után, a következő számokban sorra jelentek meg a *Termés* hasábjain kiváló írásai: 1943-ban a *Tél* című kötetben közölte *Népiség az erdélyi irodalomban* című tanulmányát, ami előzőleg — februárban — a Beregszászon, Ungváron, Munkácson és Csapon tartott irodalmi Termés-esteken hangzott el bevezetőként. Ezúttal Böződi gyökértelennek, tartalmatlannak nevezte azt a fajta székely népiséget, amely szerinte Nyirőnél (és Tamásinál is) az eleven szociális kérdések megkerülését, a misztikumban való elmerülést jelenti. „Meg kell menteni és illő helyére vissza kell állítani az erdélyi írásban a szociális tartalmat, hogy ne csak szép és szórakoztató erdélyi könyvek kerüljenek a gondolkodó magyar olvasók kezébe, hanem adjanak az írók hiteles és megbízható helyzetrajzot arról a népről, mely maga helyett szószólónak küldte őket, és amelynek annyi elintézetlen, meg-

oldásra váró ügye van (...)”. Nem mindenütt talált kedvező, egyetértő fogadtatásra Böződinek ez a keményen bíráló megnyilatkozása; a kiélezett fogalmazás sok vonatkozásban igazságtalannak is bizonyult. (Később, 1944-ben Nyírónek a *Néma küzdelem* című kitűnő Mezőség-regényéről ugyancsak a *Termésben* adott közre egyértelműen elismerő méltatást.)

Az irodalomtörténész Böződi György volt jelen a *Termésben* 1943 tavaszán is, amikor Tolnai Lajos *Sötét világ* című önéletrajzáról írt cikket, majd a következő számban a Kuthy Lajosról szóló tanulmányával találkozhattak az olvasók. A *Termés* 1944-es nyári számában pedig ugyanő elemezte behatóan Féja Géza magyar irodalomtörténetének (*Régi magyarság, A felvilágosodástól a sötétedésig, A nagy vállalkozások kora*) három kötetét — *A mítoszteremtő szerepe* címmel. Féja irodalomtörténetét Böződi bevallottan inkább művészi alkotásnak fogta fel, mert — mint írta volt — „így közelebb kerülhetünk lényegéhez és mert valójában is inkább irodalom, mint tudomány”. Különösen értékesnek nevezte a szerző társadalmi vonatkozású fejtegetéseit.

A *Termés* szerkesztésében kezdettől fogva érvényesült az a követelmény, hogy a folyóiratot a szabad, kötetlen véleménymondás, a tiszta beszéd fórumává kell tenni. Ezt a nyitottságot szemlélteti az is — például —, ahogyan Szabédi és Böződi Tamási Áron írásművészetéről korántsem egybehangzóan ítélték az itt közölt tanulmányokban. De leginkább az 1943-as, *Elvek, gondolatok* című ankét szemlélteti, hogy a legkülönbözőbb nézetek szembesítésére törekedett a szerkesztőség, amikor válaszokat kért a gonddal megfogalmazott kérdésekre. A megkeresettek közül Erdei Ferenc, Féja Géza, Kós Károly, Kovács Imre, László Gyula, Makkai János, Mályusz Elemér, Márai Sándor, Nagy István, Németh László, Szekfű Gyula, Tamás Lajos, Veres Péter válaszolt a kérdésekre. Arról vallottak, hogy miként látják a korabeli magyar társadalom döntő problémáit, a kultúra, a nevelés időszerű kérdéseit, a megújulás útján való előrehaladás lehetőségeit (különböző okok miatt nem szerepel itt válaszával a megkeresettek közül Illyés Gyula, Kodolányi János, Karácsony

Sándor, Szabó Dezső, Tamási Áron, Zilahy Lajos). Az ankét hasznosságát illetően nem volt egységes a szerkesztők véleménye. Bözödi azt javasolta, hogy a legfontosabb témákat tanulmány formájában írassák meg a megkérdezettekkel s közöljék aztán a *Termés*ben. Így érvelt: „A dolgok és álláspontok ma olyan hamar alakulnak, hogy mi évnegyedes ankétokkal nem tudunk lépést tartani velük, ha az aktuális magyar kérdésekről van szó”. Mindezek ellenére: az *Elvek, gondolatok* ankét 1943-ban a *Termés* nagy fegyverténye volt, s tagadhatatlan hiányosságai ellenére is jelentős megnyilatkozása a korszak magyar szellemiségének.

A *Termés* 1943-as nyári számának megjelenése — ezzel az ankéttal — szinte egybeesett az emlékezetes szárszói konferenciával, melyen Szabédi mellett Bözödi is jelen volt s felszólalt. Voltaképp elégedetlenségének adott hangot, amikor többek között ezt mondta: „Mi itt végighallgattunk egy sereg kitűnő előadást, ezek azonban annyira eszmei síkon mozogtak, hogy a mi gyakorlati erdélyi kérdéseinkre alig találhattunk bennük feleletet. Mert Erdélyben lényegesen mások a viszonyok, mint a Királyhágón innen, elég csak néhány dologra utalnom, így a székelység sajátos helyzetére és ügyeire (...)”. Bözödi és Szabédi nem a *Termés* küldötteként vett részt a szárszói konferencián — mégis: a kolozsvári folyóiratban közölt ankétnak és a szárszói tanácskozásnak sok az érintkezési pontja, ami a megnyilatkozások lényegét illeti.

Köztudott, hogy a *Termés*nek kezdetektől fogva szoros eszmei kapcsolatai voltak a népi mozgalommal — de emiatt mégsem lehet kifejezetten a népi szellemiség orgánumának tekinteni. Elegendő figyelmesen szemügyre venni szerzőit: a költő Horváth István (akinek a pályája elválaszthatatlanul összefügg a *Terméssel*), Sinka István, Gellért Sándor, Gulyás Pál mellett gyakran szerepelt a lapban Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Horváth Imre, Weöres Sándor, prózával jelen volt Asztalos István, Bözödi György, Kárász József, Szabó Pál, Tatay Sándor épp úgy, mint Gagyí László vagy Wass Albert; az esszéisták, tanulmányírók, kritikusok rendjében — mások mellett — Balogh László és

Erőss Alfréd, Juhász Géza és Mikecs László, László Gyula és Makkai László, Jócsik Lajos és Nagy Elek nevével találkozhatunk, s hírt adtak magukról a pályakezdő fiatalok is: Létay Lajos, Marosi Péter, Oláh Tibor, Faragó József. Böződi egy interjúban nem alaptalanul hangsúlyozhatta: „Jó és értékes írásokat közlünk. Más korlátot senki elé nem kíván állítani a szerkesztőség. Biztosítja az író teljes egyéni szabadságát és megnyilvánulási lehetőségét. Még csak a divatos népi és urábus jelszavaknak sem tesz engedményt, hiszen ma már szinte az egyetlen folyóirat Magyarországon, melynek szerzői között mindkét irány képviselve van”. (*Böződi György a Termés elleni támadásokról és az új erdélyi írócsoport célkitűzéseiről*. Székely Szó, 1943. május 2.)

Amde: „Habent sua fata ...” Sorsunk van a folyóiratoknak is, nem csak a könyveknek. A *Termés* utolsó, 1944-es Nyár számát még összeállíthatta Kiss Jenő (a felelős szerkesztő Böződi György volt), de ez már a kényszerű vég: a háborús idők szellemgyilkos sodrásban megszűnt itt az *Erdélyi Helikon* is, a *Pásztortűz* is — a rövid életű Terméssel együtt.

Aztán — az ötvenes években — jó ideig nemigen esett szó érdemleges módon a *Termés*ről sem irodalmunk szóban forgó esztendeinek vizsgálata során; csak később olvashattuk itt-ott Béládi Miklós, Borbándi Gyula, Czine Mihály, Csatári Dániel, Cseke Péter, Pomogáts Béla értékelő sorait, s 1993 áprilisában közölte a Látó B. Nándor Orsolya tanulmányát a *Termés* megalakulásáról — egy doktori disszertáció részletéként.

Remélhető, hogy előbb-utóbb kezünkbe vehetjük a hagyatékok ide vonatkozó anyagát, s azokat az elkészült folyóirat repertóriumokat, bibliográfiákat, melyek hiányában aligha lehetséges megírni irodalmunk közelmúltjának hiteles történetét.

(2008)

AKI ŐRZŐ VOLT A STRÁZSÁN*

Sors szabta körülmények kegyes ajándékaként megadatott számomra, hogy a tovatűnt időkben szerkesztőségi munkatársa, sőt közeli barátja lehettem Sütő Andrásnak. Igen-igen megtisztelő hát és kitüntető feladat, hogy itt és most Róla, a nemrég elhunyt kiváló magyar íróról szóljak az egybegyűltelek színe előtt.

Meg kell vallanom: részemről a Rá való emlékezés soha nem lehet mentes némi szubjektivitástól, személyes gyökerű kötődéstől, amiben nem kis szerepet játszik az a tény, hogy mindkettőnk szülőföldje az erdélyi Mezőség. Ehhez a szomorú szépségekben és súlyos történelmi tragédiákban oly igen bővelkedő szórványvilághoz kötött mindkettőnket elszakíthatatlan szálakkal a hovatartozás tudatából fakadó elkötelezettség.

Több mint hatvan esztendeje találkoztam először s fogtam kezét Sütő Andrással. Akkoriban Ő a kolozsvári Református Kollégium diákja volt, s én — a Bolyai Tudományegyetem irodalom szakos hallgatója — kéziratot kértem Tőle lelkes buzgalommal indított — valójában újraindított és gyorsan betiltott — lapunk, az *Ifjú Erdély* részére. A fiatal Sütő Andrásnak akkor már neve volt a korabeli sajtóban: a kolozsvári *Világosság* című napilap hasábjain sűrűn találkozhattunk eredendő tehetségéről, meglepő íráskészségéről tanúskodó cikkeivel, főként mezőiségi tárgyú jegyzeteivel. De már előzőleg is jelentek meg apró írásai Nagyenyeden, ahol a Bethlen Kollégium tanítóképzőjének tanulója volt. Magyartanára, Vita Zsigmond korán felfigyelt rá; ő közölte első karcolatát is — *Egy őzike halála* címmel.

Találkozásunk után nem sokkal kézhez is kaptam a kéziratot az ifjú szerzőtől lapunk részére. Az *Esti beszélgetés* címet viselő kis karcolat azonban nem láthatott napvilágot az *Ifjú Erdélyben*: a megszerkesztett, betördelt lapszámot durván, kérlelhetetlenül

---

*Elhangzott Kecskeméten, a Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetségének XVIII. vándorgyűlésén.

betiltotta a cenzúra. Így maradt homályban dokumentuma — s így fejezte be akkor roppant rövid pályafutását egy kolozsvári magyar diáklap...

Sütő András az erdélyi Mezőség szórványvilágának kellős közepén, Pusztakamaráson született 1927. június 17-én. Elemi iskoláit szülőfalujában, középiskolai tanulmányait Nagyenyeden és Kolozsvárt végezte. 1945-ben került a kincses városba, ahol rövid ideig — 1948/49-ben — a Szentgyörgyi Istvánról elnevezett művészeti főiskola hallgatója volt. Balogh Edgár hívta meg a *Világosság*hoz, ahol Benedek Marcell, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor (meg mások) kollégájaként dolgozott 1947-ig. 1948-ban kinevezték a *Falvak Népe* című lap főszerkesztőjének; 1950-től Bukarestben vezette a *Falvak Népet* — mindaddig, míg a sajtó fokozódó ellenőrzése, az osztályharc állandó éleződése, az ún. antiklerikális kurzus követelményeinek egyre durvább érvényesítése miatt 1953 júliusában lemondott főszerkesztői tisztségéről, majd hamarosan Marosvásárhelyre költözött családjával együtt, ahol az *Igáz Szó* című szépirodalmi folyóirat főszerkesztő-helyettesévé nevezték ki. Itt, ebben a városban élt, itt dolgozott élete végéig. 1958-ban alapító főszerkesztője volt a *Művészet* című képeslapnak, ami aztán — felsőbb utasításra — *Új Élet* címmel, kényszerűségből jócskán megváltozott profillal jelent meg egészen 1989 végéig. (Ennek utóda lett aztán a rövid életű *Erdélyi Figyelő*.)

A 80-as években Sütőt a Romániában egyre inkább kiéleződő politikai konfliktusok, a kommunista-nacionalista hatalommal szembeni megnyilatkozásai folytán eddig betöltött tisztségeiről rendre leváltották, pártellenes nézetek vádjával eltávolították, könyveinek itteni kiadását, drámáinak bemutatását, nyilvános írói szereplését betiltották. 1989-ben hangzott el a Kossuth rádióban a Sinkovits Imréhez írt nyílt levele, a „*Maradok, másként nem tehetek!*” Ugyanez év végén — a Romániában végbement változások sodrában — Sütő András a Romániai Magyar Demokrata Szövetség egyik alapító tagja volt. 1990 márciusában Marosvásárhelyt az emlékezetes magyarelles meg-

mozdulások alkalmával súlyosan megsebesítették s elvesztette fél szeme világát; ezt követően Magyarországon és az Egyesült Államokban ápolták. Az ellene irányult gyilkossági kísérlet tettesei mindmáig büntetlenül élnek.

*

Sütő András pályakezdő szépirodalmi munkáit — novel-láit, karcolatait — a múlt század negyvenes éveinek második felében Gaál Gábor jelentette meg Kolozsvárt az *Utunkban*. Ekkortájt ebben a folyóiratban jelentkeztek, Sütő Andrással együtt, azok a fiatal tollfogók — hogy közülük csak néhányat említsek: Bajor Andor, Kányádi Sándor, Székely János, Fodor Sándor, Szabó Gyula, Páskándi Géza —, akik aztán maradandó értékű művekkel írták be nevüket a huszadik századi magyar irodalom nagykönyvébe.

Pályakezdő novelláiban, karcolataiban Sütő közvetlen élmények birtokában mutatta be a mezőszéki szórványvilág szegény embereinek küzdelmeit, a régi és az új élet hol drámai, hol tragikomikus konfliktusait. Első könyve, a *Hajnali győzelem* 1949-ben jelent meg; ezt követte 1953-ban az *Emberök indulnak*. Közvetlen hangja, egészséges humora azonnal megnyerte az olvasó — és a kritikusok — rokonszenvét. Neve azonnal széles körben vált ismertté. Írásait kezdettől fogva rendszeresen közölték a román folyóiratok is. Visszapillantva a pályakezdésre, Görömbei András írta monográfiájában: „Íróként urak és parasztok konfliktusának móríci ösztönzésű ábrázolójaként kezdte pályáját, de az új történelmi helyzet új feladatokat, új perspektívákat mutatott neki. Első nagy témája éppen az új életbe induló emberek világa lett. Előbb szinte problémátlanul látta a szocializmus kibontakozását, korai publicisztikája, fölosztást, egyenlőséget, demokráciát követelő írásai nyugodt bizalomtól sugároznak. Íróként is az új világ művészeként jelentkezett: azonnal kivételes sikerrel”.

Sütő András első kisregénye, az 1956-ban kiadott *Félrejáró Salamon* már a határozott továbblépés, a nyíltabb társadalom-

bírálat szembeötlő jeleivel ébresztett széles körű feltűnést. Igazi áttörést azonban pályáján az *Anyám könnyű álmot ígér* hozott 1970-ben. A kirobbanó sikerű napló-regény az akkor induló Kriterion Könyvkiadó első könyveként látott napvilágot; előzőleg az *Igaz Szó* közölt belőle részleteket. Évek múltán Bertha Zoltán írta volt Sütő remekléséről: „(...) az *Anyám könnyű álmot ígér* a két világháború közötti népi próza legmagasabb minőségeihez tud kapcsolódni, s téma és stílus felületi összetevőin kívül egy jellegzetes világlátás egész — szociográfiai, néprajzi, történelmi, ontológiai és esztétikai dimenzióiban megérett — szemléleti és formahagyományt képes újraértelmezni és tovább építeni.” Méltatások egész sora hangsúlyozta az *Anyám könnyű álmot ígér* kivételes jelentőségét. Ihlető példaként Illyés Gyula *Puszták népe* és Tamási Áron *Szülőföldem* című munkáját emlegették a kritikusok.

Nem sokkal az *Anyám könnyű álmot ígér* megjelenése után látott napvilágot „úti tűnődéseinek” kötete, a *Rigó és apostol*. Ezekkel az írásokkal merőben új, beérett alkotói korszak kezdődött Sütő András pályáján. A hetvenes években egymás után születtek a nagy ívű, sokatmondó esszék — ilyen, többek között, a *Nagyenyeri fügevirág* és a *Perzsák* —, melyekben veszélyeztetett anyanyelvünk védelmét, a megtartó népi közösséghez való kötődés jelentőségét, a sajátosság értékeinek oltalmazását fogalmazta magasrendű művészi üzenetté. 1977-ben megjelent, *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című esszéregényében valójában az *Anyám könnyű álmot ígér* és az előbb említett írások mondandóját építette tovább; így ez a munkája az anyanyelvvédelem felrázó megnyilatkozásaként él ma is az olvasók tudatában. Görömbei András szerint az „*Engedjétek hozzám jönni a szavakat* összegző mű — Sütő motívumfejlesztő írói módszerére jellemző — nemcsak összefoglalja és kiegészíti az írónak az anyanyelvvel kapcsolatos nézeteit, hanem egy szuverénül egyéni műforma kereteiben mély értelmezést is ad (...) A nyelv és az ember életegysége ad itt új távlatokat a létértelmezésnek.”

A korai, jószerivel a színpaddal való szakmai ismerkedésről tanúskodó kísérletek (*Tékozló szerelem* stb.), meg a *Pompás Gedeon* marosvásárhelyi (Harag György rendezte) előadásának gyors betiltása után évekkel, az újabb úti tűnődéseket és esszéket tartalmazó, *Istenek és falovacsikák* című könyvének megjelenésével egyidőben írta Sütő első nagy drámáját, az *Egy lócsiszar virágvasárnapját*, minek ősbemutatója 1974 októberében volt a kaposvári Csiky Gyergely Színházban. (Ugyanezt a kolozsvári Állami Magyar Színház 1975-ben vitte színre — Harag György kiváló rendezésében.) Az író műhelyében rövidesen elkészült a *Csillag a máglyán* is — Kálvin és Szervét drámája —; elsőként a budapesti Madách Színház mutatta be, Ádám Ottó rendezésében. (Kolozsvárt ugyancsak Harag György rendezte a *Csillag a máglyán* előadását.) A két dráma *Itt állok, másként nem tehetek* címmel először 1975-ben jelent meg kötetben a Kritikon Kiadónál.

Tanulmányok, elemzések, színikritikák egész sora méltatta drámaírói teljesítményét, hangsúlyozva az előadás művészi erőit. Kántor Lajos írta a *Korunkban* az *Egy lócsiszar virágvasárnapjának* kolozsvári színrevitele után: „(...) Kolhaas Mihály egyéni tragédiája egyértelműen a közösségi felismerést szolgálja: a térden állva könyörgés csak veszteségeit szaporíthatja”; Tarján Tamás pedig megállapította: „(...) az *Egy lócsiszar virágvasárnapja* és a *Csillag a máglyán* Sütő András drámaalkotásában s talán az egyetemes magyar drámaalkotásban is külön helyet foglal el”.

1975-ben a nagyváradi színház Szabó József rendezésében bemutatta az *Anyám könnyű álmot ígér* színpadi adaptációját. 1977-ben a marosvásárhelyi együttes színre vitte — első ízben — a *Vidám sirató egy bolyongó porszemért* című Sütő-vígjátékot, s ugyanez év novemberében az *Igaz Szó* közölte a *Káin és Ábel*t. A „látszólagosan biblikus történet” — ahogy a szerző fogalmazott egy helyütt — mondandójának mélyebb rétegeiben szervesen illeszkedik az előző két drámához, az *Egy lócsiszar virágvasárnapjához* és a *Csillag a máglyánhoz*. Gáll Ernő így értelmezte a darab lényegét: „Alázatosság és méltóság között azonban

nem lehetséges békés együttélés. Ábel és Káin két utat, két magatartást képvisel, amely között választani kell. Sütő opciójában a mai világ, a modern ember egyik alapvető dilemmája nyert választ.” 1979 februárjában ezt a három drámát a kolozsvári színház sorozatban adta elő. Ugyanez év májusában Sütő András Bécsben, a Herder-díj átvétele alkalmával, a Bornemisza Társaság irodalmi estjének vendége volt. Ekkor jelent meg nyomtatásban németül a *Csillag a máglyán*.

1981. március 3-án a kolozsvári Allami Magyar Színház bemutatta — ugyancsak Harag György rendezésében — *A szúzai mennyegzőt*; így vált teljessé a tetralógia. Mély gondolati összefüggés van az előző drámák és *A szúzai mennyegző* között. Lázok János marosvásárhelyi színháztörténész ezt így értelmezte annak idején: „*A szúzai mennyegző* a trilógia központi gondolatát, a másként gondolkodók egymás iránti toleranciáját, az egymást feltételező-kiegészítő ellentétek problémakörét új tartalmi vonatkozással, a másként beszélők viszonyának árnyalt rajzával egészítette ki. E kiegészítés azonban szükségszerűen szétfeszítette a trilógia drámáiban megszokott szereplőstruktúrát: Sütőnek ezúttal a másként gondolkodásból eredő ellentétek mellett a természetes etnikai különbségeket és ezen belül megnyilvánuló azonosságmozzanatokot is ábrázolnia kellett mondanivalója árnyalt kifejtése érdekében.”

Sütőnek *Az Idő markában* című, újabb esszéket és interjúkat tartalmazó könyvét 1984-ben a Szépirodalmi Kiadó jelentette meg, Budapesten. Emiatt a szerzőt Romániában keményen felelősségre vonták, sőt kezdetben még a korabeli magyar hivatalosság is vonakodott engedélyezni a kiadást. Sütő András ekkoriban fejezte be *Advent a Hargitán* című darabját, s hamarosan elkészült *Az ugató madár* első változata is.

Budapesten, a Nemzeti Színházban 1986. január 2-án volt az *Advent a Hargitán* ősbemutatója — a szerző távollétében. (Sík Ferenc rendezte a nagysikerű előadást.) Sütő Magyarországra való utazását a romániai belügyi szervek akkor nem engedélyezték; csak 1987 novemberében láthatta először szín-

padon ezt az alkotását. Ugyanekkor tekinthette meg, ugyancsak Budapesten, ugyancsak Sík Ferenc rendezésében az *Alomkommandót* is. A *Kalandozások Ihajcsuhajdában* című mesejátékát 1988-ban a kecskeméti Katona József Színház mutatta be — Seprődi Kiss Attila rendezésében.

1989-ben a Szépirodalmi Kiadó útjára indította a Sütő-életműsorozatot, minek első köteteként — *Színművek* címmel — a *Pompás Gedeon*, az *Egy lócsiszar virágvasárnapja* és a *Csillag a máglyán* látott napvilágot. Ekkoriban otthon, Romániában nem engedélyezték könyveinek kiadását, színdarabjainak bemutatását.

Közvetlenül az 1989 decemberében végbement romániai változások után Sütő András azonnal, ismét tevékenyen bekapcsolódott a közélet alakításába: egyike volt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, az RMDSz alapítóinak. Majd a 90 márciusában történt marosvásárhelyi pogrom idején ellene elkövetett gyilkossági kísérlet súlyos következményei miatt, külföldi kórházi kezelése után egy ideig inkább csak publicisztikai megnyilatkozásaival, interjúkkal volt jelen a szellemi életben. A budapesti Nemzeti Színházzal — Ablonczy Lászlóval, Sík Ferencsel, Sinkovits Imréékkel — való alkotói kapcsolata azonban változatlanul eleven és termékeny maradt. 1991. december 23-án volt a Nemzetiben az *Advent a Hargitán* 200. előadása, mikoris Jókai Anna, a Magyar Írószövetség akkori elnöke köszöntötte a szerzőt, méltatta a darabot.

Újabb színpadi munkáját, a *Balkáni gerlét* 1993 novemberében küldte el Budapestre egy meghirdetett drámapályázatra, melyen Hubay Miklóssal és Páskándi Gézával együtt nyerte el az első díjat. Később átdolgozta ennek a darabnak a kéziratát; az ősbemutatóra 1998. október 2-án került sor. (A Nemzeti Színház 1999 májusában Marosvásárhelyen vendégszerepelt a *Balkáni gerlével* — visszhangos sikert aratva.) „A dráma, Sütő András eddig utolsó darabja — írta volt Cs. Nagy Ibolya — hangsúlyos jelentőségével a romániai nyolcvanas évek rettenetes magyarírtó idejének drámája: olyan s annyi, abszurdnak

feltűnő, mégis valóságos, reális helyzettel s cselekménysorozattal, melyek a maguk pőre, nyomasztó, nem-egyszer tragikus képtelenségeikkel újfajta drámaírói szándékot és poétikai eszköztárat jeleznek”.

A kilencvenes évek első felében Sütő Andrásnak két olyan könyve látott napvilágot, melyekben közelmúltbeli változatos emlékeit, emberi-írói küzdelmeinek dokumentumait tárta nyilvánosság elé. Az 1993-ban, Debrecenben kiadott, *Szemet szőért* című naplójegyzet-kötetének előszavában kérdezte: „Van-e értelme mostani, új helyzetünkben régi kisebbségi nyomorúságokkal foglalkozni? A kérdésre az a társadalmi valóság válaszol, melyben, íme, véres magyarelles pogromok is lehetségesek. A Ceaușescu-féle diktatúra megdöntése után kialakult új helyzetben nemzetiségi-jogi kérdéseink a régiek maradtak, sőt véres támadások veszedelmeivel is gyarapodtak. Ezért állapítom meg szomorúsággal, hogy könyvem mondandója, sajnos, semmit sem veszített időszerűségéből”. Számtalan példával lehetne érzékeltetni, igazolni Sütő András megglátásának fájdalmas igazát...

Ugyancsak közéleti-politikai-irodalmi vonatkozású leveleket, naplójegyzeteket tartalmaz a következő esztendőben megjelent, *Heródes napjai* című kötete is. (Eligazító alcíme: Naplójegyzetek az erdélyi magyarok exodusáról. 1984–1987.) „Hiányoznak könyvemből a békességes derű dallamai” — vallotta a szerző a *Heródes napjainak* élén. Pomogáts Béla egyik tanulmányában így nyilatkozott ezekről az újabb művekről: „A zajló időben néhány szépirodalmi alkotás, például az 1995-ben elkészült *Balkáni gerle* című színdarab, még inkább több kötetre való naplójegyzet ad képet mindarról, amit az erdélyi magyarságnak és személy szerint Sütő Andrásnak a nyolcvanas években, a kilencvenes évek elején át kellett élnie. A *Szemet szőért* és a *Heródes napjai* című kötetek megrendítő egyéni és közösségi megpróbáltatásokról hoznak hírt, egyszersmind a szülőföld iránt érzett hűséget és a megmaradás reményét is megszólaltatják”.

Esztendők múltán, 2002 júniusában, amikor Sopronban irodalmi estet rendeztek Sütő András 75. születésnapja alkalmával, beszédében az ünnepelt, kitüntetett író többek között így szólt: „Azzal vigasztalom magam, hogy az erdélyi magyarság eszméletében őrző lehettem a strázsán. Hiszem, hogy közösségi fennmaradásunk reménye az anyaország ragaszkodó szeretetében fölerősödik, az önrendelkezésig. Ez a hit mondatja velem itt is a 11. parancsolatot: Erdélyben maradni kell akkor is, hogyha nem lehet”. Igen: ez a hit vezette tollát a sok ágú életmű remek változatainak megteremtése során — egészen élete utolsó pillanatáig.

A kilencvenes évek és az ezredforduló utáni esztendők esszéiből, tárcáiból, cikkeiből, valamint a vele készített interjúkból összeállított bő válogatás *Erdélyi változatlanságok* címmel jelent meg Debrecenben, 2001-ben. (A második, bővített kiadás *Erdélyország mit vétettem?* címmel 2003-ban látott napvilágot Csíkszeredában.) „Ez a könyv nem Budán született, hanem a végeken — szól az olvasóhoz bevezetőjében a szerző. — Ahol magyar várak már nincsenek, de magyarok vannak szép számmal. Végváraik ostromlottak. Önvédelmi harcban fogatkoztak. Új hódítók évszázados támadásait verik vissza forgandó szerencsével. Ahogy lehet.” Görömbei András ezt írja Sütő-monográfiájának 2007-ben kiadott, bővített változatában: „Az *Erdélyi változatlanságok* nagy koncepciójú könyv. Íróját nem kisebb szándék és cél vezérli, mint az, hogy segítse az erdélyi magyarságot fölegyenenedni, önrendelkezéssel, autonómiával rendelkező közösséggé válni (...) Sütő András meggyőződése, hogy az erdélyi magyarságnak nem elmenekülnie és szétszóródnia kell, hanem a történelem új körülményei között ki kell küzdenie, meg kell teremtenie Székelyföld autonómiáját, önrendelkezését, hogy az az egész erdélyi magyarság nemzeti fölemelkedésének alapja legyen.”

Utolsó könyvét Sütő András már nem vehette kezébe, nem láthatta készen: a *Létvégi hajrában* című összeállítás, aminek az anyagát 2006. augusztus 14–18. között még a kötet szerkesztő-

jével, Ablonczy Lászlóval válogatta egybe, napokkal halála után került ki a nyomdából.

2006. szeptember 30-án végleg kihullott kezéből a toll. Sírjáról a marosvásárhelyi reformátusok temetőjében — a Bolyai-sírok közelében — soha nem hiányoznak a virágok, a nemzeti színekkel díszített koszorúk. Nem lehet innen, az emlékét idézők kopjafa mellől tisztelgő főhajtás nélkül továbblépni. És úgy érezzük: Sütő András holtában is halhatatlan. Mint a legnagyobb értékkeremtők: hiányával is szüntelenül jelen van közöttünk. Nemzetének, népének tudatában. Az olvasók ezreinek szívében.

*

Már életében monográfiák jelentek meg róla; indulásától kezdve értékelő tanulmányok, méltatások, kritikák sokasága íródott könyveiről, színpadi munkáiról. Görömbei András Sütő-monográfiájának első kiadása 1986-ban jelent meg a budapesti Akadémiai Kiadónál, a Kortársak sorozatban, s ennek második, bővített változata látott napvilágot 2007-ben Debrecenben a Kossuth Egyetemi Kiadó gondozásában. Bertha Zoltán monográfiáját a pozsonyi Kalligram adta ki 1995-ben. Lázok János *Sütő András drámatrilógiája* címmel jelentetett meg kötetet Marosvásárhelyt a Custos-Mentornál. Ablonczy László *Nehéz álom* című, Sütő Andrásról szóló könyve 1997-ben jelent meg, s ennek javított, bővített kiadását az író 75. születésnapja alkalmával vehették kezükbe az olvasók.

A tovatűnt idők során olyan jeles pályatársak — írók, irodalomtörténészek, kritikusok — mondtak véleményt Sütő András műveiről — az imént említettekkel együtt —, mint például Hegedűs Géza, Réz Pál, Ilia Mihály, Pomogáts Béla, Alexa Károly, Annus József, Márkus Béla, Csoóri Sándor, Féja Géza, Czine Mihály, Dobos László, Pálffy G. István, Olasz Sándor, Pintér Lajos, Grezsa Ferenc, Vekerdi László, Szakolczay Lajos, Nagy Gáspár, Cs. Nagy Ibolya, Koltai Tamás, Pécsi Györgyi. *Tanulmányok Sütő Andrásról* címmel Debrecenben, a Kossuth

Egyetemi Kiadónál, Görömbei András szerkesztésében látott napvilágot 2002-ben egy terjedelmes kötet. Ugyanekkor a marosvásárhelyi Mentor Kiadó a 75 éves *Sütő András köszöntése* címmel jelentetett meg könyvet. Nem kevésbé terjedelmes lenne a Sütő András műveit tárgyaló-elemző, méltató romániai, erdélyi magyar írók, kritikusok, irodalomtörténészek listája. Íme néhány név: Földes László, Gálfalvi Zsolt, Marosi Péter, Kántor Lajos, Fodor Sándor, Veress Dániel, Szőcs István, Lászlóffy Aladár, Rácz Győző, Bretter György, Gáll Ernő, Egyed Péter, Balogh Edgár, Farkas Árpád, Páll Árpád, Vita Zsigmond, Bajor Andor, Izsák József.

A *Tiszatáj* 1977. évi 3. számában, az akkor még fiatal erdélyi magyar író 50. születésnapja alkalmával jelent meg Illyés Gyula emlékeztető írása — *Sütő András nagy úton* címmel. Az *Anyám könnyű álmot ígér*, az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* szerzőjéről írta Illyés: „A jelenkori magyar irodalom legnagyobb vigasza Sütő András”. S hozzátette: „Őszinte szorongással küldöm ölelésemet az ötvenéves Sütő Andrásnak”.

Még csak a „nagy út” elején járt Sütő, amikor Illyés ezeket a felemelő szép szavakat leírta. Az *Egy mondat a zsarnokságról* költője 1977-ben nem véletlenül szólt baráti „szorongással” a Marosvásárhelyen élő fiatal pályatársáról. Történelmi szorongatottságok között éltünk ezeken a tájakon, itt is, ott is; bőven lehetett hát oka mindenfajta aggodalomnak a jövőt illetően.

Az *Erdélyi változatlanságok* írójának élete utolsó szakaszában, a „létvégi hajrában” is meg kellett szenvednie szavai igazáért, amikor a némely kis kaliberű, megélhetési gyűlölködők szennyes hadjáratot szerveztek ellene egy romániai magyar hetilapban. Áldott szerencse, hogy az ilyenfajta, főként indulati viselkedésből fakadó megnyilvánulások semmiképpen sem kérdőjelezhetik meg a valódi értékeket, a maradandó szellemi teljesítményeket. Így Sütő András időtálló életművének, rangjának irodalomtörténeti jelentőségét sem...

Ahol az egyetemes magyar irodalomnak, kultúrának őszinte hívei vannak, szerte a nagyvilágban, ott változatlanul illő kegye-

lettel, megbecsüléssel őrzik és ápolják sokan Sütő András emlékét. Ennek a tiszteelő ráfigyelésnek a jegyében alapítottuk meg mi is 2008 nyarán Marosvásárhelyt a róla elnevezett Baráti Egyesületet. Úgy tervezzük, hogy minden esztendőben — a születésnapja körüli időben — megszervezzük itt a Rá emlékező és emlékeztető találkozót, s ezen az összejövetelen szót váltunk irodalmunk időszerű kérdéseiről is, ellátogatunk Puskas-takamárásra, az elárvult szülői házához: az életmű bölcsővilágának színhelyére. És ami a legfontosabb: minden lehetőségünkkel szorgalmazzuk Sütő András írásainak folyamatos újrakiadását, könyveinek az olvasókhöz való eljuttatását.

Így éltetjük szívünkben-tudatunkban azt a nagy magyar író, aki őrző volt a strázsán.

(2006)

Voltak legendás — felejthetetlen emlékü — író-szerkesztői a két háború közötti erdélyi magyar irodalomnak. Példájukat követve a közelmúltban ugyancsak nem egy jeles költőnk, prózaírónk vállalta huzamosan a lapcsinálás megpróbáltató terheit. Közéjük tartozik Sütő András is. A róla szóló irodalom, a monográfiák és a szakszerűen értékelő tanulmányok, pályatársi megnyilatkozások azonban csak érintőlegesen szólnak Sütő szerkesztői mivoltáról, küzdelmeiről, s — úgy tűnik — mind- eddig nem készült róla ilyen értelemben átfogó, részletesebb írás. Pedig hát ez is: a szerkesztő Sütő András életpályájának eseményei, emlékei, eredményei (és tagadhatatlan kudarcai) is sok figyelemre érdemes részei a teljes életműnek. Talán valami hiányt pótolhatok, ha az *Anyám könnyű álmot ígér, az Engedjétek hozzám jönni a szavakat*, a *Csillag a máglyán*, *A szuzai menyegző*, az *Advent a Hargitán*, *Az Idő markában*, az *Erdélyi változatlanságok*, *Létvégi hajrában* immáron klasszikusaink rendjébe tartozó szerzőjének erről az „arculatáról” szólok itt és most.

Hol, mikor, hogyan kezdődött? Sütő András esetében minden kezdetnek és minden folytatásnak van megvilágító írásos nyoma. Az *Édes Néném, ne hagyd el!* című esszéjében, minek ezt az eligazító alcímet adta: Pusztakamarási tűnődés anyanyelvünkről, néhány sort olvashatunk ide vonatkozóan. A régmúltbeli kezdetre így emlékezik: „Képzelmék, kedves olvasóim! — először és utoljára Pusztakamaráson még lapot is indítottam, zsenge szövegeimet irkalapokon sokszorosítva, a templom környékén tövises ághegyre tűzve, bokorba rejtve terjesztettem olvasóim nyelvi gyarapodása végett. »Valaki röpcédula szórja« — mondotta egy idő után a segédjegyző, s éppen velem fordította románra a versformát utánzó hexametereket. »Hát ez nagyon szépek — mondotta azután —, nincsen bennük politika. Csak aztat publikálják, hogy valaki megbolondult.« Boldogan nyargaltam hazafelé — sikeres műfordítóként is.”

Az egykori segédjegyző megnyugvással vette hát tudomásul, hogy az ifjú lapcsináló szerkesztményében nincsen semmi politika; afféle bolondságnak minősítette az irkalapokon terjesztett „röpcédulákat”. Melyek akkor a pusztakamarási szórványmagyarok nyelvi gyarapodásának érdekében íródtak. Ilyen és hasonló, segédjegyzői színvonalú cenzorokkal, ellenőrökkel, számonkérőkkel aztán — szerkesztői pályája során — Sütő Andrásnak gyakorta lehetett dolga a későbbi években, amikor azonban nemigen hiányzott a politika — a hatalmi-többségi érdekeket és szempontokat bíráló politika — sem az általa írt és szerkesztett kiadványból.

1945 tavaszán Sütő Andrást, a kolozsvári Református Kollégium diákját Balogh Edgár meghívta, felvette a *Világosság* című napilaphoz belső munkatársnak. Friss hangú, valódi tehetségről tanúskodó mezősegi jegyzeteivel, riportjaival mindjárt megnyerte az olvasók tetszését, s felfigyeltek rá irodalmi berkekben is. Hamarosan a Magyar Népi Szövetség ifjúsági sajtófelelőse lett, s részt vett a *Magyar Ifjúság*, a *Petőfivel*, a *Szabad Ifjúság*, az *Ifjúmunkás* című — rövid életű — lapok szerkesztésében. Hogy aztán — 1950 és 1954 között — a *Falvak Népe* (később: *Falvak Dolgozó Népe*) munkatársaként, majd éppenséggel főszerkesztőjeként vegye ki részét a korabeli erdélyi magyar lapcsinálásból. A Romániai Magyar Népi Szövetség kiadványaként megjelenő *Falvak Népe*nek kezdetben Kacsó Sándor, majd Asztalos István volt a főszerkesztője, akik mindvégig kellő megbecsüléssel, szeretettel viszonyultak ifjú munkatársukhoz. Asztalost Sütő András követte a főszerkesztői székben.

Az én egyetemem című írásában emlékezik vissza Sütő a *Falvak Népe*nél töltött éveire. (Ez az írása az *Igaz Szó* 1971. januári számában jelent meg). Itt olvasható: „A Magyar Népi Szövetség országos központja 1948 szeptemberében helyezett át Bukarestből a Falvak Népe-hez, amely akkor Kolozsvárott jelent meg Asztalos István főszerkesztésében. Közvetlen munkatársa volt Horváth István és Kós Balázs (...) A nagymúltú lapnak — 1933-ban jelent meg az első száma — viszonylag csöndes

korszaka volt el. Még nem kezdődött el a kollektivizálás. Hangvételünk családias jellegű volt. Édes bátyám, édes néném, Mikes nagynénje volt az egész parasztság, akihez megleghangú leveleinket írogattuk. A horizonton a későbbi nagy átalakulások viharfelhői gyülekeztek már, de nem sejtettük, hogy rövidesen micsoda ézengésbe keveredünk (...). A magam részéről urak és parasztok ősi konfliktusában vettem meg a lábam. Igaz, hogy Móricz Zsigmond megírta már. Azzal vigasztaltam magam, hogy az én adósságomat ő nem róhatta le (...)."

Ez volt akkor Sütő András egyetemese: a szerkesztőség. „Előadótanárunk Asztalos István volt, a rektor pedig Gaál Gábor a szomszéd szobában” — írta volt egyik évfordulós visszaemlékezésében, s szót ejtett mindazokról, akiktől tanulhatott valamit. Így emlékezett vissza Szabédi Lászlóra, akivel a „szarvasíramú logika, a „Babits-i kultúra” nyitott be olykor a szerkesztőségbe, aztán Böződi Györgyre, aki „1848 tragikumával a »homlokráncában« hozogatta kéziratait, Kós Károlyra, aki őt első novellazsengéje megjelenése után átölelte, Benedek Marcellre és Jékely Zoltánra — még a Világosságnál együtt töltött időkből —, Bánffy Miklósr, akivel közösen szerepelhetett egy irodalmi esten Kolozsvárt, Méliusz Józsefre, aki arra figyelmeztette őt, hogy nemcsak Sinka van már a világon, hanem — például — egy Thomas Mann is. Az indulás, a gyors pályakezdés meghatározó erejű évei voltak ezek Sütő András életében. Szépítés nélkül jegyezte meg: „Lakásom akkortájt a szerkesztőség rideg, boltozatos helyisége volt. Vaskályha, rozoga fotel, ócska íróasztal, szemben a faliújságom, minék — tapasztalatból inkább, mint a kedély hatására — ezt a címet adtam: Falrahányt borsó. Szárazkoszton éltem, párnaként újságkollekciókat raktam a fejem alá, de soromat el nem cseréltem volna (...).” Az „ócska írógépen” pedig már születtek az ízes humorba mártott mezőiségi történetek — novellák, karcolatok —; 1954-ben jelent meg a lapban először az *Októberi cseresnye*, a *Túróspuliszka*, *A dokumentum*. Mintegy búcsúként. Mert ugyan-ebben az esztendőben Sütő András

lemondott főszerkesztői megbízatásáról a *Falvak Dolgozó Népe*-nél s családjával együtt átköltözött Marosvásárhelyre.

1954-ben a Magyar Autonóm Tartomány központjában havonta megjelenő, nemrég alapított irodalmi folyóirat, az *Igăţ Şó* főszerkesztő-helyettesévé nevezték ki. (Az *Igăţ Şó* első száma 1953. júniusában látott napvilágot; a főszerkesztő Hajdu Győző volt.) Sütő az első számban a *Háromnegyed és* című elbeszéléssel volt jelen, s ettől kezdve az ötvenes évek első felében itt jelentek meg írásai. Azonban: a korabeli különös gyakorlat szerint a neve szerkesztőként nem szerepelt a lapon; csak annyit lehetett és illett tudni, hogy a „Szerkesztéséért felel a szerkesztőbizottság”. (Ez volt a személytelenség kultuszának „hőskora” Romániában.)

Emlékezetem szerint Sütő András ekkoriban a folyóirat szerkesztésének gyakorlati, mindennapi ügyeibe csak ritkán szólt bele; főszerkesztő-helyettesi minőségében is inkább kézírataival kötődött az *Igăţ Şó*-hoz, ahol annak idején még saját íróasztala sem volt. 1955 májusában látott napvilágot a lapban először a szerkesztőbizottság névsora, közöttük a főszerkesztő-helyettes Sütő András neve is. Ugyanebben a számban jelent meg tőle egy éles hangú jegyzet — *Kritika vagy kriticismus* címmel, és az októberi szám kezdte közölni folytatásokban a *Félrejáró Salamont*. Ezekben az időkben Sütő szókimondó vitacikkeivel gyakran kavart viharokat irodalmunk berkeiben. És jelentkezett olykor színbírálatokkal is, például a Székely Színház nagysikerű előadásáról, *A tanítónőről* írt méltatást a folyóirat 1956-os márciusi számában.

1956 Sütő András életében is nem mindennapi eseményekben bővelkedő, mozgalmas esztendő volt. *Szemet szóért* című, 1993-ban kiadott könyvében dokumentumok és naplójegyzetek révén számolt be a felejthetetlen októberi napokról, az előzményekről és következményekről, melyek a mi itteni, marosvásárhelyi helyzetünket is mélyen befolyásolták. *1956. októberi éjszakáinak mezején* című emlékező írásában részletesen, hitelesen szól a történetekről, arról például, hogy a belügyi szervek

akkor és ezek után miként figyeltek minket. Merthogy a szerkesztőségekben, az itteni magyar írók háza táján nyíltan kifejezésre jutott a vélemények és álláspontok különbözősége — ami a magyarországi forradalmi események megítélését illette. Ilyen körülmények között nyugodt szerkesztői munkáról nemigen lehetett szó ezekben a napokban, hisz éjszakánként rendszeresen „begyűjtöttek” minket, akik nem értettünk egyet az események felülről diktált elítélésével. Félreérthetetlenül megoszlott, két kis táborra szakadt az *Igaz Szó* szerkesztősége, a vásárhelyi magyar íróközösség, és ez a továbbiakban hosszú távon meghatározta a szellemi légkör alakulásának irányát. Sütő András volt az ellenállás vezére. A hatalom vele szembeni fenntartása oly módon is megnyilatkozott, hogy 1957 elején az *Igaz Szó* szerkesztőbizottságát is átalakították: Sütő mellett Gagy Lászlót és Papp Ferencet is kinevezték főszerkesztő-helyettesnek. Az is sokatmondó, hogy ebben az esztendőben Sütőnek az *Igaz Szó* hasábjain mindössze két kis jegyzete jelent meg. És nemsokára főszerkesztő-helyettesi tisztségét is megszüntették, csupán a szerkesztőbizottság tagjaként szerepelt a neve. Viszont 1958 áprilisában Marosvásárhelyt útjára indult a *Művészet* című képeslap, s ennek lett Sütő András a főszerkesztője.

A *Művészet* első számának *Gond és eszmény* című vezércikkében ezek voltak Sütő András első szavai: „Új lapot nyújtunk az olvasó elé. Elődje nincs, mely árnyékot vetne rá, vagy fény-sugarával az értékeit fényesítené. Hagyomány nem terheli és nem küld kedvező szeleket sem szárnyai alá, mert ilyen sajátos ötvözetű lapot itt még nem szerkesztettek (...) Az új lap lehetőségei ott feszülnek egész színházi, képzőművészeti és zenei életünk alkotó munkásainak érdeklődésében, vitakedvében, felelősségérzetében. Sok-sok megoldatlan művészi kérdés tornyosul elénk. A felgyülemelő mondandó számára itt az új fórum (...)”. Már az indulásnál fontosnak tartotta kellőképpen hangsúlyozni: „Arra törekszünk, hogy ebben a szellemben a Művészet minden értékes gondolatnak, véleménycserének, segítő

bírálatnak a maga sajátosságosan rövid műformáiban mindig helyet adjon mindazoknak, akik művészeti életünk sorsát a szívükön viselik. Az új lap szellemi arculata ebben a céltudatos, fegyelmezett csatározásban alakulhat ki”.

Átfogó ölelésű, kellőképpen meghatározott és világos volt Sütő András főszerkesztői eszménye, s ez az elgondolás a korabeli lehetőségek határai között érvényesült is a *Művészet* oldalain. Rövid életében megbízható tükörképe tudott lenni a színházi, képzőművészeti, zenei eseményeknek. Élénk viták azonban nemigen bontakoztak ki a *Művészet* oldalain, noha helyet kaptak ebben az eltérő kritikusi vélemények is. Azonban, „felülről” nem kevés megrovást kapott Sütő amiatt, hogy kaderszempontról kifogásolható, úgymond „egészségtelen” származású munkatársakkal vette körül magát, sőt börtönökből szabadult fiataloknak is munkalehetőséget biztosított a *Művészet*-nél (és később az *Új Élet*-nél is). Így például báró Kemény Jánost, a marosvécsi Helikon-találkozó egyik házigazdáját éppenséggel a mészégető kemencék mellől hozta be a Dózsa György utcai szerkesztőségbe.

1958 áprilisától 1959 szeptemberéig a marosvásárhelyi *Művészet*-nek mindössze 17 száma jelent meg. Ebben az időszakban semmiképp sem volt könnyű megőrizni a lap sajátos jellegét, érvényesíteni az induláskor vállalt célkitűzéseket. Kénytelen-kelletlen eleget tenni bizonyos hatalmi kívánságoknak, szigorú előírásoknak. Kérlelhetetlenül működött a cenzúra: a lapokban egyetlen sor sem jelenhetett meg az ellenőrző szervek jóváhagyása nélkül. Szigorúan kötelező volt „pártos” vezércikkeket közölni, állandóan népszerűsíteni a szovjet és a hazai „vívmányokat, — még a különböző művészeti ágakat illetően is. S ahogyan teltek-múltak a hetek, hónapok, úgy fokozódott s vált egyre erőteljesebbé hatalmi berkekben a *Művészet*-tel szembeni elégedetlenség. Így érlelődött meg Bukarestben a döntés, hogy a lapot át kell alakítani, ami valójában azt jelentette: meg kell szüntetni. 1959 szeptemberében, az utolsó lapszám utolsó oldalán a szerkesztőség felsőbb parancsra kénytelen volt be-

jelenteni a *Művészet* megszűnését, mondván: „A nehézkes mozgású és kizárólagosan művészeti jellegű havi képeslap helyett kéthetenként megjelenő képeslapot adunk ki, amely — megőrizve a különböző művészeti ágak iránti érdeklődését — az eddiginél sokkal szélesebb területre terjeszti ki hatósugarát (...)”. Napnál világosabb volt, hogy mifajta „szerető gondoskodás” nyomán érlelődött meg odafent az a vélemény, miszerint az a magyar sajtóorgánium, mely elsőrendű feladatának tekinti Romániában a magyar kultúra, a művészetek értékeinek népszerűsítését — immáron fölösleges, tehát eltüntetendő. Így lépett a *Művészet* örökébe az *Új Élet* című képeslap. Sütő András maradt a főszerkesztő, aki az adott szűkebb lehetőségeket maximálisan kihasználva az elkövetkezőben is szívügyének tekintette az eredeti célok szolgálatát.

Az *Új Élet*nél eltöltött huzamos — nem ritkán „zúzmarás” — időszak, 1958 őszétől 1989 őszéig, az író Sütő András pályájának legtermékenyebb, legértelmesebb három évtizedeként él emlékezetünkben. Ekkor keletkeztek irodalomtörténeti jelentőségű művei, akkoriban írja kiváló színdarabjait, s a főszerkesztői teendők végzése mellett tevékenyen részt vett a romániai magyar szellemi élet eseményeinek alakításában, az irodalmi vitákban, vállalva a közélet gondjaival és követelményeivel összefüggő szereplést, a nemzetiségi jogvédelem elkötelező képviselőjét is. Akik ebben az időszokban a közelében lehettek — munkatársai, barátai —, nap mint nap láthatták, hogy az *Új Élet* főszerkesztőjének szobája mindig nyitva van a különféle panaszokkal ide bekopogtatók — minden rendű és rangú kárvallottak, szegényemberek, lakás nélküli művészek, kezdő költők előtt. Nem volt titok, hogy az illetékes fórumoknál Sütő nem egyszer sikeresen járt közbe a rászoruló ügyeinek-bajainak rendezése végett. S a kéziratainkat olvasva keményen vitatkozott a fővárosban székelő hatósági emberekkel — cenzorokkal — egy-egy kényesebbnek tűnő riport vagy jegyzet megjelentetése érdekében. Erélyesen utasította vissza a primitív ellenőri kifogásokat, — melyekkel gyakorta szembe kellett néznie.

Az *Új Élet* főszerkesztőjeként is jó ideig megmaradt Sütő az *Igaz Szó* szerkesztőbizottsága tagjának. Szerzőként sűrűn jelen volt az irodalmi folyóiratban; az ötvenes évek végén nem egy élénk vitát gerjesztő kritikai jegyzete jelent meg itt, mint például az *Eső elől tóba?*, a *Közlebb a provinciához*, az *Idegen életek küszöbén*, a *Vagy alusznak, vagy nem hallják*. 1960 májusában közölte az *Igaz Szó* a *Zászlós Demeter ajándék élete* című novelláját, nem sokkal utána pedig a *Jön a tenger!*-t. (De az 1963-es 3. számtól kezdve már nincs feltüntetve itt név szerint a szerkesztő bizottság; ilyesmi később is megtörtént nem egyszer — jobbára ismeretlen belterjes okok folytán.)

Heródes napjai című könyvében, ami 1994-ben látott napvilágot Debrecenben, naplójegyzetei között nem egy alkalommal említi Sütő az *Új Élet* szerkesztésével kapcsolatos „élményeit” is. Így például az 1984. február 23.-i feljegyzéseiben egyebek között ez olvasható: „Koppándi Sándor — a párt Központi Bizottságának sajtóosztályáról — közli velünk, lapszerkesztőkkel, hogy Kacsó Sándort csak íróként, szépíróként szabad a lapban méltatni. Politikai pályafutásáról — a kisebbségvédelmi küzdelmekről tehát — nem írhatunk. Ennek a korszaknak még nem készült el az értékelése — mondja (...)”. Ugyanez év december 5-én ezt jegyezte fel naplójában: „Titokzatos jelek az *Új Élet* körül. (Személyem?) A helyi lapok évfordulós ünnepségeiből is »kifelejtettek«. Annyi baj legyen! Csakhogy az *Új Élet* körül pártkörökben hálót szőnek. E. J. szerint felelős vezető személy azt kérdezte: valójában miért Marosvásárhelyt és miért nem Bukarestben szerkesztjük ezt a lapot? Lehetséges, hogy el akarnak innen takarítani bennünket (...)”. A január 17.-i naplóban ez olvasható: „Egész napom a fölszámolt, azaz betiltott magyar rádióadás munkanélküli szerkesztőinek gondjával telik el. Újabb rémhír: lapunk, az *Új Élet* is veszélyben forog”. 1986. március 4: „A felelős szerkesztői munkát végző személyeket évente »kiértékelik« a megyei pártbizottságnál (...). Az én legfőbb fogyatékom, hogy a) nem írok és közlök harcos publicisztikát, b) nem veszek részt a

társadalmi munkában, c) elszigetelem magam az olvasóimtól, d) írói munkásságom erősen megcsappant (...). Ezek valójában elmebajosak. Betiltják a darabjaimat, aztán képmutató módon hiányolják a színpadi jelenlétemet. Elvágják az ember torkát, aztán kifogásolják, hogy nem énekel”. Ugyanez év októberének közepén: „A lapszerkesztésben már csak vonszoljuk magunkat, annyira lesújtanak a cenzoraink elmebajos tilalmai. Elkészült egy szépnek, jónak értékelt címlapunk. A kék földgolyó fehér galambokkal, hát istenem! Láttunk ennél eredetibb grafikai munkát is, de az ember álma a békéről sehol sem zavarhatja meg a cenzor álmát. Csak minálunk. Mert íme, kenyéradó gazdánk, az egységfront országos végrehajtó bizottságának elnöke személyesen kifogásolja a címlapot, mondván: — Mondjanak le azokról a galambokról (...) — mutassák be a tömegek harcát a békéért (...)”. Ugyanez év március 18-án: „Valamelyik megyei pártaktivista azt kifogásolta, hogy lapunk új számának címlapja zöld! Magyar nacionalista szín! (...) ó, magasságos egeknek Ura! Nézz le szegény szenvedő pártaktivistádra! Küldd vissza elméjét! (...)”. 1987. április 25: „Ez a hely, ahol az Új Élet készül, valójában nem szerkesztőség, hiszen akinek kéziratát kívülről 5 politikai cerberus ellenőrzi, az nem tekintheti magát sem riporternek, sem közírónak. Ezt mindannyian tudjuk, de azt is, hogy nem mehetünk világga. Kínlódunk. És hallgatjuk az emberek panaszait (...)”.

Ilyen előzmények után Sütő András 1989. június 14-én megírta levelét a maros megyei pártbizottság elsőtitkárának: „Ezenel fölmondok. E perctől kezdve ne tekintsenek az Új Élet főszerkesztőjének (...)” Megmozdultak odafönt is: utasították a bukaresti fiókszerkesztőséget, hogy nevét a lapról le kell venni. „Harmincegy év után kimásztam a rácsból — jegyezte le naplójában 1989. július 3-án. — Hamarább kellett volna, mondja némelyik barátom. Erre megint azt hozom föl, hogy őrizni kellett és kell ezután is minden talpalatnyi helyet, ahol egy tisztességes magyar mondat kinyomtatható.”

Visszavonulás után nem sokkal — 1989 decemberében — megszűnt az *Új Élet*. (Rövid ideig az *Erdélyi Figyelő* volt a folytatása.) Az író-főszerkesztő Sütő András öröksége, emléke azonban tovább él olvasóinak, tisztelőinek tudatában. Mert ő egész pályája során tisztességes magyar szavak, tisztességes magyar mondatok teremtését, terjesztését, megőrzését tekintette hivatásának. Így ismerik őt szerte a nagyvilágban mindenütt — mindenfajta határokon innen és túl.

(2009)

TARTALOM

MOLTER KÁROLY A TÜKÖRBEN	5
APÁCZAI ÉLETREGÉNYE	9
A KÖLTŐ PRÓZÁJA	12
MÚLTISMERETRE VEZÉRLŐ KALAUZ	15
SZÁZADUNK	19
AZ ÖNISMERET FORRÁSVIDÉKÉN	22
„MAGAMRÓL KÉPZELT ÖNELEMZÉS”	26
FODORÚR FÜLÖPKÉJE	28
HUMORUNKNÁL VAGYUNK?	31
AMI NEM KEVÉS...	34
IGAZSÁGKERESŐ TUDOMÁNY	39
RAGYOG EGY CSILLAG	44
TERMÉSZETLÍRA — PRÓZÁBAN	48
IDŐK TORNÁCÁNAK KÜSZÖBÉN	52
„HULLÓCSILLAG” VOLT	55
TÉNYEK KUTATÓJA: BÖZÖDI	59
KISEBBSÉGI TÖRTÉNELEM — EMLÉKIRATBAN	62

VALÓSÁG ÉS KÖLTÉSZET HARMÓNIAJA	69
AKI GYÖNGYÖT VET — ÉS GYÖNGYÖT ARAT	73
A SZÉKELY FALU REGÉNYE	76
LÉTVÉGI HAJRÁBAN	80
ÚJ MONOGRÁFIA TAMÁSI ÁRONRÓL	83
AZ EMLÉKEZŐ NYIRŐ JÓZSEF	87
VOLT AKKOR EGY MŰVÉSZET	93
HITEL — KOLOZSVÁRT	99
KORTÁRSUNK: FODOR SÁNDOR	103
„ÉN, WASS ALBERT, ERDÉLYI MAGYAR ÍRÓ...”	105
SZELLEMI ÚTKERESÉS	115
A BARANGOLÓ ÍRÓ: BEKE GYÖRGY	118
HÉTKÖZNAPI CSODÁK VILÁGA	122
EGY „AJÁNDÉK” TÖRTÉNETE	125
BÖZÖDI ÉS A TERMÉS	134
AKI ŐRZŐ VOLT A STRÁZSÁN	144
SÜTŐ ANDRÁS — A SZERKESZTŐ	156

ERDÉLYI GONDOLAT KÖNYVKIADÓ

A könyv szerkesztője: BEKE SÁNDOR

Olvasószerkesztő: P. Buzogány Árpád

Nyomdai előkészítés:

Erdélyi Gondolat Könyvkiadó

A szerkesztőség postacíme:

535600 Székelyudvarhely, Tamási Áron u. 87

Telefon/fax: 00-40-266-212703

E-mail: egk@freemail.hu; egondolat@yahoo.com

ISBN 978–606–534–026–8

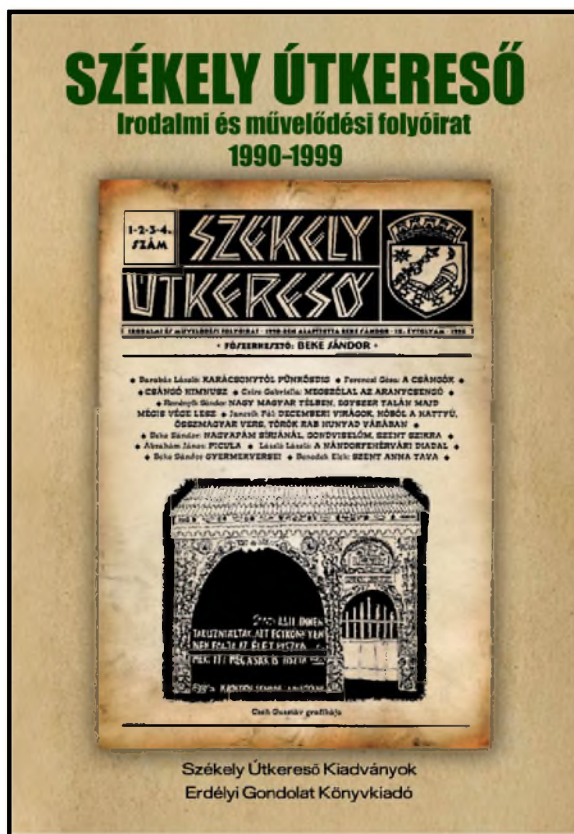
www.erdelyigondolat.ro

Készült az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó Nyomdájában,

Székelyudvarhelyen

Felelős vezető Beke Sándor igazgató

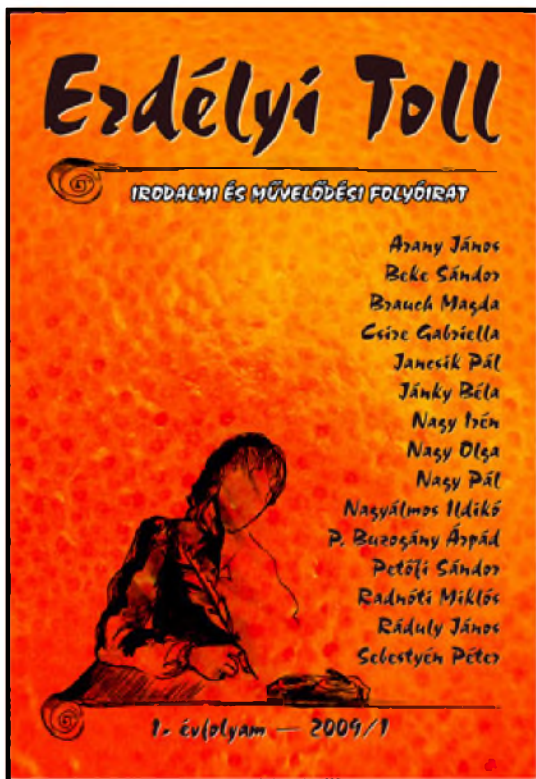
Az
Erdélyi Gondolat Könyvkiadó
gondozásában megjelent
a
Székely Útkereső
irodalmi és művelődési folyóirat
reprint kiadása

Erdélyi Toll

Irodalmi és művelődési folyóirat

Kiadja az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó

Megrendelhető a szerkesztőség postacímén:

535600 Székelyudvarhely,

Tamási Áron u. 87 szám

Folyóiratunk pdf-formátumban is olvasható
a kiadó honlapján:

www.erdelyigondolat.ro

Az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó gondozásában megjelent

1992

1. Lőrincz György: **Kiment a fény a szememből**
(*Riport az öregekről*)

1993

2. Nagy Irén: **Mégis**
(*Versek*)
3. Beke Sándor: **Madártemető**
(*Versek*)
4. Mihail Eminescu: **Az Estcsillag**
(*Ráduly János fordítása*)

1994

5. Elek apó **Cimborája**
Antológia
(*Válogatás a Cimborá 1922–1929-es évfolyamaiból*)
6. Nagy Olga: **Barangolásaim varázslatos tájban**
Cigány barátaim között
(*Esszé*)
7. Székely Útkereső **Antológia**
(*A Székely Útkereső irodalmi és művelődési folyóirat antológiája*)
8. Komoróczy György: **Magyar szavaink nyomában**
(*Nyelvművelő cikkek*)
9. Cseke Péter: **Korfordulós újesztendő**
(*Szociográfiai riportok*)
10. Nagy Olga: **Népi változatok szerelemre és házasságra**
(*Esszé*)

1995

11. Ráduly János: **Az árnyékok lakodalma**
(*Gyermekversek*)
12. Beke Sándor: **Védtelen évek**
(*Versek*)

13. Jancsik Andor — id. Binder Pál: És élni kellett tovább

(Két emlékirat)

14. Nagy Olga: Pályakép fénnel és ámyékkal

(Egy néprajzos emlékei)

15. Kercsó Attila: Csigaséta

(Gyermekversek)

16. Beke Sándor: Téged kereslek

(Versek)

17. Ábrahám János: Picula. I.

Szegényember csikója hamar ló

(Regény)

18. Kristó Tibor: Kései leltár

(Versek)

1996

19. Csire Gabriella: Áprilisi tréfa

(Gyermektörténetek)

20. Lőrincz György: Feketében

(Riportok, jegyzetek)

21. Tankó Gyula: Gyimesi szokásvilág

(Monográfia)

22. Murádin László: Anyanyelvünk ösvényein

(Nyelvművelő írások)

23. Mihály Tibor: Őrhegy alatt

(Oroszhegy monográfiája)

24. Ráduly János: Fény és gondolat

(Versek)

25. Beke Sándor: Kezemben jégvirág

(Gyermekversek)

1997

26. Ferenczi Géza: Székely rovásírásos emlékek

(Tanulmány)

27. Kozma Dezső: Erdélyi utakon

(Régi kolozsvári arcok)

28. Csire Gabriella: Ráma és Szítá csodálatos története

(Két eposz-átdolgozás)

29. **Beke Sándor: Tüntető magnóliák**
(*Versek*)
30. **Kiss János: Eszeveszett illúziók
avagy Tanúnak jelentkezem**
(*Publicisztikai írások*)
31. **Lászlóffy Csaba: Fej vagy írás**
(*Versek*)
32. **György Zsuzsa: Egy küzdelmes élet**
(*Egy parasztasszony vallomása*)
33. **Ráduly János: Vetettem gyöngyöt**
(*Népköltészeti tanulmányok*)
34. **Kocsis Rózsi: Remények és kétségek között**
(*Egy asszony életútja*)
35. **Beke Sándor: Hajnalodik nélküled**
(*Szerelmes versek*)
36. **Ábrahám János: Picula. II.**
A boldogság útján
(*Regény*)
37. **Beke Sándor: Bohókás ábécé**
(*Gyermekversek*)

1998

38. **Kiss Bitay Éva: Gondolatok az evolúcióról**
(*Tanulmány*)
39. **M. Hubbes Éva: Székelyudvarhely egykori
nyomdái és kiadványaik**
(*Tanulmány*)
40. **Nagy Irén: Védtelenül**
(*Novellák*)
41. **Murádin László: A hely, ahol élünk**
(*Barangolások Erdély helynevei között*)
42. **Egy barátság története**
Féja Géza levelei
43. **Ábrahám János: Picula. III.**
Volt szeretőm tizenhárom
(*Regény*)

44. **Beke Sándor: Hajóval a Déli-sarkon**

(Gyermekversek)

45. **Megszólal az aranysengő**

(Karácsonyi versek és történetek)

46. **Ráduly János: A galambleány**

(Tündérmesék)

1999

47. **Székely Ferenc: Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon**

(Monográfia)

48. **Deák Ferenc: Barangolásaim Székelyföldön
és környékén**

(Egy idegenvezető feljegyzései)

49. **Mitruly Miklós: Szóból ért az ember**

(Népi elbeszélések Krasznáról)

50. **Vő Gabriella: Szaván fogjuk**

(Erdélyi magyar szólások)

51. **Ferenczi Géza: A moldvai ősbibb csángók**

(Tanulmány)

52. **Kicsiny dalaim**

(Népi költők antológiája)

53. **Papp Attila: Oktondi okosok**

(Verses mesék)

54. **Beke Sándor: Erdélyi homály**

(Versek)

55. **Ferenczi István: Besenyő szállások**

a Nagy-Szamos — Sajó mentén

(Tanulmány)

56. **Kifestőkönyv**

(Karancsi Sándor rajzaival)

57. **Ráduly János: Tündéri perpatvar**

(Irodalmi anekdoták)

58. **Nagy Olga: Hamupipőke üzenete**

(Szülőknek a nevelésről)

59. **László László: Erdélyi fejedelmek**

(Tanulmány)

2000

60. Elek apó Cimborája

(Válogatás a Cimborá 1922–1929-es évfolyamaiból) — II. kiadás

61. Lőrincz József: Tamási Áron hazatérése

(Mikrofilológiai közelítések)

62. K. Kovács András: Őzgidák

(Gyermekversek)

63. Szenté B. Levente: Az ezüsthajú tündérleány

(Mesék)

64. Ráduly János: Jóságvilágom

(Versek)

65. Birtalan Imre: Szerencsés Palkó

(Bolyongás az emlékezés ösvényein)

66. Sebestyén Péter: Életutak

(Szentek, egyházi ünnepek)

67. Murádin László: Egyházi településnevek Erdélyben

(Nyelvművelő írások)

68. Ráduly János: Gyöngyvirág királyfi

(Népmesék)

69. Beke Sándor: Bohókás ábécé

(Gyermekversek) — II. kiadás

70. Bödör András: Székről indultam

(Önéletrajzi vallomás)

71. Németh Júlia: Kolozsvár — műhely és vonzásközpont

(Képzőművészeti krónika)

72. P. Buzogány Árpád: Hattyúhívó

(Gyermekversek)

73. Ferenczi István: Adatok a Nagyfejedelemség kori

Kelet-Magyarországi védelmi rendszer ismeretéhez

(Tanulmány)

74. Zsidó Ferenc: Történetiség, sorsok, hiedelmek

a Felső-Nyikó mentén

(Tanulmány)

75. Zsidó Ferenc: Szent Anna tavától a bihari

Asszonyszigetig

(Erdélyi magyar mondák)

76. **Buksa Éva-Mária: Történelmi színjátékok, históriák**
(*Hét történelmi dráma*)

2001

77. **Nagy Olga: Egy botcsinálta riporter emlékei**
(*Memoár*)

78. **Nagy Olga: A Nap küzdelme a Föld népéért**
(*Meseregény*)

79. **Marton Lili: Táltos János**
(*Meseregény*)

80. **Nagy Olga: Erdélyi sors: tegnap, ma, holnap**
(*Esszé*)

81. **Deák Ferenc: Barangolásaim Székelyföldön és környékén**

(*Egy idegenvezető feljegyzései*) — II. kiadás

82. **Kolozsi Gergely István: Kolozsi pitvaros udvarokban**
(*Elbeszélések, igaz történetek*)

83. **Dáné Tibor: Elhull a virág**
Az igazság Szendrey Júliáról
(*Esszé*)

84. **Diószegi Anna: Életem története**
Emlékek a kolozsvári Hóstátról
(*Memoár*)

85. **Tankó Gyula: Életvitel a Gyimesekben**
(*Monográfia*)

86. **Brauch Magda: Magyarról magyarra**
(*Nyelvművelő írások*)

87. **Tomcsa Sándor: Embergűjtemény**
(*Novellák, karcolatok, humoreszkek*)

88. **Csetri Elek: Erdélyi méheskert**
(*Régi erdélyi méhészkönyvek*)

89. **Vő Gabriella: A medve, a farkas és a róka komasága**
(*Állatmesék*)

90. **Zsigmond Győző: Orbán Balázs idejében és ma**
(*Néprajzi tanulmány*)

91. **Ráduly János: Szitakötőtánc**
(*Gyermekeversek*)

92. **Gagyí Biró Katalin: Székelykeresztúr és vidékének kereszt szemesei**
93. **Csire Gabriella: Itt járt Mátyás király**
(*Kis történetek a nagy királyról*)
94. **Barta Zoltán: Az idő sodrában**
(*Vajdaszentivány monográfiája*)
95. **Csire Gabriella: Münchhausen báró barangolásai a nagyvilágban**
(*Átdolgozás*)
96. **Gub Jenő: Kertek, mezők termesztett növényei a Sóvidéken**
(*Sóvidéki etnobotanika*)
97. **Sebestyén Péter: Agapétól Zsoltárig**
(*Teológiai címszavak és kifejezések kisszótára*)
98. **Ráduly János: Mikor volt egy lovon hét patkó?**
(*Találás kérdések*)
99. **Ráduly János: Az igazat éneklő madár**
(*Székely népmesék*)
100. **Ferenczi Géza: Utazások Udvarhelyszéken**
(*Útleírás*)
- 2002
101. **Beke Sándor: Megkésett feltámadás**
(*Versenek*)
102. **Nagy Olga: Esély a megmaradásra**
Az „illyefalvi model” keresztmetszete
(*Esszé*)
103. **Ferenczi Géza: Lapok Erdély múltjából**
(*Tanulmányok*)
104. **Csire Gabriella: Turpi Lak**
(*Meseregény*)
105. **Beke Sándor: Ismét felgyújtom a mécsest**
(*Versimák*)
106. **Lőrincz József: Tamási Áron hazatérése**
(*Mikrofilológiai közelítések*) — II. kiadás
107. **Derék borsszem vitéz**
Szász népmesék (Fordította: Zsidó Ferenc)

108. **Csávossy György: Édes méreg**
(*Három színmű*)
109. **Ferenczi Géza: A székely rovásírás az idők sodrában**
(*Tanulmányok*)

2003

110. **Gub Jenő: Természetismeret és néphagyomány
a székely Sóvidéken**
(*Néprajzi tanulmány*)
111. **Brauch Magda: Közös anyanyelvünkért**
(*Nyelvművelő írások*)
112. **Dáné Tibor: Apáczai ajándéka**
(*Révületek a Magyar Encyclopaedia világrajöveteléről*)
113. **Ferenczi István: Adatok Északkelet-Erdély
középkor kezdeti magyar települési képéhez**
(*Tanulmány*)
114. **Beke Sándor: Elmaradt imák**
(*Versek*)
115. **Tankó Gyula: „Én es tudtam hazudozni”**
(*Népi humor Gyimesben*)
116. **Zsigmond Erzsébet: Sirató**
(*Visszaemlékezés*)
117. **Macrobius: Baráti beszélgetések**
A Saturnus-ünnep
(*Fordította: Szabó György*)
118. **Ambrus Lajos: Boldogok hajóján**
(*Versek*)
119. **Baricz Lajos: Kakukk és Habakuk**
(*Gyermekversek*)
120. **Tamási Piroska: Az erdélyi és székely konyha
legismertebb receptjei**

2004

121. **Beke Sándor: Fehér tulipánok**
(*Versek*)
122. **Nagy Pál: Tinta a Kisgöncölben**
(*Karcolatok, anekdoták*)

123. **Csire Gabriella: Az aranyhal palotája**
(*Tarka történetek*)
124. **Murádin László: Anyanyelvi mozaik**
(*Nyelvművelő írások*)
125. **P. Buzogány Árpád: Az igazság árnyékai**
(*Novellák, karcolatok*)
126. **Gub Jenő: Üres kalász fenn hordja a fejét**
(*Székelyföldi szólásmondások, közmondások, találós kérdések*)
127. **Baricz Lajos: Köt a gyökér**
(*Versek*)
128. **Ráduly János: Siratóim lesznek az égi madarak**
(*Székely népballadák*)
129. **Beke Sándor: Mosolygó oroszlánok**
(*Versek*)
130. **Ráduly János: Titkok a rovásírásban**
(*Adalékok rovásírásunk ismeretéhez*)
131. **László László: A nándorfehérvári diadal**
(*Történeti mondák*)
132. **P. Buzogány Árpád: Úgy szeretlek, mint a mézeskalácsot**
(*77 székely népdal*)
133. **Erdély**
Útikönyv
134. **Ráduly János: Tanuljunk könnyen rovásírni**
(*Segédkönyv a rovásírás elsajátításához*)

2005

135. **Erdély**
Útikalauz
136. **Az erdélyi és székely konyha legismertebb receptjei**
(*Tamási Piroska szakácskönyve*) — II. kiadás
137. **Nagy góbé a székely**
(*Erdélyi népi elbeszélések, anekdoták, igaz történetek*)
138. **Gub Jenő: Rapsóné rózsája**
(*Erdélyi mondák, legendák, regék, tiindérmesék*)
139. **A Tordai-hasadéktól Szent Anna taváig**
(*Mondák, legendák, regék, tiindérmesék*)

140. **Ráduly János: A tulipános láda**
*(Kis-Küküllő menti székelv népmesék, tréfák, anekdoták
kiejtés szerinti lejegyzésben)*
141. **Csire Gabriella: Gilgames álmái**
(Eposz-átdolgozás)
142. **P. Buzogány Árpád: A csengő, aki harang akart lenni**
(Mesék, történetek)
143. **Ellopták a kántor úr malaccát**
*Régi székelv humor
(Népi elbeszélések, anekdoták, krónikás adomák)*
144. **Tamási Piroska: Erdélyi szakácskönyv**
(Szakácskönyv)
145. **Erdélyi édességek, finomságok**
(Tamási Piroska receptjei)
146. **Beke Sándor: A szeretetnek nincsen temetője**
*II. János Pál pápa emlékére
(Költemény)*
147. **Tamási Áron: Ábel**
(Trilógia)
148. **Wass Albert. Sors és pálya**
(Magyar író a huszadik században)
149. **Isten, áldd meg a magyart**
(Himnuszok, imák)
150. **Sebestyén Péter: Nézz az ég felé**
(Hétköznapjaink és ünnepeink margójára)

2006

151. **Csire Gabriella: Trója**
(A trójai mondakör)
152. **Nagy Olga: Öregek és fiatalok könyve**
(Elmúlt századunk nemzedék- és szemléletváltása Erdélyben)
153. **Ráduly János: Hová, hová, Laji bátyám?**
*(Kis-Küküllő menti székelv népmesék, mondák, tréfák
kiejtés szerinti lejegyzésben)*
154. **Brauch Magda: Beszélni kell
avagy Használjuk anyanyelvünket**
(Nyelvművelő írások)

155. **Ferenczi Géza — Ferenczi István: Régi várak, új írások**

(Régészeti és rovásírás)

156. **Kedves otthoniak**

(Tamási Áron levelezése a farkaslaki családdal)

157. **Ráduly János: Hallod-e te másvilág,
adsz kenderért pálinkát?**

(Székely népi tréfák, mondák, anekdoták)

158. **Benedek Elek: Szent Anna tava**

(Elek apó mondáiból)

159. **Veszed észre, komám...**

(Régi székely anekdoták, közmondások, babonák, népdalok)

160. **Székely Ferenc: Krumplitábornok sosem esett el**

(Népi humor, igaz történetek, irodalmi anekdoták)

161. **Nagy Olga: Megfulladt a kecske,
bajba' a menyecske**

(Tréfás népi elbeszélések)

162. **Beke Sándor: Bodzafa virága**

(Versek)

2007

163. **Tréfál a székely góbé**

(Erdélyi népi elbeszélések, anekdoták, igaz történetek)

Széktől a Gyimesekig)

164. **Gub Jenő: Mózsi bá s Mari nén**

(Székely viccek, anekdoták, igaz történetek)

165. **Kolozsi Gergely István: Mikor legvígabb a székely?**

(Erdélyi anekdoták, vidám történetek)

166. **A furfangos székely góbéságai**

(Erdélyi népi elbeszélések, viccek, anekdoták, népmesék,

tréfák, igaz- és vidám történetek)

167. **Csire Gabriella — Csire Gábor: Csillagregék**

(A 12 állatövi csillagkép. Regék és csillagászati magyarázatok)

168. **Az én himnuszaim**

(Antológia)

169. **Ráduly János: Az isztambuli székely**

(magyar) rovásemlék

(Kismonográfia)

170. **Sütő András: Sikaszói fenyőforgácsok**
(Cikkek, naplójegyzetek)
171. **Beke Sándor: Álom a Titanicon**
(Elbeszélő költemény)
172. **Lőrincz József: Kellő ígék, megtartó gondolatok**
(Szentenciák, vallomások Tamási Árontól)
173. **P. Buzogány Árpád: A Székely Útkereső**
Kiadványok műhelyében
Hagyomány és helyismeret közelképben
174. **Brauch Magda: Szeretlek, kedvesem...**
(Híres magyar műzák)
175. **Beke Sándor: Székely Útkereső —**
szellemi műhely a XX. század végén Erdélyben
(Főszerkesztői vallomás a folyóirat megszületéséről és életéről)

2008

176. **Csire Gabriella: Egy magyar kalandor ifjúsága**
(Gvadányi József Rontó Pál c. elbeszélő költeménye nyomán)
177. **Székely Útkereső**
Irodalmi és művelődési folyóirat. 1990–1999
(Reprint kiadás)
178. **Beke Sándor — Brauch Magda:**
Székely Útkereső (1990–1999)
Laptörténet és sajtóvisszhang
179. **Magyar, székely és csángó örökség**
A Székely Útkereső Kiadványok Antológiája. 1991–2006
180. **Székely Útkereső Antológia. 1990–1999**
(Válogatás a Székely Útkereső 1990–1999-es évfolyamaiból)
181. **Becsüld a népet!**
(A Székely Útkereső gyermekirodalmi antológiája)
182. **Az élőszó dicsérete**
Kritikák, recenziók, beszélgetések a Székely Útkereső hasábjain
183. **Csíksomlyó hazavár**
(Antológia)
184. **Csire Gabriella: Az Ótestamentum igazgyöngyei**
(Elbeszélések)

185. **Ráduly János: A legkisebb leány szerencséje**
(*Székely népmesék*)
186. **Kriza János: Borsszem Jankó**
(*Székely népmesék*)
187. **Benedek Elek: Gyöngyvirág Palkó**
(*Székely népmesék*)
188. **Jakab Rozália: A pórul járt pásztorlegényke**
(*Nyikó menti székely népmesék*)
189. **A farkaslaki Jakab Rózsika néni
székely szakácskönyve**
190. **Ráduly János: A muzsikáló tücsök**
(*Székely állatmesék*)
191. **P. Buzogány Árpád: Öregapó muzsikája**
(*Mesék*)
192. **Ráduly János: Király Bözsi hegedűje**
(*Székely népmesék*)
193. **Beke Sándor: Szerelem orgonája**
(*Versek*)
194. **Ráduly János: Szép Fuvella története**
(*Székely népmesék a Kis-Küküllő mentéről
kiejtés szerinti lejegyzésben*)
195. **Ráduly János: A farkas és az őzike**
(*Székely állatmesék a Kis-Küküllő mentéről
kiejtés szerinti lejegyzésben*)
196. **Tündér Ilona**
(*Széphistória*)
197. **Ráduly János: Székely békességlevelek (1803–1837)**
198. **Hajdani erdélyi tájakon**
Jékely Zoltán kiadatlan leveleiből
199. **Ráduly János: Csaba ösvénye**
(*Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. I.*)
200. **Beke Sándor — Ráduly János:
Szépirodalom, néprajz, rovásírás**
*Két íróbarát beszélgetése életpályájukról és munkásságukról
(Interjú)*
201. **Ráduly János: Alagút a Küküllőig**
(*Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. II.*)

202. Ráduly János: A Hajnalcsillag keletkezése

(Székely népmondák a Kis-Küküllő mentéről. III.)

203. Szép karácsony szép zöld fája

Magyar írók versei és novellái

204. Székely karácsony

Versek és elbeszélések karácsony ünnepéről (Kisantológia)

205. Karácsonyi álom

Magyar írók és költők karácsonya (Antológia)

2009

206. Leveleskönyv lapjai I.

A címzett: Nagy Pál

**207. Jakab Rozália: Ízek, finomságok
a székely kemencében**

208. Jancsik Pál: Fecskeszárnyon száll a nyár

(Gyermekversek)

209. Beke Sándor: Góbé Miska

(Tréfás költemény)

210. Nagy Irén: Veletek dalol sok ezüst madárka

(Gyermekversek)

211. Ráduly János: Gyere már, Jégtörő Mátyás

(Gyermekversek)

212. Vitéz Háy János

Garay János Az obsitos című elbeszélő költeménye nyomán

213. Beke Sándor: Szépséges kislakók

(Költemény)

214. Vitéz Kádár István

(Históriás ének)

**215. P. Buzogány Árpád: A csengős bárány
és a Napocska**

(Gyermekversek)

216. Ráduly János: Janka és a csitkóbogár

(Kisgyermekbeszéd)

217. Csire Gabriella: Árgirus királyfi és az aranyalmák

Gergei Albert Árgirus históriája nyomán

218. Csire Gabriella: A párjanincs János Vitéz

Petőfi Sándor János Vitéz című elbeszélő költeménye nyomán

219. **Baricz Lajos: A templom egere**
(*Verses mese*)
220. **Beke Sándor: Havasok királyleánya**
(*Gyermekversek*)
221. **Csire Gabriella: Csaba és a Nap fia**
Vörösmarty Mihály Tündérvölgy című elbeszélő költeménye nyomán
222. **Jánky Béla: Szeretnék csergőóra lenni**
(*Gyermekversek*)
223. **Ráduly János: A csodaszarvas nyomdokain**
(*Székelly népmondák a Kis-Küküllő mentéről. IV.*)
224. **Csire Gabriella: Lúdas Matyi három arca**
Fazekas Mihály Lúdas Matyi című elbeszélő költeménye nyomán
225. **Eszteró István: Nirvána gombostűje**
(*Versék*)
226. **Csire Gabriella: Szuhay Mátyás tréfája**
Tompa Mihály Szuhay Mátyás című elbeszélő költeménye nyomán
227. **„Megáldott a csíksomlyói Szűz Mária”**
(*Imák, himnuszok Csíksomlyón*)
228. **Brauch Magda: Rejtvényes nyelvművelő**
gyermeknek és felnőtteknek
229. **Beke Sándor: Öregapó, őzike és a csillagok**
(*Verses mese*)
230. **Ráduly János: Hozzád fohászkodom imában**
Kibédi ráolvasások, népi imák, legendaballadák, kántálóénekek
231. **Sólyom Anna: Kenyérbaba**
(*Desági emlékek*)

2010

232. **Csire Gabriella: A nagy erejű Toldi**
Arany János Toldi című elbeszélő költeménye nyomán
233. **Virágim, virágim, drága szép virágim**
(*Székelly népballadák. I.*)
234. **Én leányom pávát őriz**
(*Székelly népballadák. II.*)
235. **Ráduly János: Petőfi Sándor utolsó hét napja**
Petőfi-dokumentumok

236. Jancsik Pál: Piripócsról Náríttyenbe
(*Gyermekversek*)
237. P. Buzogány Árpád: A gagyi fajta tarka szarka
(*Verses mese*)
238. Leveleskönyv lapjai II.
A címzett: Nagy Pál
239. Ráduly János: Székely népi tréfák, anekdoták
240. Beke Sándor: Átölelt a lelked
(*Versék*)
241. A csíksomlyói Szűzanya ajándéka
(*Himnuszok, imák, énekek, tanulmányok, beszédek, versek, novellák, visszaemlékezések*)
242. Kézírtos hagyaték. I.
Balogh Edgár, Benkő András, Imreh István kiadatlan leveleiből
243. P. Buzogány Árpád: Tálkondító kandúr
Gyermekversek
244. Orbán Balázs — a székely lélek apostola
Tanulmányok, emlékebeszédek, versek
245. Visszavár a Hargita
Antológia
246. Csire Gabriella: A magyarság mondáiból
247. Nagy Pál: Betűvetés mezején
Írókról, írásokról

Könyveink megrendelhetők postai utánvétellel
a szerkesztőség címén:

Erdélyi Gondolat Könyvkiadó

535600 Székelyudvarhely, Tamási Áron u. 87 szám, HR megye

Telefon/fax: 00-40-266-212703

E-mail: egondolat@yahoo.com; egk@freemail.hu

www.erdelyigondolat.ro

